

ΠΑΝΤΕΙΟΝ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

ΓΕΝΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΙΚΑΙΟΥ
Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
Δίκαιο και Ευρωπαϊκή Ενοποίηση
Κατεύθυνση: Ιδιωτικό Δίκαιο

Διπλωματική Εργασία
«ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ ΣΥΜΒΙΩΣΕΙΣ»

Δήμητρα Γκουζέλου
Υπεύθυνος Διδάσκων: Χαρίλαος Κεφάλας

Αθήνα
2008

**ΕΛΕΥΘΕΡΕΣ
ΣΥΜΒΙΩΣΕΙΣ**

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	IV
ΠΕΡΙΛΗΨΗ (ABSTRACT).....	1
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	2
I. Έννοια ελεύθερων συμβιώσεων	3
II. Ιστορική ανασκόπηση.....	4
III. Αίτια εμφάνισης της ελεύθερης συμβίωσης.....	5
IV. Νομική φύση της ελεύθερης συμβίωσης.....	6

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

I. Ελεύθερη συμβίωση και Σύνταγμα	8
II. Ελεύθερη συμβίωση και χρηστά ήθη.....	10
III. Η «ελεύθερη συμβίωση» στο χώρο του Αστικού Δικαίου – Έμμεση Αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης στην ελληνική έννομη τάξη	12
α. Διατροφή μετά το διαζύγιο	13
β. Ελεύθερη συμβίωση και τεχνητή αναπαραγωγή.....	15
IV. Έννομες συνέπειες απορρέουσες από την ελεύθερη συμβίωση	15
α. Μεταξύ των ελευθέρως συμβιούντων	17
β. Μεταξύ γονέων και τέκνων.....	21
γ. Των συμβιούντων με τρίτους	25
V. Έννομες συνέπειες απορρέουσες από τη διάλυση της ελεύθερης Συμβίωσης.....	25
α. Διακοπή της συμβίωσης με πρωτοβουλία του ενός από τους συμβιούντες.....	26
β. Ρύθμιση της χρήσης της κοινής στέγης για την εγκατάσταση των συμβιούντων και την κατανομή των κινητών.....	27
γ. Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα	28
δ. Αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού	29
ε. Διακοπή της συμβίωσης λόγω θανάτου του ενός από τους συμβιούντες	
αα. Κληρονομική διαδοχή του επιζήσαντος συντρόφου	29
ββ. Αποζημίωση για περιουσιακή ζημία.....	31
γγ. Χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης (932 εδ. 3 ΑΚ)	32

δδ. Καταβολή σύνταξης χηρείας	35
-------------------------------------	----

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΚ

I. Κοινοτικό δίκαιο.....	36
II. Νομολογία του ΔΕΚ/ΠΕΚ	41

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΕΔΔΑ

I. ΕΣΔΑ	44
II. Νομολογία του ΕΔΔΑ	45

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΕΝΝΟΜΕΣ ΤΑΞΕΙΣ – ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Γενικά	47
I. Δηλωμένη συμβίωση	48
α. Προϋποθέσεις - Διαδικασία σύναψης και λύσης	49
β. Έννομες συνέπειες	51
II. Δηλωμένη συγκατοίκηση.....	52
α. Προϋποθέσεις - Διαδικασία σύναψης και λύσης	53
β. Έννομες συνέπειες	55
III. Μη δηλωμένη συγκατοίκηση.....	58

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	59
-------------------	----

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ	61
--------------------	----

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ	64
-----------------	----

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ	66
-----------------	----

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ.....	68
--------------------------------	----

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ	69
--------------------------	----

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ά.	Άρθρο
αδημ.	Αδημοσίευτη
ΑΚ	Αστικός Κώδικας
ά.ν	Αναγκαστικός νόμος
ανωτ.	Ανωτέρω
ΑΠ	Άρειος Πάγος
Αρμ.	Αρμενόπουλος
βλ.	βλέπε
γαλλΑΚ	γαλλικός Αστικός Κώδικας
Δ	Δίκη
ΔΕΕ	Δίκαιο Επιχειρήσεων και Εταιριών
ΔΕΚ	Δικαστήριο Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
ΔΣΑ	Δικηγορικός Σύλλογος Αθηνών
ΔτΑ	Δικαιώματα του Ανθρώπου
ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΕ	Επίσημη Εφημερίδα
εδ.	εδάφιο
ΕΔΔΑ	Ευρωπαϊκό Δικαστήριο Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΔΑ	Ευρωπαϊκή Επιτροπή Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
ΕΕΝ	Επιθεώρηση Εμπορικού Δικαίου
ΕΚ	Ευρωπαϊκή Κοινότητα
εκδ.	εκδόσεις
ΕΛΛΔνη	Ελληνική Δικαιοσύνη
επ.	επόμενα
εισαγ.	εισαγωγή
ΕΣ	Ελεγκτικό Συνέδριο
ΕΣΔΑ	Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου
Εφ	Εφετείο
ιδιαίτ.	ιδιαίτερα
κατωτ.	κατωτέρω
κεφ.	κεφάλαιο
ΚριτΕ	Κριτική Επιθεώρηση
ΜΠρ	Μονομελές Πρωτοδικείο
ν.	νόμος

ν.δ	Νομοθετικό διάταγμα
ΝοΒ	Νομικό Βήμα
ό.π.	όπου παραπάνω
ΟΛΑΠ	Ολομέλεια Αρείου Πάγου
παρ.	παράγραφος
παρατ.	παρατηρήσεις
ΠΕΚ	Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων
περ.	περίπτωση
π.δ.	Προεδρικό Διάταγμα
ΠΚ	Ποινικός Κώδικας
Ποιν.Χρον. ή Π.Χ	Ποινικά Χρονικά
ΠΠρ	Πολυμελές Πρωτοδικείο
πρβλ.	πράβαλε
π.χ	παραδείγματος χάριν
σ. ή σελ.	σελίδα
σημ.	σημείωση
Συλλ.	Συλλογή
ΣυνθΕΕ	Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης
ΣτΕ	Συμβούλιο της Επικρατείας
τ. ή τομ.	τόμος
τεύχ.	τεύχος
Τμ.	Τμήμα
υποσημ.	Υποσημείωση
ΧριΔ	Χρονικά Ιδιωτικού Δικαίου

ABSTRACT

Cohabitation by definition is "two unmarried people of the opposite-sex living together." An alternative definition is "two roommates who are romantic partners and share living space and all the responsibilities that go with it - without a formal, legal commitment." It has been called by various terms, such as "living together," "free unions", "civil unions". It is a halfway house for people who do not want the degree of personal and social commitment that marriage represents.

The level of commitment in the relationship between married couples is higher than that of cohabitants, and the law must reflect these differences. Furthermore, cohabitation and the absence of a formal marriage may sometimes reflect the actual rejection of marriage laws. In that case, laws relating to marriage actually do not respect the choices of the cohabitants. But, what criteria should be used to determine the appropriate components of marriage law to apply to cohabitants? An answer to this question is hard to get in Greece because of the absence of special legislation of cohabitation.

For this reason, the present study focuses mainly on the confrontation of cohabitation by Greek legal theory and jurisprudence. A determination of significance, a short historical retrospection and the reasons of appearance of cohabitation were initially considered necessary. Cohabitation's place in the Greek legal order in combination with the provisions of Constitution is being examined next, as well as the content of virtuous morals in the past and at present time together with the provisions of Urban Code (Chapter A).

Moreover, due to lack of special legislative regulation of cohabitation in Greece, the jurisprudence of Greek Courts and the formulated opinions of legal theory are also cited (Chapter A).

Furthermore, a report is made on a) the law of the European Community and the jurisprudence of the European Court of Justice and Court of First Instance (Chapter B), b) the enforcement of the European Convention Human Rights regarding cohabitation and the corresponding jurisprudence of the European Court on Human Rights (Chapter C). Finally, a comparative review is cited about legislation in other European states (Chapter D).

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το οικογενειακό δίκαιο είναι συνυφασμένο με τον ιδιωτικό βίο κάθε ανθρώπου, τα ήθη και τα έθιμα κάθε τόπου, ακόμα και τις θρησκευτικές πεποιθήσεις. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα η σύνδεση με τις εθνικές παραδόσεις και την ορθοδοξία έχει αποτελέσει αρκετές φορές πρόσχημα για την απόρριψη προτεινόμενης μεταρρύθμισης.

Οι εξελίξεις που λαμβάνουν χώρα σε ευρωπαϊκό επίπεδο φαίνεται να μην επηρεάζουν την ελληνική πραγματικότητα σε θέματα που αφορούν στο γάμο και στην οικογένεια, σε αντίθεση με τις νομοθεσίες των περισσότερων ευρωπαϊκών κρατών όπου συμβαδίζουν με τη νέα κοινωνική πραγματικότητα, η οποία διαμορφώνεται, στο χώρο πάντα του οικογενειακού δικαίου, από την τάση, των νέων κυρίως ανθρώπων, να συμβιώνουν εκτός γάμου. Έτσι ο γάμος και η οικογένεια αποκτούν διαφορετικό περιεχόμενο σε ένα περιβάλλον όπου κάνουν την εμφάνισή τους νέα οικογενειακά σχήματα, όπως για παράδειγμα οι μονογονεϊκές οικογένειες.

Παράλληλα, στο πλαίσιο ενός διάχυτου πολιτικού φιλελευθερισμού και ανεκτικότητας σε ζητήματα που ανάγονται στην ιδιωτική σφαίρα των προσώπων, αναγνωρίζονται ολοένα και περισσότερα δικαιώματα σε κατηγορίες πολιτών όπως οι ομοφυλόφιλοι, με σκοπό την εξάλειψη διακρίσεων.

Στη χώρα μας ωστόσο, δεν προβλέπεται ειδική ρύθμιση για την ελεύθερη συμβίωση, παρά το γεγονός ότι ο όρος δεν είναι άγνωστος στο νομοθέτη, όπως φαίνεται και στον πρόσφατο νόμο για την Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή. Ιδιαίτερα όμως δεν υπάρχει καμία ρύθμιση, αλλά ούτε και αναφορά στην ελεύθερη συμβίωση μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Για το λόγο αυτό, η παρούσα μελέτη θα ασχοληθεί, κατά κύριο λόγο, με την ελεύθερη συμβίωση μεταξύ ετεροφυλόφιλων και μόνο στο κεφάλαιο του συγκριτικού δικαίου (*Κεφάλαιο Δ*) θα γίνει αναφορά στις αντίστοιχες νομοθεσίες των κρατών – μελών, οι οποίες αναγνωρίζουν έννομες συνέπειες και στην ελεύθερη συμβίωση μεταξύ ομοφυλοφίλων.

Η εν λόγω μελέτη εστιάζει κυρίως στην αντιμετώπιση της ελεύθερης συμβίωσης από την ελληνική νομική θεωρία και νομολογία, για το λόγο αυτό και κρίθηκε αρχικά αναγκαίος ο προσδιορισμός της έννοιας, μία σύντομη ιστορική αναδρομή, τα αίτια εμφάνισης και η νομική φύση της ελεύθερης συμβίωσης. Στη συνέχεια εξετάζεται η θέση της ελεύθερης συμβίωσης στην ελληνική έννομη τάξη σε συνδυασμό με τις διατάξεις του Συντάγματος, το περιεχόμενο των χρηστών ηθών σε παλαιότερη και στη σύγχρονη εποχή και με τις διατάξεις του Αστικού Κώδικα (*Κεφάλαιο Α*). Περαιτέρω, δεδομένης της έλλειψης ειδικής νομοθετικής ρύθμισης στην ελληνική έννομη τάξη παρατίθεται η νομολογία των ελληνικών δικαστηρίων καθώς και οι διατυπωθείσες απόψεις της νομικής θεωρίας σχετικά

με τις απορρέουσες από τη δημιουργία και τη διατήρηση μιας τέτοιας σχέσης, όπως επίσης και από τη διάλυση αυτής (Κεφάλαιο Α).

Ακολούθως, γίνεται αναφορά στο κοινοτικό δίκαιο και στη νομολογία του ΔΕΚ και του ΠΕΚ (Κεφάλαιο Β), στην εφαρμογή της ΕΣΔΑ στο πλαίσιο της ελεύθερης συμβίωσης και την αντίστοιχη νομολογία του ΕΔΔΑ (Κεφάλαιο Γ). Τέλος παρατίθεται συγκριτική επισκόπηση των νομικών καθεστώτων άλλων ευρωπαϊκών κρατών (Κεφάλαιο Δ).

Το κύριο ερώτημα που τίθεται, τη διερεύνηση του οποίου επιχειρεί η παρούσα μελέτη, είναι κατά πόσο είναι δυνατό να εφαρμοσθούν αναλογικά και στην ελεύθερη συμβίωση, οι διατάξεις που ισχύουν στην έγγαμη συμβίωση ή εάν οι κοινωνικές συνθήκες υπαγορεύουν την ειδική νομοθετική ρύθμιση.

Ι. Έννοια ελεύθερων συμβιώσεων

Ο όρος «ελεύθερη συμβίωση»¹ χρησιμοποιείται προκειμένου να υποδηλώσει μια πραγματική κατάσταση² και δη την ερωτική συμβίωση δύο προσώπων αντίθετου φύλου³, η οποία χωρίς να έχει περιβληθεί με οποιοδήποτε τύπο, συγκεντρώνει όλα τα στοιχεία της έγγαμης συμβίωσης. Πιο συγκεκριμένα, οι συμβιούντες εμφανίζονται προς τους τρίτους

¹ Παλαιότερα στη νομική θεωρία συνήθης ήταν ο όρος της «εξώγαμης συμβίωσης», βλ. ενδεικτικώς *Ι. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η εξώγαμη συμβίωση, 1984, *Γ. Καραμάνο*, Αι ελεύθεροι συμβιώσεις, ΝοΒ 1965, 225 επ. Επίσης συναντάται ως «παλλακεία» στις αποφάσεις του ΜΠρΚαρδ 193/1976 ΝοΒ 25, 776, ΜΠρΘεσπρ 52/1990, Αρμ 1992/2, 143 επ., ΑΠ 13/1991, Δ 22, 713, αλλά και στην πιο πρόσφατη ΕφαΘ 3413/2001, ΕλλΔνη 42/2001, 1359, ενώ ως «ελεύθερη ένωση» αναφέρεται στα άρθρα 1444 παρ. 2 ΑΚ, 1456-1457 ΑΚ απ' όπου έχει δανειστεί τον όρο η πλειοψηφία της θεωρίας και της νομολογίας. Βλ. κριτική στον όρο «ελεύθερη ένωση» από *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 13.

² ΕφΘεσσ. 1704/1990 Αρμ. 1990, 345, επίσης ΠΠρΑθ 778/2004, ΝοΒ 52/2004, 1004, όπου αναφέρεται ότι η ελεύθερη συμβίωση «δεν αποτελεί θεσμό ρυθμιζόμενο από το δίκαιο, ως ο γάμος, αλλά πραγματική κατάσταση, όπου δύο άτομα διαφορετικού φύλου, συνδεδεμένα με στενούς προσωπικούς δεσμούς αγάπης και αμοιβαίας εμπιστοσύνης και αλληλοβοήθειας στο μέτρο των δυνατοτήτων εκατέρου εξ αυτών, συγκατοικούν υπό την ίδια στέγη, σιτίζονται από κοινού, διατηρούν κοινό εισόδημα και σταθερότητα εγκαταστάσεως και γενικότερα εμφανίζονται ως σύζυγοι έναντι τρίτων».

³ Το ελληνικό δίκαιο δεν αναγνωρίζει τις ελεύθερες συμβιώσεις μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου. Στη νομολογία σαφώς αναφέρεται ότι η ελεύθερη ένωση υπάρχει μεταξύ ενός άνδρα και μιας γυναίκας, βλ. ενδεικτικώς ΕφΘεσσ. 1704/1990 ό.π., ΠΠρΑθ 778/2004, ό.π. Ωστόσο, στη θεωρία συναντάται και η άποψη ότι εφόσον η ελεύθερη συμβίωση δεν ρυθμίζεται από το δίκαιο και ομόφυλα πρόσωπα είναι δυνατό να επιλέγουν αυτή τη μορφή συμβίωσης, βλ. *Θ. Παπαχρίστο*, Εγχειρίδιο Οικογενειακού Δικαίου, 2005, σ. 188. Βλ. *Π. Φίλιο*, Οικογενειακό Δίκαιο, 2007, όπου χρησιμοποιεί διαφορετικό όρο για τις συμβιώσεις μεταξύ ομοφυλοφίλων διευκρινίζοντας ότι στην περίπτωση των τελευταίων πρόκειται για «εταιρική συμβίωση μεταξύ ομοφυλοφίλων», επίσης ως «ένωση ομοφύλων» συναντάται στην *Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό Δίκαιο, τ. Ι, 2003, σ. 528, υποσ. 102.

ως ζεύγος, κυρίως με τη συγκατοίκηση⁴, ενώ η σχέση τους χαρακτηρίζεται από μονιμότητα⁵ και σταθερότητα.

Η ελεύθερη συμβίωση διακρίνεται από την απλή ερωτική σχέση και τη συγκατοίκηση, καθώς η μεν πρώτη κατάσταση δεν δημιουργεί κοινότητα βίου, ούτε παρουσιάζει, κατά κανόνα, μονιμότητα, ενώ η δεύτερη δεν εμπίπτει στην ειδικότερη έννοια της συμβίωσης, όπως αυτή συναντάται στο οικογενειακό δίκαιο⁶. Τα στοιχεία της ελεύθερης συμβίωσης δεν απαντώνται επίσης στην περίπτωση άκυρου ή ακυρώσιμου γάμου⁷, καθώς ο γάμος αυτός, αν και είχε κωλύματα, παράγει αποτελέσματα μέχρι την ακύρωσή του. Η αναδρομική ανατροπή του, μετά την ακύρωσή του δεν μετατρέπει την προηγηθείσα έγγαμη συμβίωση σε ελεύθερη συμβίωση. Αντιθέτως όταν ο γάμος είναι ανυπόστατος⁸ υπάρχει ελεύθερη συμβίωση. Τέλος, σκόπιμη είναι η διάκριση της ελεύθερης συμβίωσης από τη μνηστεία⁹, διότι από την πρώτη λείπει η αμοιβαία υπόσχεση γάμου, ενώ η λύση της δεν συνεπάγεται τις, από το νόμο προβλεπόμενες για τη μνηστεία, συνέπειες.

II. Ιστορική ανασκόπηση

Η ελεύθερη συμβίωση δεν αποτελεί φαινόμενο πρωτοεμφανιζόμενο στις σύγχρονες κοινωνίες, καθώς συναντάται στην αρχαιότητα και μετέπειτα στους βυζαντινούς και ρωμαϊκούς χρόνους και την αναγέννηση. Η ονομασία της σχέσης αυτής, κατά καιρούς υπήρξε διαφορετική, όπως διαφορετική υπήρξε και η αξιολόγησή της στο πέρασμα των αιώνων.

Για τους Ρωμαίους, οιαδήποτε μορφή συμβίωσης εκτός γάμου αποκαλείτο «παλλακεία», ενώ, αργότερα, με τις αυστηρές προϋποθέσεις που έθεσε ο Αύγουστος για τη νόμιμη σύναψη αστικού γάμου (*matrimonium iustum*) σχετικά με τα πρόσωπα των συζύγων, δημιουργήθηκε ένα υποκατάστατο του γάμου που είχε τη μορφή της νόμιμης

⁴ ΜΠΚοζ 204/1999, ΝοΒ 2000, 1446, ΑΠ 351/1993, ΝοΒ 1994, 998, ΕφΘεσσ 1704/1990 ό.π.

⁵ Π. Αγαλλοπούλου, Οι έννομες συνέπειες της ελεύθερης συμβίωσης, ΝοΒ 37/1989, 865, Παπαχρίστου, ό.π, σ. 186. Αντίθετη η Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 9, υποσ. 4 όπου, σχετικά με την προϋπόθεση της μονιμότητας, αναφέρει ότι «είναι αμφίβολο αν το στοιχείο της μονιμότητας πρέπει να θεωρηθεί αναγκαίο για το χαρακτηρισμό της σχέσης ως εξώγαμης συμβίωσης ενόσω και ο γάμος είναι σχέση διαλυτή και υφίσταται ως γάμος έστω κι αν δεν είχε καθόλου διάρκεια».

⁶ Βλ. Παπαχρίστο, ό.π, σ. 186 επ.

⁷ Βλ. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 7

⁸ Αλλιώς Β. Βαθρακοκόιλης, Το νέο Οικογενειακό Δίκαιο : κατ' άρθρο ερμηνεία – νομολογία – βιβλιογραφία - νομοθεσία, 2000, σ. 137

⁹ Βλ. Παπαχρίστου, ό.π, σ. 187. Αντίθετη Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 10

εκτός γάμου συμβίωσης και ονομάστηκε «concupinatus»¹⁰. Παρά το γεγονός ότι η νέα μορφή συμβίωσης θεωρείτο κοινωνικώς ανεκτή, καμία έννομη συνέπεια δεν της αναγνωριζόταν· ακόμη και τα παιδιά που προέκυπταν από αυτή θεωρούνταν μη νόμιμα. Ο Ιουστινιανός σταδιακά αναγνώρισε στη γυναίκα και στα τέκνα της ορισμένα κληρονομικά δικαιώματα, καθώς και δικαίωμα διατροφής.

Η εξάπλωση όμως των αντιλήψεων του Χριστιανισμού στο Βυζάντιο, οδήγησε τελικώς σε πλήρη απαγόρευση του θεσμού του «concupinatus». Αργότερα οποιαδήποτε μορφή εξώγαμης συμβίωσης απέκτησε παράνομο χαρακτήρα, θεωρούμενη ως ποινικώς κολάσιμη πράξη¹¹.

Μετά τη Γαλλική Επανάσταση, η θεώρηση του γάμου ως αστικής δικαιοπραξίας, είχε ως συνέπεια την εμφάνιση της ελεύθερης συμβίωσης ξανά στο προσκήνιο, χωρίς βεβαίως να ρυθμίζεται νομοθετικώς, αλλά ούτε πλέον και να απαγορεύεται ρητώς. Ο νομοθέτης απλώς τήρησε παθητική στάση, θεωρώντας ότι αποτελεί ένα πραγματικό γεγονός χωρίς έννομα αποτελέσματα.

Η ελεύθερη συμβίωση, ωστόσο, σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες, όπως και στην Ελλάδα, θεωρείτο αντίθετη στα χρηστά ήθη, ενώ πλέον η δυναμική εμφάνιση και η ταχεία εξάπλωσή της στις σύγχρονες κοινωνίες, θέτει σε αμφισβήτηση το πρότυπο της έγγαμης συμβίωσης ως μοναδικού τρόπου συμβίωσης¹².

III. Αίτια εμφάνισης της ελεύθερης συμβίωσης

Τα σύγχρονα κοινωνικά αίτια που ωθούν ένα ζευγάρι στην απόρριψη του γάμου και την επιλογή της ελεύθερης συμβίωσης εντοπίζονται κυρίως σε πραγματικές καταστάσεις, όπως είναι η αδυναμία συντήρησης μιας οικογένειας λόγω ανεπαρκών εισοδημάτων ή στην ύπαρξη νομικών κωλυμάτων, όπως συμβαίνει στην περίπτωση υφιστάμενου αποτυχημένου γάμου, του οποίου εκκρεμεί η λύση. Βεβαίως, παρατηρείται ότι το μεγαλύτερο ποσοστό ζευγαριών που συμβιώνει ελεύθερα ανήκει σε κοινωνίες φιλελεύθερες, όπου ο γάμος δεν είναι τόσο συνδεδεμένος με τη θρησκευτική πίστη όσο με την ιδιωτική πρωτοβουλία, η οποία δραστηριοποιείται έξω από τα θρησκευτικά ή νομοθετικά πρότυπα, στοχεύοντας στις ανθρώπινες σχέσεις καθεαυτές.

¹⁰ *Ε. Κουγιουμτζή*, Η αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης από το Δίκαιο – εννοιολογική προσέγγιση, Αρμ. 1999, 1053, επίσης, *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 14 επ, όπου γίνεται λεπτομερειακή αναφορά στην ιστορική εξέλιξη του θεσμού του γάμου και της εξώγαμης συμβίωσης.

¹¹ Το άρθρο 658 του Ποινικού Νόμου, το οποίο δεν συμπεριλήφθηκε στον Ποινικό Κώδικα ως αναχρονιστικό, τιμωρούσε την εξώγαμη συμβίωση ως προσβολή των ηθών. Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 77, υποσ. 1, *Παπαχρίστο*, ό.π., σ. 188, υποσ. 10.

¹² *Christopher Prinz*, *Cohabiting, married or single*, 1995, σ. 70, όπου σημειώνει ότι η ελεύθερη συμβίωση είναι ένα κοινωνικό φαινόμενο, το οποίο διαρκώς κερδίζει έδαφος μεταξύ των ζευγαριών.

Πριν την αναθεώρηση του οικογενειακού δικαίου, τα νομικά κωλύματα για τη σύναψη γάμου ήταν περισσότερα, με άλλα λόγια, πολλοί συμβιούντες, παρά το γεγονός ότι δεν αποδοκίμαζαν το θεσμό του γάμου δεν μπορούσαν να τελέσουν γάμο¹³ και συνεπώς κατέφευγαν στη δημιουργία ελεύθερης συμβίωσης. Ορισμένα από αυτά ήταν η ύπαρξη καταδικαστικής απόφασης για μοιχεία¹⁴, το κώλυμα της αλλοθρησκείας¹⁵, του βαπτίσματος¹⁶ και του τέταρτου γάμου¹⁷. Μετά την τροποποίηση του Οικογενειακού δικαίου, τα κωλύματα του γάμου μειώθηκαν σημαντικά, ενώ παρέμεινε το κώλυμα από την ύπαρξη άλλου γάμου - το οποίο βεβαίως δεν αποτελεί πλέον σημαντικό λόγο δημιουργίας ελεύθερης συμβίωσης, καθώς η έκδοση διαζυγίου γίνεται με μεγαλύτερη ευχέρεια απ' ότι στο παρελθόν¹⁸ - η δικαιοπρακτική ανικανότητα, με τις εξαιρέσεις που αναφέρει ο νόμος και βεβαίως η απαγόρευση τελέσεως γάμου μεταξύ εξ αίματος και εξ αγχιστείας συγγενών. Τα ως άνω νομικά κωλύματα αποτελούν έναν από τους βασικότερους λόγους επιλογής της ελεύθερης συμβίωσης, καθώς η τελευταία αποτελεί και τη μόνη δυνατή επιλογή συμβίωσης των ζευγαριών που εμπίπτουν στις αναφερόμενες κατηγορίες.

Πολλά ζευγάρια αντιμετωπίζουν την ελεύθερη συμβίωση ως δοκιμαστική περίοδο προκειμένου να διαπιστώσουν αν μπορούν να προχωρήσουν τη ζωή τους μαζί. Χωρίς να αποτελεί μνηστεία, διότι δεν συνοδεύεται από υπόσχεση γάμου, ούτε επιφέρει τις συνέπειες που προβλέπει ο νόμος σε περίπτωση λύσης της, η ελεύθερη συμβίωση στην περίπτωση αυτή διαρκεί συνήθως για μικρό χρονικό διάστημα αφού καταλήγει τις περισσότερες φορές σε γάμο¹⁹.

IV. Νομική φύση της ελεύθερης συμβίωσης

Η ελεύθερη συμβίωση στην ελληνική έννομη τάξη δεν απαγορεύεται ούτε όμως και ρυθμίζεται από το νομοθέτη, σε αντίθεση βεβαίως με ό, τι ισχύει σε άλλες Ευρωπαϊκές χώρες, συναντάται δε μόνο στα άρθρα 1444, 1456, 1457 του Αστικού Κώδικα. Επομένως, δεν μπορεί να γίνει λόγος για αναγνώριση της νομιμότητας²⁰ της ελεύθερης

¹³ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 53 επ. όπου αναφέρονται αναλυτικώς τα κωλύματα που προβλέπονταν στο οικογενειακό δίκαιο πριν την αναθεώρησή του.

¹⁴ Παλαιό άρθρο 1363 ΑΚ

¹⁵ Παλαιό άρθρο 1353 ΑΚ

¹⁶ Παλαιό άρθρο 1361 ΑΚ

¹⁷ Παλαιό άρθρο 1355 ΑΚ

¹⁸ *Π. Αγαλλοπούλου*, *Ελεύθερες Συμβιώσεις* σε «Γενέθλιον Απόστολου Σ. Γεωργιάδη», τ. 1, σ. 4

¹⁹ Βλ. *Ελευθεροτυπία*, φύλλο της 4 Μαΐου 2002, όπου δημοσιεύεται μελέτη του , η οποία αφορά στη γενική αντίληψη περί της συμβιώσεως στην Ελλάδα, αναφέροντας ότι η συμβίωση στη χώρα μας αποτελεί συνήθως τον προθάλαμο της επίσημης δέσμευσης του ζευγαριού, δεν έχει μεγάλη διάρκεια και καταλήγει σε γάμο σε ποσοστό 73 % και σε διάλυση σε ποσοστό 19 %.

²⁰ Βλ. *Κουγιουμτζή*, ό.π. σ. 1057 επ. όπου αναφέρει σχετικώς ότι ως «νομιμότητα» μιας ελεύθερης συμβίωσης νοείται κατ' ουσία η ανοχή της από το δίκαιο και τίποτε περισσότερο, ενώ ως

συμβίωσης στην Ελλάδα, σε αντίθεση με ό,τι ισχύει σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες. Συνέπεια αυτού αποτελεί η επιφόρτιση της νομικής θεωρίας και της νομολογίας με την εννοιολογική προσέγγιση του κοινωνικού φαινομένου καθώς και τον καθορισμό των προϋποθέσεων που το προσδιορίζουν.

Σύμφωνα λοιπόν με τα οριζόμενα στη νομική θεωρία και νομολογία η ελεύθερη συμβίωση συνιστά μια πραγματική κατάσταση²¹, η οποία ως τέτοια αποδεικνύεται με κάθε αποδεικτικό μέσο²², ενώ κατ' επέκταση βρίσκει έρεισμα στη διάταξη του άρθρου 5 § 1 του Συντάγματος, όπου παρέχεται το δικαίωμα στην ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας του ανθρώπου, με μόνη απαγόρευση την προσβολή των δικαιωμάτων των άλλων και την παραβίαση του Συντάγματος ή των χρηστών ηθών. Παράλληλα δε, στην περίπτωση που έχουν προκύψει τέκνα από τη δημιουργία μιας ελεύθερης συμβίωσης, γίνεται δεκτό ότι, εφόσον πλέον μιλάμε για φυσική οικογένεια, προστατεύεται από το άρθρο 21 του Συντάγματος²³.

Η ελεύθερη συμβίωση συγκεντρώνει τα κυριότερα ίσως χαρακτηριστικά της έγγαμης συμβίωσης, ενώ από το Σύνταγμα ρητώς προστατεύεται μόνον η τελευταία. Άλλωστε, από την ιστορική αναδρομή που προηγήθηκε προκύπτει ότι ο γάμος και η ελεύθερη συμβίωση πορεύονταν παράλληλα στις διάφορες εποχές, ενώ η αποδοχή της τελευταίας, συνέπιπτε με περιόδους αυστηρότητας των προϋποθέσεων του γάμου. Αβίαστα επομένως προκύπτει ο προβληματισμός, κατά πόσο μπορούν να τύχουν αναλογικής εφαρμογής στην ελεύθερη συμβίωση διατάξεις αφορώσες στο γάμο²⁴.

Το εν λόγω ζήτημα έχει απασχολήσει τη νομική επιστήμη²⁵, καθώς η άνευ ετέρου αναλογική εφαρμογή του οικογενειακού δικαίου μπορεί να προσκρούσει στην ιδιωτική βούληση των συμβιούντων, οι οποίοι είναι πιθανό να επέλεξαν αυτή τη μορφή της

«αναγνώρισή» της, η ρύθμισή της από τον νόμο, η αναγνώριση δηλαδή από το δίκαιο εννόμων αποτελεσμάτων.

²¹ Βλ. Αγαλλοπούλου, Οι έννομες συνέπειες... ό.π, σ. 866, Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 10, όπου αναφέρει : «ενώ ο γάμος ως νομικό γεγονός αποδεικνύεται από τα τυπικά στοιχεία της σύστασής του, η εξώγαμη συμβίωση υφίσταται από το χρονικό εκείνο σημείο που συντρέχουν τα πραγματικά γεγονότα που τη χαρακτηρίζουν», στην ίδια, σ. 99 «οι κρατούσες αντιλήψεις για τη φύση της εξώγαμης συμβίωσης δέχονται ότι η εξώγαμη συμβίωση είναι πραγματική κατάσταση και όχι έννομη σχέση. Σύμφωνα με την άποψη αυτή η σύσταση εξώγαμης συμβίωσης δεν δημιουργεί έννομες συνέπειες». Επίσης βλ. Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ.1, σ. 6, Π. Νικολόπουλο, Η κοινότητα βίου στο οικογενειακό δίκαιο, ΝοΒ 1994, 1132.

²² Αγαλλοπούλου, Οι έννομες συνέπειες... ό.π, σ. 866.

²³ Βλ. Παπαχρίστο, ό.π, σ. 191, Κ. Χρυσόγονο, Το ελληνικό Σύνταγμα και η οικογένεια, ΕΛΛΔνη 38/1997, 729 επ., Κ. Παναγόπουλο, Οικογενειακό Δίκαιο, 1998, σ. 7, Π. Παραρά, Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2001, σ. 139, βλ. ενδεικτικώς από την ελληνική νομολογία ΑΠ 1735/2006, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, όπου αναφέρει ότι η ελεύθερη συμβίωση χωρίς τέκνα ούτε μπορεί να υπαχθεί στην έννοια της οικογένειας, ούτε προστατεύεται.

²⁴ Βλ. αναλυτική αναφορά στο συγκεκριμένο θέμα κατωτ. «Έννομες συνέπειες απορρέουσες από την ελεύθερη συμβίωση».

²⁵ Βλ. Παπαχρίστο, ό.π, σ. 191 επ., Νικολόπουλο, ό.π, σ. 1133, Βαθρακοκόιλη, ό.π, σ. 188.

συμβίωσης, εκδηλώνοντας την άρνησή τους να ενταχθούν στις αναγκαστικού δικαίου περί του γάμου διατάξεις. Από την άλλη όμως, η αποφυγή αναλογικής εφαρμογής κάθε κανόνα του οικογενειακού δικαίου δεν είναι δυνατή, καθώς υπάρχουν ορισμένες υποχρεώσεις στην ελεύθερη συμβίωση, οι οποίες ομοιάζουν με εκείνες που αναλαμβάνουν οι σύζυγοι μεταξύ τους²⁶.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΣΤΗΝ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΝΝΟΜΗ ΤΑΞΗ

Ι. Ελεύθερη συμβίωση και Σύνταγμα

Ο γάμος, ως η μόνη θεσμοθετημένη μορφή συμβίωσης, προστατεύεται πρωτίστως από τη διάταξη του άρθρου 21 παρ. 1 του Συντάγματος²⁷. Από την εν λόγω συνταγματική διάταξη διαφαίνεται η σημασία που προσδίδει ο νομοθέτης στο θεσμό του γάμου, αναφέροντας ότι, μαζί με την οικογένεια, αποτελεί θεμέλιο της συντήρησης και της προαγωγής του Έθνους. Αντιθέτως, η ελεύθερη συμβίωση που αντιμετωπίζεται ως η εξαίρεση της θεσμοθετημένης και κοινωνικώς αποδεκτής συμβίωσης, δεν προστατεύεται ρητώς από το Σύνταγμα, ούτε όμως και απαγορεύεται.

Μεγάλη μερίδα της θεωρίας²⁸ υποστηρίζει, όπως προαναφέρθηκε, την αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης στο άρθρο 5 του Συντάγματος, στο πλαίσιο δηλαδή ελεύθερης ανάπτυξης της προσωπικότητας του ατόμου. Το ερώτημα που τίθεται ωστόσο, αφορά κυρίως στο αν η ελεύθερη συμβίωση μπορεί να στηριχθεί και στο άρθρο 21 του Συντάγματος. Η απάντηση στο ερώτημα προκύπτει, κατά κύριο λόγο, από την ανάλυση του περιεχομένου της έννοιας της «οικογένειας». Στη θεωρία²⁹ καθώς και τη νομολογία³⁰

²⁶ Βλ. *Ανδρουλιδάκη*, ό.π., σελ.108 επ.

²⁷ Άρθρο 21 παρ. 1 Συντάγματος : «*η οικογένεια ως θεμέλιο της συντηρήσεως και προαγωγής του Έθνους, όπως και ο γάμος, η μητρότητα και η παιδική ηλικία, τελούν υπό την προστασία του Κράτους*». Βλ. ερμηνεία του άρθρου από *Κ. Χρυσόγονο*, *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, 2002, σ. 501, ο οποίος αναφέρει ότι ο όρος «οικογένεια» στο Σύνταγμα λαμβάνεται υπό την στενή έννοια και προϋποθέτει τόσο την προηγούμενη τέλεση του γάμου, όσο και την γέννηση τέκνων, έτσι τα άτεκνα έγγαμα ζευγάρια εμπίπτουν στις διατάξεις περί γάμου και όχι σε αυτές περί οικογένειας, *Π. Δαγτόγλου*, *Ατομικά Δικαιώματα Α'*, 1991, σ. 326 επ., ο οποίος θεωρεί ότι ο γάμος αποτελεί την άμεση – αλλά όχι και αποκλειστική – απόδειξη για την ύπαρξη οικογένειας, ενώ σε περίπτωση που αυτός εκλείπει θα πρέπει να λαμβάνονται υπόψη άλλα αποδεικτικά στοιχεία, όπως η φυσική συγγένεια, η συμβίωση και η αμοιβαία διατροφή.

²⁸ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π., σ. 866· *Παπαχρίστο*, ό.π., σ. 191· *Κουγιουμτζή*, ό.π., σ. 1061.

²⁹ Βλ. *Παπαχρίστο*, ό.π., σ. 191, *Χρυσόγονο*, *Το ελληνικό Σύνταγμα...* ό.π., 729 επ., *Παναγόπουλο*, ό.π., σ. 7, *Τ. Βιδάλη*, *Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια*, 1996, σ. 55, υποσ. 37, *Α. Κλειδωνόπουλο*, *Η ελεύθερη ένωση, τα θέματα της χρηματικής ικανοποίησης*

επικρατεί η άποψη ότι η μορφή της οικογένειας που μπορεί να συμπεριληφθεί στον προστατευτικό μανδύα του Συντάγματος συνιστά την κοινότητα γονέων και φυσικών τέκνων, ανεξαρτήτως αν είναι γεννημένα εντός ή εκτός γάμου, ή υιοθετημένων.

Επομένως, ευλόγως συνάγεται ότι η ελεύθερη συμβίωση προστατεύεται από το Σύνταγμα εφόσον βεβαίως από αυτήν έχουν προκύψει τέκνα³¹. Με άλλα λόγια, άξια προστασίας θεωρεί το Σύνταγμα, πέραν της «νόμιμης» και τη λεγόμενη «φυσική»³² οικογένεια, καθώς η ρητή αναφορά του συνταγματικού νομοθέτη, πέραν του γάμου και στην οικογένεια, δηλώνει προφανώς την πρόθεσή του να μην περιορίσει τη θεσμική εγγύηση μόνο στη «νόμιμη» οικογένεια, αλλά να προστατεύει την τελευταία παράλληλα με το γάμο, καθώς και πέρα από αυτόν³³.

Τα παραπάνω προκύπτουν εναργώς και από το επιχείρημα ότι η οικογένεια εκτός από ατομικό δικαίωμα, αποτελεί και κοινωνικό δικαίωμα, καθώς το Κράτος έχει υποχρέωση για τη λήψη μέτρων προστασίας της οικογένειας προκειμένου να συνεχίσει να «αποτελεί θεμέλιο της συντηρήσεως και της προαγωγής του Έθνους», σύμφωνα με τη λεκτική διατύπωση του άρθρου 21 του Συντάγματος. Συνεπώς ο συνταγματικός νομοθέτης δεν μπορεί να θέσει σε μειονεκτική θέση την οικογένεια, ιδίως όταν υπάρχουν τέκνα, καθώς τα τέκνα, είτε προέρχονται από γάμο, είτε εκτός γάμου των γονέων τους συντελούν στη συντήρηση και την προαγωγή του Έθνους³⁴.

Ο κοινός νομοθέτης δεν έχει την αρμοδιότητα να καταλύσει το γάμο ή να θεσπίσει άλλο τύπο γάμου, εκτός του μονογαμικού, έχει όμως τη δυνατότητα, χωρίς βεβαίως να του επιβάλλεται από το Σύνταγμα, να ρυθμίσει την ελεύθερη συμβίωση, αναγνωρίζοντας ίσως δικαιώματα που να ομοιάζουν με εκείνα της έγγαμης συμβίωσης³⁵. Η ανάγκη για μια τέτοια ρύθμιση είναι - για μερίδα της θεωρίας – αναπόφευκτη, αποτέλεσμα της κρίσης των παραδοσιακών οικογενειακών προτύπων και της αντίστοιχης αύξησης του φαινομένου των ελεύθερων συμβιώσεων. Παράλληλα υποστηρίζεται και η άποψη ότι η σύγκριση του

λόγω ψυχικής οδύνης και της αποζημίωσης για στέρηση διατροφής, ΕλλΔνη 44/2003, 905 επ. Αντίθετος ο Μ. Καραλής, Γάμος και οικογένεια ως δικαιοίκοι θεσμοί, 1994, σ. 40 επ.

³⁰ ΑΠ 1735/2006, ό.π., ΕΑ 3413/2001, ΕλλΔνη 42/2001, 1359, ΑΠ 434/2005, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών, βλ. και απόφαση ΕΔΔΑ 13.7.1979 (Markcz κατά Βελγίου), στο διαδικτυακό τόπο www.echr.coe.int, όπου εξομοίωσε την ελεύθερη συμβίωση από την οποία είχαν προκύψει παιδιά με την έννοια της οικογένεια, όπως προστατεύεται από το άρθρο 8 της ΕΣΔΑ.

³¹ Βλ. Α. Γαζή, Εισαγωγικές παρατηρήσεις στο Οικογενειακό Δίκαιο σε : Γεωργιάδη / Σταθόπουλου ΑΚ, τ. VII, σ. 3 : «τη λειτουργία της συζυγικής οικογένειας μπορεί να επιτελέσει και η ελεύθερη, χωρίς γάμο, συμβίωση, όταν υπάρχουν τέκνα».

³² Ο όρος «φυσική» οικογένεια χρησιμοποιείται προς αντιδιαστολή της «νόμιμης», η οποία στηρίζεται σε γάμο, βλ. Ι. Σπυριδάκη, Οικογενειακό Δίκαιο, 2006, σ. 27 επ, Παναγόπουλο, ό.π., σ. 5.

³³ Βλ. Χρυσόγονο, ό.π., σ. 733.

³⁴ Βλ. Αδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ο.π. σ. 67.

³⁵ Βλ. Παπαχρίστος, ό.π., σ. 191.

προτύπου της έγγαμης συμβίωσης με εκείνο της ελεύθερης συμβίωσης, επηρεάζει και τις κατευθύνσεις του νομοθέτη κατά τη ρύθμιση των εννόμων συνεπειών του γάμου³⁶.

II. Ελεύθερη συμβίωση και χρηστά ήθη

Μέχρι σχετικά πρόσφατα, η νομική επιστήμη επικαλείτο εντόνως την αντίθεση της ελεύθερης συμβίωσης στα χρηστά ήθη. Η εν λόγω αντιμετώπιση της σχέσης αυτής ως ανήθικης και αντιβαίνουσας στη γενική ρήτρα των χρηστών ηθών³⁷, δικαιολογείτο από τις τότε ισχύουσες κοινωνικοηθικές αντιλήψεις, κυρίως από την ανάγκη προστασίας του γάμου, ο οποίος βάλλονταν από τα καινούρια πρότυπα συμβίωσης, αλλά και από την αλλαγή της δομής της ελληνικής οικογένειας³⁸.

Συνεπώς, η εκτός γάμου ερωτική σχέση των ατόμων, μόνιμη ή πρόσκαιρη, κρίνονταν σύμφωνα με το *«περί ηθικής συναίσθημα του, κατά γενικήν αντίληψιν χρηστού, έμφρονος και υγιώς σκεπτομένου κοινωνικού ανθρώπου»*³⁹, με άλλα λόγια η ηθική τάξη, δεν ανεχόταν τη συμβίωση ατόμων που δεν έχουν συνάψει γάμο, αποδοκιμάζοντας την επιλογή τους και θέτοντας τους ίδιους στο περιθώριο⁴⁰.

Ωστόσο, η εξεύρεση αντικειμενικών κριτηρίων για τη διερεύνηση του περιεχομένου των χρηστών ηθών ούτε εφικτή είναι, ούτε βεβαίως χρήσιμη, καθώς οι αντιλήψεις της κοινωνίας για τα χρηστά ήθη εξελίσσονται και μεταβάλλονται, όπως συμβαίνει άλλωστε και με το δίκαιο, το οποίο συμβαδίζει ή προσπαθεί έστω να συμβαδίσει, με το γενικότερο πνεύμα της εποχής, τις ηθικές αξίες, αλλά και τις κοινωνικοοικονομικές ανάγκες συγκεκριμένης κοινωνίας. Οι ανάγκες της σύγχρονης κοινωνίας εξάλλου ώθησαν τον κοινό νομοθέτη στην μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου, από την οποία προέκυψε, εκτός των άλλων, η καθιέρωση του συναινετικού διαζυγίου, η αποποινικοποίηση της μοιχείας και της άμβλωσης και η κατάργηση πολλών κωλυμάτων του γάμου που συνδέονταν με τη θρησκεία.

Ασφαλή συμπεράσματα για την αναφερθείσα αντιμετώπιση της ελεύθερης συμβίωσης από την ελληνική κοινωνία προκύπτουν κυρίως από τις αποφάσεις των δικαστηρίων, όπου συχνά αντιμετωπιζόταν το ζήτημα της ακυρότητας ή μη διαθηκών, με

³⁶ Βλ. *Βιδάλη*, ό.π., σ. 53, υποσημ. 34.

³⁷ Άρθρο ΑΚ 178 *«δικοπραξία που αντιβαίνει στα χρηστά ήθη είναι άκυρη»*.

³⁸ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π., σ. 83.

³⁹ Βλ. ΑΠ 821/1977, ΝοΒ 26, 669.

⁴⁰ Βλ. *Καραμάνο*, ό.π., σ. 225, ο οποίος αναφέρει ότι *«η ελεύθερα ένωση αποτελεί σφάλμα και η επάνοδος εις την καλήν ζωήν, επανόρθωσιν τούτου επιβαλλομένην υπό της ηθικής»*.

τις οποίες καταλείπονταν περιουσιακά στοιχεία από τον άνδρα στη συμβιούσα με αυτόν γυναίκα⁴¹.

Η σύγχρονη κοινωνία έχει μεταβάλει τον τρόπο με τον οποίο αντιμετωπίζει την ελεύθερη συμβίωση⁴². Αποτελεί επομένως απόρροια των ως άνω εξελίξεων η θετική πλέον αντιμετώπιση της ελεύθερης συμβίωσης, η στροφή δηλαδή της νομικής επιστήμης προς την αναγνώρισή της θεωρώντας την ως σχέση μη αντιβαίνουσα στα χρηστά ήθη.

Εξαίρεση ωστόσο αποτελούν ακόμη και σήμερα ορισμένες περιπτώσεις, οι οποίες εφόσον υφίστανται μέσα στο πλαίσιο μιας ελεύθερης συμβίωσης, καθιστούν τη σχέση ανήθικη. Ειδικότερα, η δημιουργία ελεύθερης συμβίωσης που έχει ως αποτέλεσμα την αθέτηση νομικών και ηθικών υποχρεώσεων του ατόμου απέναντι στο οικογενειακό περιβάλλον του⁴³, καθώς επίσης και η περίπτωση που η ερωτική σχέση δημιουργείται μεταξύ ατόμων που συνδέονται με συγγένεια⁴⁴, δεν γίνεται ανεκτή από το κοινωνικό σύνολο, διότι υπερβαίνει τα όρια της ηθικής και της έννομης τάξης, σε σημείο που, στη δεύτερη περίπτωση, να θεωρείται και ποινικώς κολάσιμη πράξη⁴⁵.

Τέλος, στο πλαίσιο της ανηθικότητας τοποθετείται και η έναντι αμοιβής παροχή σεξουαλικών σχέσεων για τη δημιουργία ή διατήρηση της ελεύθερης συμβίωσης. Η συμφωνία με το ως άνω περιεχόμενο καθιστά την ελεύθερη συμβίωση αντίθετη στα χρηστά ήθη, καθώς το κίνητρο για τη σύναψη της σχέσης προσβάλλει την ανθρώπινη προσωπικότητα, εκδήλωση της οποίας αποτελεί και η σεξουαλική δραστηριότητα, η οποία δεν μπορεί να αποτελέσει αντικείμενο οικονομικής εκμετάλλευσης⁴⁶.

Όπως προαναφέρθηκε, οι αντιλήψεις της κοινωνίας για τα χρηστά ήθη δεν είναι αμετάβλητες, όπως αμετάβλητες δεν είναι και οι συνθήκες που επικρατούν μεταξύ των συμβιούντων. Σε περίπτωση μεταβολής είτε του περιεχομένου των χρηστών ηθών είτε των συνθηκών που ίσχυαν στη σχέση τίθεται το ζήτημα της επιλογής του χρονικού

⁴¹ ΑΠ 299/1974, ΝοΒ 22, 1287, ΑΠ 1174/1974, ΝοΒ 23, 720, ΑΠ 579/1976, ΝοΒ 24, 1085, ΑΠ 821/1977 ό.π, ΑΠ 231/1982 ΝοΒ 30, 1268, ΑΠ 1311/1982, ΝοΒ 31, 1343.

⁴² Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π, σ. 77 επ. *Αγαλλοπούλου*, *Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...»*, ό.π, τ.1, σ. 6, στην ίδια, *Οι έννομες συνέπειες...* ό.π, σ. 866, Γ. Λέκκα, *Ελεύθερη ένωση και πατρότητα κατά τον ΑΚ*, 2003, σ. 3.

⁴³ Βλ. *Ι. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, *Το πλάσμα πατρότητας της ετερόλογης τεχνητής γονιμοποίησης*, *ΕλλΔνη* 2001, 5, σύμφωνα με την οποία η αντίθεση της συμβίωσης στα χρηστά ήθη εξαρτάται από το εάν οι συμβίοι είναι ετερομερώς άγαμοι, έτσι και ΕφΑθ 2171/2002, ΧρΙΔ 2003, 420.

⁴⁴ Βλ. *Κουγιουμτζή*, ό.π, σ. 1059.

⁴⁵ Άρθρο 345 ΠΚ που αφορά στην αιμομιξία.

⁴⁶ Βλ. *Βαθρακοκοίλη*, ΕΡΝΟΜΑΚ, τ. Α', *Γενικές Αρχές*, 2001, σ. 747, όπου εντάσσει τη συμφωνία αμοιβής για σαρκική επαφή στις κυριότερες περιπτώσεις αντίθεσης στα χρηστά ήθη, ενώ αναφέρει ότι η σύμφωνη με τους νόμους άσκηση της πορνείας κατ' επάγγελμα, δεν είναι αντίθετη στα χρηστά ήθη, *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, *Η εξώγαμη ...*, ό.π, σ. 87 και ιδιαιτ. υποσ. 41: «*παρά ταύτα το ελληνικό δίκαιο ανέχεται την πορνεία σαν επάγγελμα και δεν θεωρεί την εκ του επαγγέλματος αυτού αναζήτηση αμοιβής αντίθετη στα χρηστά ήθη. Εδώ η «κοινωνική ηθική» υπαναχωρεί απέναντι στην «κοινωνική αναγκαιότητα»*».

σημείου κατά το οποίο θα κριθεί η αντίθεση ή μη της ελεύθερης συμβίωσης στα χρηστά ήθη. Συνεπώς, κατά την κρατούσα στη θεωρία άποψη κρίσιμος είναι ο χρόνος δημιουργίας έννομης σχέσης, η οποία στηρίζεται στην ελεύθερη συμβίωση. Το ζήτημα του χρόνου είναι ιδιαίτερος σημαντικός, διότι θα κριθεί η αντίθεση της έννομης σχέσης στα χρηστά ήθη και θα θεωρηθεί τυχόν άκυρη σύμφωνα με το άρθρο 178 ΑΚ⁴⁷.

Η ελεύθερη συμβίωση επομένως στη σύγχρονη εποχή, δεν συνδέεται, κατά κανόνα, με την έννοια της ανηθικότητας και έχει γίνει αποδεκτή από την κοινωνία ως μία νέα μορφή συμβίωσης, η οποία υφίσταται παράλληλα με το γάμο. Οι μόνες ίσως περιπτώσεις, οι οποίες οδηγούν στην καταδίκη και την άρνηση αποδοχής της ελεύθερης συμβίωσης είναι οι περιπτώσεις που προαναφέρθηκαν, οι οποίες αποδοκιμάζονται συλλήβδην.

III. Η «ελεύθερη συμβίωση» στο χώρο του Αστικού Δικαίου – Έμμεση Αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης στην ελληνική έννομη τάξη

Η διαδρομή της ελεύθερης συμβίωσης μέσα στο χρόνο από την πλήρη απαγόρευση μέχρι την αναγνώρισή της αποτυπώνεται στους όρους που χρησιμοποιήθηκαν για να την χαρακτηρίσουν. Η «παλλακεία», η «παράνομη συμβίωση», η «εξώγαμη συμβίωση» και τέλος η «ελεύθερη ένωση» συνόδευσαν πάντα διατάξεις που απηχούσαν τις ιδέες και τη νοοτροπία της εκάστοτε εποχής. Ο σύγχρονος νομοθέτης, με τη μεταρρύθμιση του οικογενειακού δικαίου με το νόμο 1329/1983 δείχνει την πρόθεσή του να την αναγνωρίσει ως μία ιδιόρρυθμη βιοτική σχέση. Στο άρθρο 1444 παρ. 2 την αναφέρει ως «ελεύθερη ένωση» που επιφέρει μία έννομη συνέπεια, αυτή της παύσης του δικαιώματος διατροφής του διαζευγμένου, εφόσον συζεί μόνιμα με κάποιον άλλο σε ελεύθερη ένωση.

Η εν λόγω διάταξη αποτέλεσε το έναυσμα για την σταδιακή αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης ενώ ακολούθησαν νόμοι που τροποποίησαν τον Αστικό Κώδικα που προσέθεσαν έννομες συνέπειες στην ελεύθερη συμβίωση και ενίσχυσαν την πεποίθηση μερίδας της νομικής επιστήμης ότι η ελεύθερη συμβίωση θα ρυθμιστεί νομοθετικά και στην ελληνική έννομη τάξη, όπως συμβαίνει άλλωστε σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες⁴⁸.

⁴⁷ Βλ. Βαθρακοκοίλη, ό.π., σ. 746, όπου αναφέρει για την εφαρμογή του άρθρου 178 ότι κρίσιμος χρόνος για την διαπίστωση της ύπαρξης ή όχι της αντίθεσης προς τα χρηστά ήθη είναι ο χρόνος κατάρτισης της δικαιοπραξίας.

⁴⁸ Βλ. αναλυτικώς κατωτέρω τις χώρες, στις οποίες ρυθμίζεται νομοθετικώς η ελεύθερη συμβίωση ομοφυλόφιλων και ετεροφυλόφιλων ατόμων.

Ειδικότερα, ο νόμος 2521/1997 με την τροποποίηση των άρθρων 1469 περ. 5 και 1472 παρ. 2 ΑΚ χορηγεί το δικαίωμα στον άνδρα, με τον οποίο η μητέρα, βρισκόμενη σε διάσταση με το σύζυγό της, είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια κατά το κρίσιμο χρόνο της σύλληψης, να προσβάλλει την ιδιότητα του τέκνου ως γεννημένου σε γάμο, καθώς και για την εξομοίωση της απόφασης που δέχεται την προσβολή της πατρότητας στην ως άνω περίπτωση με δικαστική αναγνώριση του παιδιού από τον άνδρα, με τον οποίο η μητέρα είχε σαρκική συνάφεια.

Με το νόμο 3089/2002 αναγνωρίστηκε το δικαίωμα στον άνδρα με τον οποίο συζεί η άγαμη γυναίκα και εφόσον συντρέχει περίπτωση ελεύθερης ένωσης, να συναινέσει σε τεχνητή γονιμοποίηση (άρθρο 1456 ΑΚ), προσδίδοντας στη συναίνεση τις έννομες συνέπειες της εκούσιας αναγνώρισης, η οποία δεν μπορεί να προσβληθεί δικαστικώς (άρθρα 1475 παρ. 2, 1478 παρ. 2 ΑΚ).

Από τα παραπάνω προκύπτει ότι, εκτός των όσων αναφέρθηκαν, ο νομοθέτης τείνει στη σταδιακή αναγνώριση ολοένα και περισσότερων εννόμων συνεπειών στην ελεύθερη συμβίωση, εξελίσσοντάς την τελευταία σε θεσμό παραπλήσιο του γάμου.

α. Διατροφή μετά το διαζύγιο

Το άρθρο 1444 παρ. 2 ΑΚ ορίζει ότι η διατροφή παύει⁴⁹, εφόσον ο δικαιούχος συνήψε νέο γάμο ή συζεί μόνιμα με κάποιον άλλον σε ελεύθερη ένωση⁵⁰. Η διατροφή δεν διακόπτεται όταν δεν αποδειχθεί ότι η ελεύθερη συμβίωση είναι μόνιμη, γεγονός το οποίο καλείται να αποδείξει ο υπόχρεος σε διατροφή πρώην σύζυγος⁵¹. Ο νομοθέτης εξομοιώνοντας την ελεύθερη συμβίωση με το γάμο στόχευσε στην αποφυγή καταστρατήγησης της διάταξης με την επιλογή του ζευγαριού να μην συνάψει γάμο

⁴⁹ Βλ. *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 527, όπου υποστηρίζει ότι η μεταγαμιαία διατροφή παύει αυτοδικαίως, όπως και στην περίπτωση νέου γάμου του δικαιούχου (άρθρο 1444 παρ. 2, περ. 1 ΑΚ), βλ. όμως και αντίθετη γνώμη *Ανδρουλιδάκη*, ό.π., σ. 202, όπου υποστηρίζει ότι στην ελεύθερη συμβίωση «το δικαίωμα της διατροφής παύει, μόνο αφότου με δικαστική απόφαση αποδειχθεί ότι συντρέχουν οι προϋποθέσεις». Επίσης, βλ. στην ίδια ότι η μεταγενέστερη διακοπή της ελεύθερης συμβίωσης αναβιώνει την υποχρέωση διατροφής από τον πρώην σύζυγο, όμως αντίθετος ο *Βαθρακοκόιλης*, Το νέο οικογενειακό... ό.π., 2000, σ. 558, και *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 528.

⁵⁰ Δεν αποτελεί ελεύθερη συμβίωση ο απλός ερωτικός δεσμός, αντιθέτως μπορεί να υπαχθεί εδώ η περίπτωση του ανυπόστατου γάμου, εφόσον υφίσταται de facto συζυγική κοινωνία, με προϋποθέσεις ανάλογες της ελεύθερης συμβίωσης, Βλ. *Ανδρουλιδάκη* σχόλιο στην απόφαση του ΑΠ Τμ Β' 194/1990, ΝοΒ 39/1991, 550 επ., όπου επικρίνει τη ρύθμιση του άρθρου 1444 παρ. 2 ΑΚ ως ατελής και ξένη προς την πραγματικότητα διότι, όπως χαρακτηριστικά αναφέρει «δεν γνωρίζουμε εκ των προτέρων αν η ελεύθερη ένωση σημαίνει και οικονομική επιχορήγηση του δικαιούχου διατροφής πρώην συζύγου».

⁵¹ Στην πράξη η απόδειξη της μονιμότητας της σχέσης θα παρουσιάσει δυσχερέστατα προβλήματα. Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η εξώγαμη... ό.π., σ. 201, η οποία προτείνει ως κριτήρια μονιμότητας την χρονική διάρκεια της ελεύθερης συμβίωσης, ή την ύπαρξη παιδιών, ή την κοινωνική παρουσία του ζευγαριού ως σύζυγοι

προκειμένου ο δικαιούχος της διατροφής να συνεχίσει να λαμβάνει τη διατροφή από τον πρώην σύζυγο⁵².

Το ζήτημα ωστόσο που διχάζει τη νομική επιστήμη εντοπίζεται στο φύλο του ετέρου συμβιούντα. Μερίδα της νομικής επιστήμης⁵³ θεωρεί ότι η ελεύθερη συμβίωση πρέπει να υπάρχει μεταξύ ατόμων αντίθετου φύλου, καθώς, σύμφωνα πάντα με την ίδια άποψη, στα ομοφυλόφιλα ζευγάρια δεν υπάρχει δυνατότητα καταχρηστικής επιλογής της ελεύθερης συμβίωσης, αφού σε κάθε περίπτωση ο μεταξύ τους γάμος αποκλείεται. Επομένως, δεν υπάρχει κίνδυνος καταστρατήγησης της εν λόγω διάταξης. Βεβαίως, υπάρχει και η άποψη⁵⁴ που υποστηρίζει ότι στο πνεύμα του άρθρου 1444 παρ. 2 ΑΚ ανταποκρίνεται η παύση της διατροφής και όταν ο δικαιούχος συζεί με πρόσωπο του ίδιου φύλου, αφού στόχος του νομοθέτη δεν είναι σε καμία περίπτωση η τιμωρία του δικαιούχου για την επιλογή του να συμβιώνει ελεύθερα με άλλο πρόσωπο, αλλά η προστασία του υπόχρεου συζύγου από την κατάσταση να ζει ο δικαιούχος με νέο σύντροφο σε βάρος του πρώην συζύγου, είτε ο νέος σύντροφος είναι του ίδιου είτε διαφορετικού φύλου.

Πέραν αυτού, αρνητικό κλίμα προκαλεί και το ό,τι ο νομοθέτης ρυθμίζει έναν συγκεκριμένο λόγο παύσης της διατροφής μετά το διαζύγιο, την ελεύθερη συμβίωση, χωρίς παράλληλα να έχει ρυθμίσει ή έστω αναγνωρίσει έννομες συνέπειες σ' αυτήν (ελεύθερη συμβίωση). Η αναγκαιότητα της νομοθετικής ρύθμισης καθίσταται επιτακτική, συμπέρασμα που προκύπτει κυρίως από το γεγονός ότι οι συμβιούντες δεν υποχρεούνται από το νόμο σε μεταξύ τους διατροφή. Επομένως, σε συνδυασμό με το ευκόλως διαλυτό της συμβίωσης χωρίς νομικές συνέπειες για τους συμβιούντες, γίνεται κατανοητό ότι ο στόχος του νομοθέτη να μην επιβαρύνεται ο πρώην σύζυγος με διατροφή του άλλου, πρώην συζύγου, όταν ο τελευταίος διατρέφεται από το πρόσωπο με το οποίο συζεί, δεν επιτυγχάνεται, διότι μπορεί οι συμβιούντες να μοιράζονται τα έξοδα της διαβίωσής τους και κανείς να μην διατρέφει τον άλλο⁵⁵.

Είναι αλήθεια ότι η ελεύθερη συμβίωση δημιουργεί κοινωνία βίου, δηλαδή συγκατοίκηση, κοινή οικονομία, υποχρεώσεις συμπάρστασης και αλληλοβοήθειας, άλλωστε μόνο αυτή η μορφή εμπίπτει στο άρθρο 1444 παρ. 2 ΑΚ. Ωστόσο, δεν είναι αρκετό ως κριτήριο προκειμένου να παύσει η υποχρέωση διατροφής, διότι όπως προειπώθηκε, δεν αποτελεί νομική υποχρέωση η διατροφή μεταξύ των συμβιούντων.

⁵² Βεβαίως και σ' αυτή την περίπτωση υπάρχει κίνδυνος καταστρατήγησης που πραγματοποιείται με τη διάλυση της συγκατοίκησης μεταξύ των συμβιούντων και τη διατήρηση της ερωτικής σχέσης χωρίς συμβίωση.

⁵³ Βλ. ενδεικτικώς *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π., σ. 200.

⁵⁴ Βλ. *Παναγόπουλο*, ό.π., σ. 101 επ. *Παπαχρίστο*, ό.π., σ. 189, *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, ό.π., σ. 528.

⁵⁵ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 202.

Χρήσιμη επομένως εμφανίζεται η αξιολόγηση επιπλέον κριτηρίων όπως ο χρόνος διάρκειας του γάμου, οι προσωπικές συνθήκες του δικαιούχου διατροφής (π.χ. μεγάλης ηλικίας, κλπ)⁵⁶.

β. Ελεύθερη συμβίωση και τεχνητή αναπαραγωγή

Ο νόμος 3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή έκρινε ότι δεν υφίσταται κοινωνικό ή ηθικό κώλυμα που να απαγορεύει στα ετερόφυλα ζευγάρια που συμβιώνουν σε ελεύθερη ένωση να προχωρήσουν σε τεχνητή γονιμοποίηση προκειμένου να αποκτήσουν τέκνο. Η εξομοίωση και στο ζήτημα αυτό, της ελεύθερης συμβίωσης με το γάμο, εμφανίζεται λογική και αναγκαία, καθώς το δικαίωμα αναπαραγωγής, συνδεδεμένο με την ελεύθερη ανάπτυξη της προσωπικότητας (άρθρο 5 Σ), περιεχόμενο του οποίου, αποτελεί και η προσωπική επιλογή του τρόπου αναπαραγωγής, επιβάλλει στο νομοθέτη τη δυνατότητα να δεχτεί τη φυσική ή ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή ανεξαρτήτως υφισταμένου γάμου ή όχι⁵⁷.

IV. Έννομες συνέπειες απορρέουσες από την ελεύθερη συμβίωση

Ο νομοθέτης, στο χώρο του αστικού δικαίου, όπου θέλησε να ρυθμίσει ειδικότερα ζητήματα που άπτονται της ελεύθερης συμβίωσης το πραγματοποίησε με συγκεκριμένες διατάξεις. Η έλλειψη όμως συνολικής νομοθετικής αντιμετώπισης των ελεύθερων συμβιώσεων, δημιουργεί ιδιαίτερα προβλήματα στην επίλυση ζητημάτων που ανακύπτουν μεταξύ των συμβιούντων, όπως το κληρονομικό δικαίωμα, η συμμετοχή στα αποκτήματα, η διατροφή. Το νομοθετικό κενό καθιστά δυσχερή την αντιμετώπιση, κυρίως από τη νομολογία των κύριων θεμάτων των συμβιούντων αναζητώντας κάθε φορά τον εφαρμοστέο κανόνα δικαίου, ιδιαίτερα δε στην περίπτωση που λείπει οποιασδήποτε συμφωνία μεταξύ τους, με αποτέλεσμα, εκτός των άλλων, την έκδοση, αντιφατικών αποφάσεων σχετικά με τη νομική αξιολόγηση του ίδιου ζητήματος.

Από τη νομική θεωρία προτείνεται για την επίλυση του ως άνω προβλήματος, η αναλογική εφαρμογή των διατάξεων που αναφέρονται στο γάμο⁵⁸. Η άποψη αυτή

⁵⁶ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, Η επίδραση της εξώγαμης συμβίωσης στο δικαίωμα διατροφής στον τόμο «Προσφορά στο Γεώργιο Μιχαηλίδη – Νουάρο» τ. Α', 1987, σ. 77.

⁵⁷ Βλ. *Παπαχρίστο*, *Lex dei, lex populi*;, ΧρΙΔ Β/2002, 673 επ., *Ι. Κριάρη – Κατράνη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή : Οι ευρωπαϊκές ρυθμίσεις και η ελληνική πρόταση, *Συνήγορος* 2002, 443 επ., *Ε. Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, Ο νέος ν. 3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής» : ζητήματα από το συσχετισμό των διατάξεων του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του ν. 3089/2002, *Αρμ.* 59/2005, 669 επ.

⁵⁸ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, *Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...»*, ό.π, τ.1, σ. 14 επ.

στηρίζεται κυρίως στις ομοιότητες που παρουσιάζουν η ελεύθερη συμβίωση και ο γάμος με κυριότερη την κοινότητα βίου που δημιουργείται μεταξύ του ζευγαριού. Συγκεκριμένα, οι διατάξεις που προτείνονται ρυθμίζουν την υποχρέωση για συμβίωση, τη συναπόφαση, την κοινή συνεισφορά στις οικογενειακές ανάγκες, την οικογενειακή στέγη, την κατανομή κινητών πραγμάτων, την αξίωση στα αποκτήματα, τη διατροφή μετά το διαζύγιο⁵⁹. Με άλλα λόγια προτείνεται η αναλογική ρύθμιση των προσωπικών σχέσεων, όπως αυτές προκύπτουν στην έγγαμη συμβίωση, καθώς και ορισμένων περιουσιακών σχέσεων που μπορούν να δημιουργηθούν κατά τη διάρκεια ή μετά τη διάλυση της ελεύθερης συμβίωσης.

Η αντίθετη γνώμη υποστηρίζει ότι η καταφατική απάντηση στο θέμα της αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων του οικογενειακού δικαίου προσκρούει καταρχάς στη βούληση των συμβιούντων, οι οποίοι επέλεξαν το συγκεκριμένο τρόπο συμβίωσης, προφανώς για να απέχουν από οποιαδήποτε νομική δέσμευση⁶⁰, καθώς και στη συνταγματική κατοχύρωση του γάμου, αφού μια καθολική αναλογική εφαρμογή θα οδηγούσε σε εξομοίωση της ελεύθερης συμβίωσης με το γάμο και στην τελική αποδυνάμωση του τελευταίου. Τούτο ευλόγως αμφισβητείται, διότι το Σύνταγμα προστατεύει μεν την έγγαμη συμβίωση, δεν απαγορεύει όμως την αναγνώριση εννόμων συνεπειών της ελεύθερης συμβίωσης, διότι, όπως υποστηρίζεται, η αναγνώρισή τους οδηγεί κατά λογική ακολουθία στην αποθάρρυνση δημιουργίας ελεύθερης συμβίωσης και στην έμμεση, με αυτό τον τρόπο, προστασία του γάμου⁶¹.

Περαιτέρω, η άρνηση κάθε αναλογικής εφαρμογής των κανόνων του οικογενειακού δικαίου δεν καθίσταται βεβαίως δυνατή κι αυτό στηρίζεται, όπως προαναφέρθηκε, στις ομοιότητες της ελεύθερης συμβίωσης με το γάμο, οι οποίες δεν μπορούν να παραβλεφθούν. Άλλωστε, ο προσωπικός δεσμός που αναπτύσσεται μεταξύ των συμβιούντων πρέπει να αποκλείει καταρχήν και στην ελεύθερη συμβίωση την εφαρμογή

⁵⁹ Βλ. Παπαχρίστο, ό.π, σ. 191 επ, Νικολόπουλο, ό.π, σ. 1132, Κουγιουμτζή, ό.π, σ. 1061, Βαθρακοκόιλη, ό.π, σ. 188. Βλ. όμως Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, Η εξώγαμη..., ό.π σ. 111 επ. «από το οικογενειακό δίκαιο δεν εφαρμόζονται οπωσδήποτε διατάξεις που προϋποθέτουν γάμο, όπως δικαίωμα διατροφής, κληρονομικό δικαίωμα, διατάξεις διαζυγίου, αλλά ούτε και διατάξεις συζυγικής κοινοκτημοσύνης, εφόσον το δίκαιο προβλέπει τέτοιο σύστημα. Πολύ περισσότερο δεν εφαρμόζονται τεκμήρια γνησιότητας των παιδιών, η συγγένεια, τα κωλύματα του γάμου κλπ».

⁶⁰ Christopher Prinz, ό.π, σ. 88.

⁶¹ Βλ. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 108, όπου αναφέρει εναργώς ποιος θα πρέπει να είναι ο εφαρμοστέος κανόνας δικαίου στις ελεύθερες συμβιώσεις, καταλήγοντας ότι επειδή η εξώγαμη συμβίωση είναι κοινωνία βίου, όπως και ο γάμος για την επίλυση προβλημάτων οικογενειακού ή περιουσιακού περιεχομένου θα πρέπει να ανατρέχουμε στις διατάξεις του οικογενειακού ή του κοινού περιουσιακού δικαίου αντιστοίχως.

των διατάξεων της αδικοπραξίας και του αδικαιολόγητου πλουτισμού⁶², όπως συμβαίνει και στις αντίστοιχες περιπτώσεις αθέτησης υποχρεώσεων μεταξύ των συζύγων.

Επομένως, μέχρι τη στιγμή που ο νομοθέτης θα σταματήσει να αδιαφορεί για τη ρύθμιση των ελεύθερων συμβιώσεων και θα κατανοήσει ότι, εφόσον η ελεύθερη συμβίωση είναι κατάσταση κοινωνικώς αποδεκτή, μη αντιβαίνουσα στα χρηστά ήθη και τη δημόσια τάξη δεν είναι ανεκτή πλέον η συστηματική αποφυγή της νομοθετικής της ρύθμισης⁶³, θα επιχειρείται η λύση των ζητημάτων που προκύπτουν από την εν λόγω σχέση με την εφαρμογή κανόνων του ιδιωτικού δικαίου προσαρμοσμένου στις ιδιαιτερότητες που παρουσιάζει η ελεύθερη συμβίωση⁶⁴.

α. Μεταξύ των ελευθέρως συμβιούντων

Οι έννομες συνέπειες που απορρέουν από την ελεύθερη συμβίωση, διακρίνονται πρωτίστως σε προσωπικές και περιουσιακές.

Κατά τη διάρκεια επομένως της ελεύθερης συμβίωσης, υπάρχει το πραγματικό γεγονός της πνευματικής και σωματικής συνύπαρξης, καθώς και της συνύπαρξης στο χώρο, το οποίο αποτελεί κύριο χαρακτηριστικό της εν λόγω σχέσης. Οι υποχρεώσεις συνεπώς που προκύπτουν από την κοινωνία βίου που δημιουργείται μεταξύ των συμβιούντων, αφορούν, κατά την κρατούσα στη θεωρία άποψη⁶⁵, στην υποχρέωση συμβίωσης (1386 ΑΚ), στην υποχρέωση ρύθμισης του συζυγικού βίου με κοινές

⁶² Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π., σ. 113 και ΑΠ Τμ Β' 1356/1992, ΕλλΔνη 36/1995, 340, ΑΠ Τμ Δ' 351/1993, ό.π., όπου αναφέρεται ότι η εξώγαμη συμβίωση και η σιωπηρώς ενυπάρχουσα συμφωνία για την αμοιβαία μέσα στο πλαίσιο της δημιουργούμενης σχέσης εμπιστοσύνης παροχή υπηρεσιών των συμβιούντων αποτελεί αιτία διατηρήσεως των εντεύθεν περιουσιακών ωφελειών του ενός ή του άλλου που αποκλείει την αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού, βλ. αναλυτικώς κατωτ. «αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού».

⁶³ Βλ. Κυριακάτικη Ελευθεροτυπία, φύλλο της 30/9/2007, όπου γίνεται λόγος για το σχέδιο νόμου που ρυθμίζει την ελεύθερη συμβίωση των ετερόφυλων ζευγαριών, το οποίο ετοιμάστηκε από την αρμόδια νομοπαρασκευαστική επιτροπή, αλλά δεν προωθήθηκε από την ελληνική Κυβέρνηση. Η νομοθετική πρόταση μεταξύ άλλων προβλέπει την καταχώριση σε ειδικό ληξιαρχικό βιβλίο την έγγραφη συμβολαιογραφική συμφωνία του ζευγαριού, με το οποίο μπορούν να ρυθμίζονται οι περιουσιακές σχέσεις τους, η υποχρέωση διατροφής, εφόσον υπάρχει αδυναμία. Η συμφωνία λύεται με μονομερή ή συναινετική συμβολαιογραφική δήλωση των μερών ή με τη σύναψη γάμου μεταξύ τους. Τέλος επιτρέπει την υιοθεσία, ρυθμίζει το καθεστώς νομιμότητας των τέκνων, το κληρονομικό δικαίωμα των συντρόφων, ενώ διατάξεις δημοσιούπλληλικού, εργατικού, ασφαλιστικού και συνταξιοδοτικού δικαίου που αναφέρονται σε συζύγους εφαρμόζονται αναλόγως και σε όσους έχουν συνάψει σύμφωνο ελεύθερης συμβίωσης.

⁶⁴ Βλ. σχόλιο της *Ι. Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη* στην απόφαση του ΑΠ Τμ Β' 194/1990, ό.π., 550 επ. όπου αναφέρει ότι «στη θεωρία έχει γίνει προσπάθεια ένταξης των συνεπειών της εξώγαμης συμβίωσης σε συγκεκριμένους κανόνες του περιουσιακού δικαίου και ειδικότερα του δικαίου της εταιρικής σχέσης. Έχει επίσης γίνει προσπάθεια να ενταχθούν οι περιουσιακές συνέπειες της εξώγαμης συμβίωσης στις περί κοινωνίας διατάξεις και στην εργασιακή σχέση».

⁶⁵ Βλ. *Νικολόπουλο*, ό.π., σ. 1132, *Κουγιουμτζή*, ό.π., σ. 1061, *Βαθρακοκόλη*, ό.π., σ. 188.

αποφάσεις (1387 ΑΚ), καθώς και στα της κοινής συμβολής για τις οικογενειακές ανάγκες (1389 ΑΚ).

Ειδικότερα, η υποχρέωση για συμβίωση, η οποία αποτελεί το συστατικό στοιχείο της ελεύθερης συμβίωσης, σε αντίθεση με την περίπτωση του γάμου που η ίδια υποχρέωση αναλαμβάνεται τυπικά, συνίσταται στην παροχή στέγης σύμφωνα με τις ιδιαίτερες συμφωνίες που τυχόν έλαβαν χώρα μεταξύ των συμβιούντων. Ακόμη και στην περίπτωση που το ζευγάρι προτίθεται να λύσει τη συμβίωση, γίνεται δεκτό ότι υποχρεούται σε προσωρινή συγκατοίκηση, εφόσον η ξαφνική αποστέρηση του δικαιώματος στέγασης του ενός είναι δυνατόν να προκαλέσει σοβαρά προβλήματα στον ίδιο⁶⁶ (281 ΑΚ).

Περαιτέρω, στην έγγαμη συμβίωση υφίσταται εκ του νόμου υποχρέωση κοινής συνεισφοράς για την αντιμετώπιση των αναγκών της οικογένειας (1389 ΑΚ). Η εν λόγω διάταξη έχει διχάσει τη νομική επιστήμη σχετικώς με το αν μπορεί να τύχει αναλογικής εφαρμογής στην ελεύθερη συμβίωση. Η άποψη που απαντά αρνητικά, στηρίζεται στην εικαζόμενη βούληση των συμβιούντων να επιλέξουν αυτό τον τρόπο συμβίωσης, ώστε να μην υπαχθούν σε εκ του νόμου ρυθμιζόμενες υποχρεώσεις, και στο νομοθετικό πρότυπο του γάμου, το οποίο αναγνωρίζει οικονομικές υποχρεώσεις και δικαιώματα διατροφής μόνο στα πρόσωπα που συνδέονται μεταξύ τους με γάμο ή με εξ αίματος συγγένεια. Καταλήγει δε στο συμπέρασμα ότι οι υποχρεώσεις για κοινή συμβολή στις ανάγκες της συμβίωσης μπορούν να αναληφθούν μόνο με συμφωνία⁶⁷.

Ο έντονα προσωπικός χαρακτήρας της ελεύθερης συμβίωσης οδηγεί πολλές φορές τα ζευγάρια να εκδηλώνουν την αφοσίωση και την αγάπη τους προβαίνοντας ο ένας στον άλλον σε δωρεά περιουσιακών στοιχείων.

Οι δωρεές μεταξύ των συμβιούντων είναι έγκυρες, καταρχήν, εφόσον συντρέχουν όλες οι τυπικές και ουσιαστικές προϋποθέσεις που θέτει ο νόμος για την κατάρτισή τους (496-498 ΑΚ). Πέραν όμως από αυτές τις προϋποθέσεις, πρέπει, το περιεχόμενο της δωρεάς να μην αντιβαίνει στο νόμο και στα χρηστά ήθη. Υποστηρίζεται επομένως ότι εφόσον το παραγωγικό αίτιο της δωρεάς υπήρξε η προσπάθεια δημιουργίας ή

⁶⁶ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, Η εξώγαμη..., ό.π, σ. 120, όπου αναφέρεται στην υπόσχεση για συμβίωση και ειδικότερα αναφέρεται στο πραγματικό γεγονός της συμβίωσης που δημιουργεί για τους συμβιούντες κατοικία του άρθρου 51 ΑΚ στον ίδιο τόπο, εφόσον βεβαίως υπάρχει επιθυμία πραγματικής και μόνιμης εγκατάστασης σε συγκεκριμένο τόπο. Περαιτέρω, ισχυρίζεται ότι δεν πρόκειται για κοινή κατοικία, αλλά για αυτοτελή κατοικία σε κοινό τόπο και χώρο, όπου οι συμβιούντες μπορούν ανεμπόδιστα να ασκήσουν τα εκ της κατοικίας δικαιώματά τους.

⁶⁷ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 129, *Κλειδωνόπουλο*, ό.π, σ. 908. Βλ. και απόφαση ΑΠ 857/2001, ΕλλΔνη 42/2001, 898, όπου έκρινε ότι οι διαφόρου φύσεως παροχές που δέχεται και προσφέρει ο ένας από τον άλλο σύντροφο, με τον οποίο συζεί μόνιμα, προέρχονται από την ελεύθερη βούληση του άλλου και δεν στηρίζονται στο νόμο (άρθρα 1386, 1389 ΑΚ).

εξακολούθησης ελεύθερης συμβίωσης, η δωρεά είναι άκυρη ως αντίθετη στα χρηστά ήθη⁶⁸.

Η αξιολόγηση της ακυρότητας ή μη της δωρεάς με βάση το κίνητρο του δωρητή, γίνεται δεκτή από την πλειοψηφία της θεωρίας. Ωστόσο, η αντίθετη άποψη θεωρεί ότι με αυτό τον τρόπο «δεσμεύεται υπέρμετρα η δικαιοπρακτική ελευθερία του ατόμου και ο δικαστής εισέρχεται στον κόσμο των ιδιαιτέρων επιθυμιών του ανθρώπου που πρέπει κατ' αρχήν να είναι απαραβίαστος»⁶⁹. Επομένως σκόπιμο είναι το δίκαιο να ελέγχει τα κίνητρα της δικαιοπρακτικής βούλησης, μόνο όταν αυτά έχουν τεθεί ως προϋπόθεση, όρος ή αίρεση, οπότε έχουν καταστεί περιεχόμενο της δικαιοπραξίας. Σε κάθε άλλη περίπτωση, δεν πρέπει να επηρεάζεται το κύρος της δωρεάς, ιδίως εάν δεν θίγονται έννομα συμφέροντα προσώπων, που συνδέονται στενά με το δωρητή. Επιπλέον, τα πρόσωπα που έχουν έννομο συμφέρον να επικαλεστούν την ακυρότητα μιας δωρεάς εν ζωή ως συνέπεια αντίθεσης στα χρηστά ήθη, πρέπει να περιορίζονται σε εκείνα, απέναντι στα οποία ο δωρητής έχει ιδιαίτερο ηθικό και νομικό καθήκον να διατηρεί προς χάριν τους τα περιουσιακά του στοιχεία. Τέτοια πρόσωπα μπορεί να είναι κατά κανόνα τα ανήλικα παιδιά ή ο σύζυγος, ενίοτε δε και τα ενήλικα παιδιά ή οι γονείς, απέναντι στους οποίους ο δωρητής οφείλει διατροφή και έχουν πραγματική ανάγκη της περιουσιακής συνδρομής του⁷⁰.

Με τις ίδιες προϋποθέσεις έχουν δικαίωμα οι αναγκαίοι κληρονόμοι του δωρητή να επικαλεστούν την ακυρότητα της δωρεάς λόγω αντίθεσης στα χρηστά ήθη, ενώ τρίτοι, δανειστές του δωρητή δεν δικαιούνται να προσβάλλουν τη δωρεά για ανηθικότητα, παρά μόνο μέσα στο πλαίσιο των διατάξεων για καταδολίευση δανειστών⁷¹.

Τέλος, γίνεται δεκτό ότι όπως κάθε δωρεά έτσι η συγκεκριμένη μπορεί να ανακληθεί λόγω αχαριστίας (505 επ. ΑΚ)⁷², όπως για παράδειγμα όταν αθετήθηκε η υποχρέωση μονογαμικής πίστης που δημιουργείται μεταξύ των συμβιούντων κατά τη διάρκεια της σχέσης⁷³.

Περαιτέρω, από το στενό δεσμό που δημιουργεί η συμβίωση, ιδιαίτερα όταν είναι μακροχρόνια, προκύπτει το ζήτημα της ευθύνης των συμβιούντων κατά την εκπλήρωση

⁶⁸ Βλ. Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 15, στην ίδια, Οι έννομες συνέπειες... ό.π, σ. 868.

⁶⁹ Βλ. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 162.

⁷⁰ Βλ. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 164

⁷¹ Βλ. Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, ό.π, σ. 165

⁷² Βλ. Βαθρακοκόιλη, ΕΡΝΟΜΑΚ, τ. Γ' Ειδικό Ενοχικό, σ. 59, στον κύκλο των στενών συγγενών, οι οποίοι δεν οριοθετούνται στο νόμο εντάσσει και τα πρόσωπα με τα οποία ο δωρητής βρίσκεται σε στενό σύνδεσμο φιλίας και αγάπης, μεταξύ αυτών συγκαταλέγει και το σύντροφο με τον οποίο ο δωρητής συμβιώνει χωρίς γάμο.

⁷³ Βλ. Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη, ό.π, σ. 166 επ. όπου υποστηρίζει ότι ανάκληση των δωρεών με αιτία τη λύση της εξώγαμης συμβίωσης δεν είναι επιτρεπτή, διότι η εξώγαμη συμβίωση είναι ελεύθερα διαλυτή σχέση και ο δωρητής από την αρχή γνωρίζει τον κίνδυνο της διάλυσης αυτής.

των αμοιβαίων υποχρεώσεων τους (άρθρο 1396 ΑΚ), καθώς και του τεκμηρίου κυριότητας κινητών (άρθρο 1398 παρ. 2 ΑΚ). Η πρώτη περίπτωση που αναφέρεται στο μέτρο της αμοιβαίας ευθύνης των συζύγων εφαρμόζεται αναλογικώς και στην ελεύθερη συμβίωση. Οι συμβιούντες δηλαδή ευθύνονται για επιμέλεια εν τοις ιδίοις, αναφορικώς με την εκπλήρωση των υποχρεώσεων τους⁷⁴. Αμφισβητείται ωστόσο η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1398 παρ. 2 ΑΚ και στην ελεύθερη συμβίωση, καθώς, ενώ θεωρείται εξαιρετικώς δύσκολη η απόδειξη δικαιωμάτων κυριότητας πάνω σε κινητά πράγματα που χρησιμοποιούν και οι δύο συμβιούντες, ιδίως όταν η συμβίωση υπήρξε μακροχρόνια, γίνεται δεκτό ότι υπάρχει διαφορετικό καθεστώς περιουσιακών σχέσεων μεταξύ των εγγάμων και των συμβιούντων. Με άλλα λόγια, στην ελεύθερη συμβίωση δεν υπάρχει υποχρέωση συνεισφοράς, ενώ οι συμβιούντες, τις περισσότερες φορές δημιουργούν ελεύθερη συμβίωση για να αποφύγουν τις υποχρεώσεις που δημιουργεί το καθεστώς του γάμου⁷⁵.

Η νομολογία έχει κληθεί να επιλύσει ένα ακόμη ζήτημα, εκείνο των συνεπειών της παρεχόμενης εργασίας μέσα στο πλαίσιο της ελεύθερης συμβίωσης, πέρα από την επιβεβλημένη παροχή υπηρεσιών που δημιουργεί η σχέση εμπιστοσύνης μεταξύ των συμβιούντων. Οι περιπτώσεις που συνήθως εμφανίζονται στην πρακτική αφορούν συμβιούντες, οι οποίοι απασχολούνται στην εργασία του συντρόφου τους χωρίς να υπάρχει σύμβαση εργασίας. Πρόκειται συνήθως για παροχή εργασίας ή εκτέλεση έργου, την οποία όμως σιωπηρώς αποδέχθηκε το άλλο μέρος. Η παροχή μισθού ή αμοιβής, γίνεται δεκτό ότι εξαρτάται από τις περιστάσεις. Κατά συνέπεια, όταν το άτομο εργάζεται σε πλήρη ή μερική απασχόληση και όχι περιστασιακά, θεωρείται ότι έχει θεμελιωμένη αξίωση για μισθό. Το ίδιο ισχύει και όταν ο εργοδότης – σύντροφος του άλλου θα είχε ανάγκη τρίτου προσώπου για να ανταπεξέλθει στις επαγγελματικές του υποχρεώσεις⁷⁶.

Έτσι στην περίπτωση, κατά την οποία, γυναίκα που συνδέθηκε ερωτικά και στη συνέχεια συμβίωσε με τον συνιδιοκτήτη οικογενειακής ταβέρνας, όπου και παρείχε από την αρχή της συμβίωσης τις υπηρεσίες της ως μέλος της οικογενείας, το δικαστήριο απεφάσισε ότι, εφόσον δεν τελούσε σε νομική εξάρτηση από τους ομόρρυθμους εταίρους

⁷⁴ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σ. 16, *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 142.

⁷⁵ Έτσι *Κλειδωνόπουλος*, ό.π, σ. 906, *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 132 επ. όπου αναφέρει ότι μπορούν να εφαρμοστούν τα άρθρα 1110 ΑΚ και 1111 ΑΚ για τα κινητά που βρίσκονται στη νομή των συμβιούντων, ενώ επικρίνει την άποψη που δέχεται ότι η ελεύθερη συμβίωση δημιουργεί *de facto* εταιρική σχέση, διότι η εξώγαμη συμβίωση είναι σχέση προεχόντως προσωπική, από την οποία γεννάται σύνδεσμος αμοιβαίας εμπιστοσύνης, με σκοπό την κοινωνία βίου, ενώ από αυτήν λείπει η από κοινού επιδίωξη συμφωνημένου αποτελέσματος, με την παροχή κοινών εισφορών από τους εταίρους, που συνιστά απαραίτητη προϋπόθεση για την κατά τα άρθρο 741 επ ΑΚ ύπαρξη εταιρείας, έτσι και ΜΠΚοζ 204/1999, ό.π, 1446 επ. Βλ. επίσης *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σ. 16, *Νικολόπουλο*, οπ σ. 1133, *Βαθρακοκόλη*, Το νέο οικογενειακό... ό.π, σ. 188.

⁷⁶ Επιχείρημα από την απόφαση ΑΠ 1356/1992, ό.π.

της εταιρείας, καθώς δεν δεχόταν οδηγίες από τους τελευταίους, δεν υπήρχε σύμβαση εξαρτημένης εργασίας. Η ίδια απόφαση προσέδωσε βαρύτητα στο γεγονός ότι η γυναίκα δεν θα εργαζόταν στην επιχείρηση αν δεν γινόταν μέλος της οικογένειας, πράγμα που αποδεικνύεται και από το ό,τι ούτε πριν από την είσοδό της στην οικογένεια εργαζόταν άλλος στη θέση της ούτε μετά την έξοδό της από αυτή προσελήφθη άλλος⁷⁷.

Στην αντίθετη περίπτωση, όταν δηλαδή ο ένας από τους συμβιούντες παρέχει εργασία έναντι συμφωνημένου ή ειθισμένου μισθού στον άλλον, οι όροι, τα αποτελέσματα και οι υποχρεώσεις από τη σύμβαση εργασίας, δεν αίρονται από το γεγονός ότι κατά τη διάρκεια της εργασιακής σύμβασης αναπτύχθηκε μεταξύ των συμβαλλομένων ερωτική σχέση ή μνηστεία ή ελεύθερη συμβίωση⁷⁸.

Σε περίπτωση που η ύπαρξη εργασιακής σχέσης δεν αποδεικνύεται, είναι δυνατή η έγερση αγωγής για απόδοση πλουτισμού στο πρόσωπο του ενός από τους συμβιούντες, αν αυτός, συνεπεία παροχής εργασίας ή έργου εκ μέρους του άλλου, έγινε αδικαιολόγητα πλουσιότερος⁷⁹.

Τέλος, ενώ η διάλυση της ελεύθερης συμβίωσης δεν συνεπάγεται αυτοδικαίως τη διάλυση της επαγγελματικής σχέσης, είναι δυνατόν να αποτελέσει «σπουδαίο λόγο» για τη λύση των επαγγελματικών δεσμών των συμβιούντων⁸⁰.

β. Μεταξύ γονέων και τέκνων

Το ενδιαφέρον του νομοθέτη για τις ελεύθερες συμβιώσεις εκδηλώνεται εντόνως όταν υπάρχουν παιδιά, οπότε καλείται να ρυθμίσει τις σχέσεις των τέκνων με τους γονείς τους που συμβιών σε ελεύθερη ένωση. Πρωταρχικός στόχος αποτελεί το συμφέρον του τέκνου, που δεν δικαιολογεί σε καμία περίπτωση τη διαφορετική νομική αντιμετώπιση τέκνων που γεννιούνται σε νόμιμη οικογένεια, από εκείνα που γεννιούνται στο πλαίσιο της φυσικής οικογένειας (άρθρο 1484 ΑΚ)⁸¹. Σε αυτό το πνεύμα άλλωστε στηρίχθηκε και η μεταρρύθμιση του ν. 1389/1983 με τον οποίο καταργήθηκε η διάταξη 1555 ΑΚ περί διακρίσεως «εξώγαμων» και «γνήσιων» τέκνων.

⁷⁷ Βλ. ad hoc απόφαση ΑΠ Τμ. Β' 1356/1992, ό.π.

⁷⁸ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 137.

⁷⁹ ΑΠ 544/1995 ΕλλΔνη 37, 314, βλ. όμως ΑΠ Τμ Β' 1356/1992, ό.π και ΑΠ Τμ Δ' 351/1993, ό.π, στις οποίες δεν έγινε δεκτή η αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού, καθώς οι υπηρεσίες που παρασχέθηκαν κατά τη διάρκεια της συμβίωσης παρασχέθηκαν χωρίς πρόθεση ανταλλάγματος.

⁸⁰ ΕφΚέρκ 119/2000, ΔΕΕ 7/2001, 867.

⁸¹ Βλ. διάταξη 1484 ΑΚ όπου προβλέπει ότι σε περίπτωση αναγνώρισης, εκούσιας ή δικαστικής, το τέκνο έχει ως προς όλα θέση τέκνου γεννημένου σε γάμο απέναντι στους δύο γονείς και στους συγγενείς, όπου ο νόμος δεν ορίζει διαφορετικά, δηλαδή σε σχέση με τη γονική μέριμνα (ΑΚ 1515), που ανήκει καταρχήν στη μητέρα, και σε σχέση με τη ρύθμιση του επωνύμου του αναγνωρισμένου παιδιού (ΑΚ 1506).

Η θέσπιση του Ν. 3089/2002 για την ιατρικώς υποβοηθούμενη αναπαραγωγή⁸² οδήγησε στην ίδρυση της συγγένειας του μόνιμου συντρόφου της μητέρας με το παιδί, με την αναγνώριση, εκούσια ή δικαστική (άρθρο 1463 ΑΚ).

Ειδικότερα, στο άρθρο 1456 ΑΚ, εκτός από τις προϋποθέσεις της ιατρικής υποβοήθησης που αναφέρονται στο άρθρο 1455 ΑΚ, ορίζεται ότι οι ιατρικές πράξεις της τεχνητής γονιμοποίησης διενεργούνται με την έγγραφη συναίνεση των προσώπων που επιθυμούν να αποκτήσουν τέκνο, ενώ, εφόσον οι τελευταίοι είναι άγαμοι, είτε ζουν σε ελεύθερη ένωση είτε όχι, η συναίνεση⁸³ παρέχεται με συμβολαιογραφικό έγγραφο. Ο συμβολαιογραφικός τύπος επιβάλλεται προκειμένου να λειτουργήσει παράλληλα και ως εκούσια αναγνώριση του παιδιού από το σύντροφο της μητέρας και ως συναίνεση της γυναίκας στην εκούσια αναγνώριση⁸⁴ (1475 παρ. 2 ΑΚ). Η ίδρυση της πατρότητας με αυτό τον τρόπο καλύπτει και την περίπτωση της μεταθανάτιας τεχνητής γονιμοποίησης, όπου εφόσον υπήρχε και εδώ η συμβολαιογραφική συναίνεση του αποθανόντος συντρόφου της μητέρας στη μεταθανάτια γονιμοποίηση (άρθρο 1457 ΑΚ), το παιδί που θα γεννηθεί θα συνδέεται νομικά με τον νεκρό σύντροφο της μητέρας (αναλογική εφαρμογή άρθρου 1465 παρ. 2 ΑΚ)⁸⁵.

Τα ως άνω ισχύουν και στην περίπτωση συμβιούντων που απέκτησαν τέκνο με τη μέθοδο της παρένθετης μητρότητας⁸⁶. Απαραίτητη δηλαδή προϋπόθεση αποτελεί η συμβολαιογραφική συναίνεση του άνδρα, η οποία επέχει θέση εκούσιας αναγνώρισης και δεν μπορεί να ανακληθεί (άρθρα 1456 παρ. 1 εδ β, 1475 παρ. 2, 1478 παρ. 2 ΑΚ).

Προβληματισμός ωστόσο, είχε δημιουργηθεί, πριν την τροποποίηση του Αστικού Κώδικα με το ν. 3089/2002, σχετικώς με το αν αποκλείεται η προσβολή, από το σύντροφο της μητέρας, της πατρότητας του παιδιού που έχει γεννηθεί με τεχνητή γονιμοποίηση, κατ' ανάλογη εφαρμογή του ΑΚ 1471. Το κενό νόμου που αντιμετώπισε η ΠΠΑΘ 6779/2000⁸⁷

⁸² Βλ. *Καράση*, Σχέδιο Νόμου για την Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή – Κριτική θεώρηση, ΧρΙΔ Β/2002, 577, *Παπαχρίστο*, *Lex dei*, ..., ό.π., 673, *Κριάρη – Κατράνη*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή : Οι ευρωπαϊκές ρυθμίσεις..., ό.π., 443 επ., *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, Ο νέος ν. 3305/2005 για την «εφαρμογή της ιατρικώς υποβοηθούμενης αναπαραγωγής» ...ό.π., 669 επ.

⁸³ Η συναίνεση του άρθρου 1456 ΑΚ δε συμπίπτει με τη συναίνεση του άρθρου 236 ΑΚ ούτε αποτελεί προϋπόθεση για την εγκυρότητα της επιχειρούμενης ιατρικής πράξης, βλ. αναλυτικά για τη νομική φύση της συναίνεσης *Γ. Λέκκα*, *Ελεύθερη ένωση και πατρότητα κατά τον ΑΚ*, 2003, σ. 44 επ.

⁸⁴ Βλ. Εισηγητική Έκθεση ν. 3089/2002, ΚΝοΒ 50/2002, 2622.

⁸⁵ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π., σ. 24 επ.

⁸⁶ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, *Παρένθετη μητρότητα*, *Digesta* 2004, σ. 1 επ.

⁸⁷ ΠΠρΑΘ 6779/2000, Αρμ 54, 57. Κατά την άποψη του δικαστηρίου, η συγκατάθεση του συντρόφου της μητέρας στην τεχνητή γονιμοποίηση με σπέρμα τρίτου δότη εξομοιώνεται με άτυπη εκ των προτέρων αναγνώριση του παιδιού, οπότε ο εξώγαμος σύντροφος χάνει το δικαίωμα να επικαλεστεί στη δίκη για αναγνώριση που κινείται εναντίον του ότι το τέκνο δεν προέρχεται από αυτόν, με σύμφωνη γνώμη Παπαχρίστου. Αντίθετη η Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη, *Το πλάσμα πατρότητας της ετερόλογης...* ό.π., σ. 9 επ. Επί της ως άνω αποφάσεως ακολούθησε η ΕφΑΘ

έχει καλυφθεί με το ν. 3089/2002 και ειδικότερα με το άρθρο 1478 παρ. 2⁸⁸ όπου ορίζεται ρητώς ότι η προσβολή της εκούσιας αναγνώρισης αποκλείεται στην περίπτωση που προβλέπεται από το άρθρο 1475 παρ. 2 ΑΚ⁸⁹.

Περαιτέρω, αρνητικά αντιμετωπίζεται το ζήτημα της προσφυγής σε γονιμοποίηση με ιατρική υποβοήθηση από έγγαμη γυναίκα που όμως συζεί με κάποιον άλλο άνδρα σε ελεύθερη συμβίωση, ακόμη κι αν βρίσκεται σε διάσταση με το σύζυγό της, διότι υποστηρίζεται ότι η εν λόγω συμφωνία προσκρούει στα χρηστά ήθη και επομένως είναι άκυρη (178 ΑΚ)⁹⁰. Επιπλέον, γίνεται δεκτό ότι, εφόσον η γυναίκα είναι έγγαμη, η συναίνεση του συντρόφου της θα είναι νομικώς αδιάφορη, δεν θα επέχει δηλαδή θέση εκούσιας αναγνώρισης, διότι η εκούσια αναγνώριση, όπως ρητώς αναφέρει και το άρθρο 1475 ΑΚ, προϋποθέτει ότι το τέκνο γεννήθηκε χωρίς γάμο⁹¹. Το άρθρο συνεπώς 1456 ΑΚ, σύμφωνα με τα ανωτέρω αναφερθέντα, προϋποθέτει ότι η γυναίκα, που συζεί σε ελεύθερη ένωση, είναι άγαμη, διότι σε διαφορετική περίπτωση, εκτός των άλλων, θα υπάρξει σύγκρουση πατροτήτων.

Τα παραπάνω συνιστούν έκφραση της κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας που εισήγαγε ο ν. 3089/2002, η οποία υπερισχύει έναντι της βιολογικής καταγωγής στις περιπτώσεις αδυναμίας απόκτησης τέκνων με φυσικό τρόπο.

Η αρχή προστασίας της βιολογικής καταγωγής όμως κρίνεται πρωτεύουσα στην περίπτωση που το τέκνο καλύπτεται ήδη από το τεκμήριο καταγωγής από γάμο ή έχει

2171/2002, ό.π., 420, η οποία απέρριψε την αγωγή αναγνώρισης της πατρότητας, αναφέροντας ότι δεν είναι δυνατή η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1471 παρ. 2 ΑΚ στην ελεύθερη συμβίωση. Στη συνέχεια, η απόφαση ΑΠ 564/2003, ΝοΒ 52, 24, παρέπεμψε την αίτηση αναιρέσεως στην Ολομέλεια του Αρείου Πάγου, όπου με την ΟΛΑΠ 14/2004, ΝοΒ 53/2005, 52, επικύρωσε την εφετειακή απόφαση και απέρριψε την αίτηση αναιρέσεως της μητέρας.

⁸⁸ Το συγκεκριμένο άρθρο αποτελεί έκφραση της αρχής της «κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας», κατά την οποία η συγγένεια δεν ιδρύεται πλέον αποκλειστικώς με κριτήριο τη βιολογική καταγωγή, αλλά με βάση τη βούληση των ενδιαφερομένων, βλ. εισηγητική έκθεση ν. 3089/2002 «(σύμφωνα με την) σύγχρονη αρχή της λεγόμενης κοινωνικοσυναισθηματικής συγγένειας ...η σημασία της βιολογικής αλήθειας και της καταγωγής εκ των πραγμάτων μειώνεται, ενώ αναδεικνύεται αντίθετα ως σημαντικός παράγοντας για την ίδρυση της νομικής συγγένειας η βούληση των μερών, που συνδέει νομικά το παιδί όχι με τους «γενετικούς γονείς του», αλλά με αυτούς που το θέλουν, δηλαδή τους «κοινωνικούς» του γονείς».

⁸⁹ Εξαιρέση αποτελεί το άρθρο 1456 παρ. 2 ΑΚ, που ρυθμίζει τη δυνατότητα ανάκλησης των συναινέσεων θέτοντας όμως χρονικό όριο τη μεταφορά του γεννητικού υλικού στο γυναικείο σώμα. Αρκεί άλλωστε και η ανάκληση της συναίνεσης και ενός μόνο από τους ενδιαφερόμενους για να ματαιωθεί η τεχνητή γονιμοποίηση. Βλ. *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, Οικογενειακό Δίκαιο, τόμος II, σελ. 12, όπου αναφέρεται αναλυτικώς τι γίνεται με το γεννητικό υλικό που θα χρησιμοποιηθεί από τους ενδιαφερόμενους.

⁹⁰ Βλ. *Ανδρουλιδάκη-Δημητριάδη*, Το πλάσμα πατρότητας....., ό.π., η οποία αναφέρει ότι σε μια τέτοια περίπτωση πρέπει να δοθεί προβάδισμα στο τεκμήριο καταγωγής από γάμο, έναντι της εκούσιας αναγνώρισης από το σύντροφο της μητέρας, σ. 10, επίσης, ΕφΑθ 2171/2002 ό.π «... η συμφωνία εγγάμων, που συζούν σε ελεύθερη ένωση, για την απόκτηση ξένου βιολογικά τέκνου, είναι άκυρη, κατ' άρθρο 178 ΑΚ ως αμφιμερώς αντίθετη στα χρηστά ήθη, έστω και αν αυτοί βρίσκονται σε διάσταση με τους συζύγους τους...».

⁹¹ Βλ. *Λέκκα*, ό.π., σ. 36.

προηγουμένως αναγνωρισθεί εκουσίως από τρίτο πρόσωπο. Επομένως πριν από την εκούσια ή δικαστική αναγνώριση από τον βιολογικό του πατέρα, απαιτείται προσβολή της ιδιότητας του παιδιού ως γεννημένου σε γάμο ή της εκούσιας αναγνώρισης (άρθρο 1469 ΑΚ).

Το τεκμήριο καταγωγής από γάμο είναι μαχητό, μπορεί δηλαδή να ανατραπεί δικαστικώς με αγωγή προσβολής της πατρότητας, εφόσον αποδειχθεί ότι κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης, δηλαδή από την τριακοστή ημέρα μέχρι την εκατοστή ογδοηκοστή ημέρα πριν τον τοκετό (1468 ΑΚ), η μητέρα ήταν φανερά αδύνατο να συλλάβει από το σύζυγό της (1467 ΑΚ), γεγονός που αποδεικνύεται εύκολα όταν η μητέρα συζεί με το φυσικό πατέρα του παιδιού σε ελεύθερη συμβίωση. Άλλωστε, το δικαίωμα προσβολής της πατρότητας του τέκνου ως γεννημένου σε γάμο έχει πλέον – μετά την τροποποίηση του άρθρου 1469 ΑΚ από το ν. 2521/1997 – και ο άνδρας, με τον οποίο η μητέρα, που βρίσκεται σε διάσταση με τον σύζυγο της είχε μόνιμη σχέση με σαρκική συνάφεια κατά το κρίσιμο διάστημα της σύλληψης. Το δικαίωμα δεν αναγνωρίζεται σε οποιονδήποτε ισχυρίζεται ότι είναι φυσικός πατέρας του παιδιού αλλά μόνο στον άνδρα με τον οποίο η μητέρα έχει μόνιμη σχέση, κατά συνέπεια ο νομοθέτης, σε αυτή την περίπτωση, αναγνωρίζει στην ελεύθερη συμβίωση έννομες συνέπειες που επιβάλλονται από το συμφέρον του παιδιού.

Περαιτέρω, κατά τη διάταξη 1472 παρ. 2 ΑΚ η απόφαση που δέχεται την προσβολή της πατρότητας από τον άνδρα που συζούσε μόνιμα με τη μητέρα κατά το χρονικό διάστημα της σύλληψης, επιφέρει αυτοδικαίως τη δικαστική αναγνώριση του παιδιού από αυτόν.

Ο νομοθέτης, ωστόσο, δεν έχει καλύψει νομοθετικώς την περίπτωση που το παιδί έχει αναγνωριστεί εκούσια από άλλον άνδρα, όχι δηλαδή από το βιολογικό του πατέρα. Ειδικότερα, το άρθρο 1477 ΑΚ δεν αναφέρει μεταξύ των δικαιούμενων να προσβάλλουν την εκούσια αναγνώριση το φυσικό πατέρα του παιδιού που συζούσε μόνιμα σε ελεύθερη ένωση με τη μητέρα, με αποτέλεσμα να στερείται ο τελευταίος το δικαίωμα να διαμορφώσει την πραγματική κατάσταση του παιδιού του σύμφωνα με την βιολογική αλήθεια. Η θεωρία, με τη σύμφωνη γνώμη της νομολογίας, καταλήγει στο συμπέρασμα ότι στην περίπτωση που ο δηλούμενος ως πατέρας δεν είναι ο πραγματικός, τότε η αναγνώριση είναι άκυρη είτε ως καταχρηστική (281 ΑΚ), είτε ως αντικείμενη στα χρηστά ήθη (178 ΑΚ), την δε ακυρότητα μπορεί να επικαλεστεί ο αληθινός πατέρας του τέκνου. Προτείνει δε ως λύση είτε την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1469 αρ. 5 ΑΚ, είτε την κάλυψη του νομοθετικού κενού με αναλογική επέκταση του δικαιώματος προσβολής και

στον πατέρα λόγω αντίθεσης του άρθρου 1477 ΑΚ προς τα άρθρα 2 παρ. 1 και 5 παρ. 1 του Συντάγματος⁹².

γ. Των συμβιούντων με τρίτους

Οι ελεύθερα συμβιούντες συνήθως εμφανίζονται στους τρίτους ως έγγαμο ζευγάρι. Έχουν κοινή κατοικία και κοινή κοινωνική παρουσία, με αποτέλεσμα να είναι δυσχερής η εξακρίβωση της ύπαρξης ελεύθερης και όχι έγγαμης συμβιώσεως από καλόπιστους τρίτους, οι οποίοι συναλλάσσονται με το ζευγάρι. Συνεπώς, με αυτά τα δεδομένα, εύλογο είναι οι δικαιοπραξίες του ενός για την κάλυψη αναγκών που προκύπτουν από την κοινωνία βίου των συμβιούντων να υποχρεώνουν και τον άλλο σύντροφο «*σύμφωνα με τις αρχές της σιωπηρά δοσμένης πληρεξουσιότητας*».⁹³ Η σιωπηρή αποδοχή επομένως των δικαιοπραξιών που καταρτίζει ο ένας από τον άλλο συμβιούντα, δημιουργεί ευλόγως προς τους τρίτους την πεποίθηση ότι ο τελευταίος ενήργησε δυνάμει εξουσίας αντιπροσώπευσης που του παρείχε ο σύντροφός του.

Βάσει των ανωτέρω, εύλογη θεωρείται η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1398 παρ. 1 ΑΚ στην ελεύθερη συμβίωση, καθώς μετά από μία μακροχρόνια συμβίωση είναι εξαιρετικώς δύσκολη η απόδειξη δικαιωμάτων κυριότητας εκάστου συμβιούντος πάνω σε κινητά πράγματα που χρησιμοποιούνται και από τους δύο⁹⁴.

ν. Έννομες συνέπειες απορρέουσες από τη διάλυση της ελεύθερης Συμβίωσης

Κύριο χαρακτηριστικό της ελεύθερης συμβίωσης και στοιχείο που πρωτίστως τη διαφοροποιεί από την έγγαμη συμβίωση συνιστά το ευκόλως διαλυτό της σχέσης, χωρίς δηλαδή την τήρηση οιασδήποτε τυπικής διαδικασίας και χωρίς την ύπαρξη άμεσης νομικής συνέπειας. Η ελεύθερη συμβίωση, ως πραγματική κατάσταση, αρρυθμιστη από τον Έλληνα νομοθέτη, όπως προαναφέρθηκε, καταρχήν δεν δημιουργεί δικαιώματα και

⁹² Βλ. *Λέκκα*, ό.π, σ. 19, *Βαθρακοκοίλη*, ό.π, σ. 652 επ, αναφέρει χαρακτηριστικά ότι ενώ ο ν. 2521/1997 προσέθεσε και τον εραστή της μητέρας ως αληθινό πατέρα του τέκνου στους ενάγοντες για την προσβολή της πατρότητας, προφανώς από παραδρομή παρέλειψε την επέκταση του αληθινού πατέρα και στην παρόμοια περίπτωση της προσβολής της εκούσιας αναγνώρισης και επομένως προτείνει την αναλογική εφαρμογή της διάταξης 1469 εδ. α' αρ. 5 ΑΚ, έτσι και ΑΠ 58/2001, ΕλλΔνη 2001, 427.

⁹³ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η εξώγαμη..., ό.π, σ. 182, *Αγαλλοπούλου*, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 15, στην ίδια, *Οι έννομες συνέπειες...*, ό.π, σ. 867.

⁹⁴ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π, σ. 182, όπου αναφέρει ότι σε αντίθετη περίπτωση θα τίθετο ζήτημα αντισυνταγματικότητας του άρθρου 1398 παρ. 1 ΑΚ, καθώς ο γάμος θα αποτελούσε για τους έγγαμους δυσμενέστερη μεταχείριση, σε σχέση με τους συμβιούντες χωρίς γάμο, *Αγαλλοπούλου*, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 16.

υποχρεώσεις μεταξύ των συμβιούντων. Ωστόσο ορισμένες καταστάσεις, απαιτούν ρύθμιση, ιδίως όταν η συμβίωση διήρκησε αρκετά χρόνια.

Η κοινή στέγη, η ανάμιξη των περιουσιακών τους στοιχείων, η παροχή εργασίας του ενός από τους συμβιούντες, πέρα των ορίων που απαιτεί η κοινωνία βίου, αποτελούν ορισμένες από τις περιπτώσεις που πρέπει να τύχουν ρύθμισης μετά τη διάλυση της ελεύθερης συμβίωσης, είτε συνέβη με πρωτοβουλία του ενός από τους συμβιούντες, είτε λόγω θανάτου.

α. Διακοπή της συμβίωσης με πρωτοβουλία του ενός από τους συμβιούντες

Σε περίπτωση λύσης της ελεύθερης συμβίωσης με πρωτοβουλία του ενός από τους συμβιούντες, τα ζητήματα που ανακύπτουν αφορούν στη δυνατότητα αποζημίωσης του εγκαταλειφθέντα.

Ειδικότερα, σε περίπτωση που έχει καταρτισθεί σύμβαση εργασίας μεταξύ των συμβιούντων, χωρίς όμως να καταβάλλεται αμοιβή, δίνεται η δυνατότητα στον πρώην εργαζόμενο – σύντροφο να εγείρει αγωγή κατά του πρώην εργοδότη – συντρόφου του αναζητώντας τον ειθισμένο μισθό για την παροχή της συγκεκριμένης εργασίας. Αντιθέτως, εφόσον δεν είχε καταρτισθεί σύμβαση εργασίας μεταξύ των συμβιούντων, ενώ η προσφερόμενη εργασία παρέχεται μόνο με αμοιβή, ο εγκαταλειφθείς μπορεί να εγείρει αγωγή κατά του άλλου με βάση τις διατάξεις του αδικαιολόγητου πλουτισμού.

Διαφορετική είναι η περίπτωση σύστασης εταιρείας μεταξύ των συμβιούντων, η οποία δύναται να λυθεί μετά τη διάλυση της συμβίωσης⁹⁵. Τη λύση της εταιρείας ακολουθεί η ρευστοποίηση του ενεργητικού και απόσβεση του παθητικού, ενώ αν οι συμβιούντες δημιούργησαν κοινό κεφάλαιο, με ανάμιξη των περιουσιακών τους στοιχείων, χωρίς να συστήσουν μεταξύ τους εταιρεία, γίνεται λόγος για σύσταση μιας *de facto* εταιρικής σχέσης⁹⁶.

Αν από τη συμβίωση γεννήθηκε παιδί⁹⁷ που αναγνωρίστηκε από τον πατέρα του, μετά τη λύση της συμβίωσης η μητέρα έχει το δικαίωμα – μέσα σε αποκλειστική προθεσμία τριών ετών από τον τοκετό – να ζητήσει απόδοση των δαπανών του τοκετού και διατροφή της για χρονικό διάστημα δύο μηνών πριν τον τοκετό και τεσσάρων μηνών

⁹⁵ ΑΠ Τμ. Β' 1356/1992, ό.π.

⁹⁶ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π., σ. 148, *Αγαλλοπούλου*, *Οι έννομες συνέπειες...* ό.π., σ. 868.

⁹⁷ *Frances Burton*, *Family Law and Practice*, 1997, σ. 445, όπου αναφέρει ότι υποχρέωση διατροφής μεταξύ των συμβιούντων υφίσταται μόνο στην περίπτωση απόκτησης τέκνου ή προηγούμενης μεταξύ τους έγγραφης συμφωνίας.

μετά από αυτόν, εφόσον βέβαια τα ποσά αυτά δεν έχουν ήδη καταβληθεί από τον πατέρα του παιδιού (άρθρο 1503 ΑΚ)⁹⁸.

Αν, τέλος, η πατρότητα είναι πολύ πιθανή και η μητέρα είναι άπορη, η τελευταία έχει, τη δυνατότητα, και πριν ακόμη εγείρει αγωγή για δικαστική αναγνώριση της πατρότητας, να ζητήσει από το δικαστήριο να διατάξει, ως ασφαλιστικό μέτρο, την προκαταβολή από τον πατέρα στο τέκνο, κάθε μήνα, εύλογου ποσού έναντι της οφειλόμενης σε αυτό διατροφής (άρθρο 1502 ΑΚ)⁹⁹.

β. Ρύθμιση της χρήσης της κοινής στέγης για την εγκατάσταση των συμβιούντων και την κατανομή των κινητών

Ζήτημα δημιουργείται για την τύχη της κοινής κατοικίας των συμβιούντων σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης. Η λύση που προκρίνεται αφορά στην αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 1393 ΑΚ, σχετικώς με τη ρύθμιση της χρήσης της οικογενειακής στέγης σε περίπτωση διακοπής της έγγαμης συμβίωσης. Γίνεται δεκτό ότι από λόγους επιείκειας, κυρίως όταν πρόκειται για μακροχρόνια συμβίωση από την οποία αποκτήθηκαν τέκνα, επιβάλλεται η αναλογική εφαρμογή της ως άνω διατάξεως ως προσωρινό μέτρο¹⁰⁰.

Ο ίδιος ανωτέρω δικαιολογητικός λόγος επιβάλλει και την εφαρμογή του άρθρου 1394 ΑΚ και στην ελεύθερη συμβίωση. Είναι δηλαδή δυνατό στο πλαίσιο της ελεύθερης συμβίωσης να έχουν εισφερθεί κινητά που εξυπηρετούν την κοινή διαβίωση των συμβιούντων, τα οποία είτε εξ αρχής ανήκαν στον ένα συμβιούντα είτε αποκτήθηκαν κατά τη διάρκεια της συμβίωσης. Όταν επιβάλλεται συνεπώς από τις περιστάσεις και για λόγους επιείκειας, παραχωρείται η χρήση αντικειμένων του ενός συμβιούντος στον άλλον, τα οποία του είναι απολύτως απαραίτητα για τη χωριστή του εγκατάσταση. Για τους ίδιους λόγους, εφαρμόζεται αναλογικώς και η διάταξη 1395 ΑΚ για την κατανομή των κινητών που ανήκουν και στους δύο συμβιούντες¹⁰¹.

⁹⁸ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 19.

⁹⁹ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σ. 19.

¹⁰⁰ Βλ. *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 158, *Αγαλλοπούλου*, Οι έννομες συνέπειες... ό.π, σ. 869.

¹⁰¹ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 17, *Νικολόπουλο*, ό.π, σ. 1133, *Ανδρουλιδάκη - Δημητριάδη*, ό.π, σ. 146 επίσης *Βαθρακοκόλλη*, ό.π, σ. 290 που προτείνει την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1395 ΑΚ για την κατανομή των κινητών μεταξύ του ζευγαριού, προς αντιμετώπιση της κρίσης στις σχέσεις των προσώπων αυτών, ιδιαίτερως όταν υπάρχουν παιδιά.

γ. Αξίωση συμμετοχής στα αποκτήματα

Η δυνατότητα να απαιτήσει ο συμβίος, μετά τη λύση της συμβίωσης, την απόδοση του μέρους της αύξησης της περιουσίας, στην οποία έχει, με οποιοδήποτε τρόπο συμβάλει, κατ' ανάλογη εφαρμογή του άρθρου 1400 ΑΚ, που ισχύει στην λύση ή ακύρωση της έγγαμης συμβίωσης, έχει διχάσει θεωρία και νομολογία. Το εν λόγω ζήτημα έχει αντιμετωπιστεί θετικά από μέρος της ελληνικής νομολογίας¹⁰² στην περίπτωση, όπου ζευγάρι συμβίωσε για 19 χρόνια, στη διάρκεια των οποίων γεννήθηκαν τα παιδιά τους και έπειτα ακολούθησαν 2 χρόνια έγγαμης συμβίωσης. Η εν λόγω απόφαση εξέλαβε την ελεύθερη και την έγγαμη συμβίωση ως μία ενιαία πραγματική κατάσταση συμβίωσης, τις οποίες διαχωρίζει μόνο το ελευθέρως διαλυτό και η ανυπαρξία κληρονομικού δικαιώματος της πρώτης¹⁰³.

Η πρωτοποριακή απόφαση επικρίθηκε από μερίδα της θεωρίας¹⁰⁴, η οποία θεώρησε αδύνατη την αναλογική εφαρμογή της συγκεκριμένης διάταξης, καθώς εντάσσεται στο κεφάλαιο του Αστικού Κώδικα που αφορά στις σχέσεις των συζύγων από το γάμο, ενώ η ελεύθερη συμβίωση ως φαινόμενο δεν είναι καν κοινωνικώς αποδεκτή, διότι, σύμφωνα πάντα με την ίδια άποψη, είναι ακόμη αντίθετη στα χρηστά ήθη.

Η άποψη που αρνείται την αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1400 ΑΚ¹⁰⁵ στηρίζεται στο επιχείρημα της συνταγματικής κατοχύρωσης του γάμου και της ταυτόχρονης έλλειψης κάθε νομοθετικής πρόβλεψης για την ελεύθερη συμβίωση, η οποία αποτελεί πραγματική κατάσταση που λύνεται ελεύθερα και δεν δημιουργεί υποχρέωση συνεισφοράς. Η θέση αυτή έχει δημιουργήσει έντονο αντίλογο, βάσει του οποίου υποστηρίζεται ότι η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 1400 ΑΚ στην ελεύθερη συμβίωση δεν βλάπτει το γάμο, ο οποίος μάλλον κινδυνεύει με την αποδοχή της αδυναμίας αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων της αξίωσης συμμετοχής στα αποκτήματα, διότι θα μπορούσε να αποτελέσει ένα λόγο για να αποφεύγει το γάμο ακριβώς εκείνος που φοβάται αυτή την αξίωση¹⁰⁶.

¹⁰² ΜΠρΡόδου 206/1991 ΕλλΔνη 36/1995, 725.

¹⁰³ Βλ. θετικό σχόλιο *Νικολόπουλου* στην ΜΠρΡόδου 206/1991, ό.π, σ. 727 επ, όπου αναφέρεται και στα άλλα κρίσιμα ζητήματα που θίγει η απόφαση, για την παραγραφή της αξίωσης της 1400 ΑΚ όταν ασκείται λόγω συμπλήρωσης τριετούς διαστάσεως και τη δυνατότητα άσκησης αξιώσεως με βάση τις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού, βλ. επίσης *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σελ. 17.

¹⁰⁴ Βλ. σχόλιο *Κατρά* στην ΜΠρΡόδου 206/1991, ό.π, σ. 728, *Κλειδωνόπουλο*, ό.π, σ. 905 επ.

¹⁰⁵ Παρατηρήσεις από *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη* με αφορμή την απόφαση ΑΠ Τμ Β' 194/1990, στο άρθρο της, *Εξώγαμη συμβίωση – από την εργασιακή σχέση στον αδικαιολόγητο πλουτισμό και τη συμμετοχή στα αποκτήματα*, ΝοΒ 39/1991, 550, επιπλέον βλ. την απόφαση ΜΠΚοζ 204/1999, ό.π, με αντίθετη γνώμη *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*. Στο ίδιο συμπέρασμα, με το ίδιο σκεπτικό κατέληξε και η πιο πρόσφατη απόφαση, ΠΠΑ 778/2004, ό.π.

¹⁰⁶ Βλ. σχολιασμό απόφασης ΜΠΚοζ 204/1999 ό.π από *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη*, η οποία απαντά με σοβαρά επιχειρήματα στα ζητήματα που θέτει η απόφαση, περί ελεύθερης λύσης και ανυπαρξίας νομικής υποχρέωσης στα πλαίσια της ελεύθερης συμβίωσης.

δ. Αξίωση αδικαιολόγητου πλουτισμού

Η νομολογία καλείται να επιλύσει το ζήτημα των αξιώσεων των ελευθέρως συμβιούντων που στηρίζονται στις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού. Ο Έλληνας δικαστής αντιμετωπίζει κυρίως αρνητικά το αίτημα της απόδοσης αδικαιολόγητου πλουτισμού στον συμβιούντα μετά τη λύση της συμβίωσης, διότι, όπως έχει κριθεί σε αντίστοιχη περίπτωση, οι παροχές του ενός προς τον άλλον γίνονται από ελευθεριότητα με συνέπεια να μην γεννάται αξίωση προς απόδοση του πλουτισμού του λήπτη. Κι αυτό επειδή στην περίπτωση αυτή ο πλουτισμός του λήπτη και η μείωση ή η επαύξηση της περιουσίας του δόντος δεν είναι αδικαιολόγητη, αφού υπάρχει η νόμιμη αιτία της χωρίς αντάλλαγμα παροχής, της οποίας αντικείμενο μπορεί να είναι υπηρεσίες πάσης φύσεως¹⁰⁷.

Στη θεωρία η λύση που δίνεται για το συγκεκριμένο θέμα είναι ανάλογη των συνθηκών που χαρακτηρίζουν κάθε περίπτωση. Συνεπώς, γίνεται δεκτό ότι αν, από τα πραγματικά περιστατικά, αποκλείεται η ύπαρξη εργασιακής σχέσης, ο εγκαταλειφθείς μπορεί να εγείρει αγωγή κατά του άλλου στηριζόμενος στις διατάξεις περί αδικαιολόγητου πλουτισμού εφόσον η εργασία που προσέφερε κατά τη διάρκεια της συμβίωσής τους κατά τις συνήθεις περιστάσεις παρέχεται μόνο με αμοιβή¹⁰⁸.

Μπορεί επιπλέον η ελεύθερη συμβίωση να αποτελέσει αίτιο πλουτισμού χωρίς νόμιμη αιτία, εφόσον αποδειχθεί ότι οι υπηρεσίες που παρασχέθηκαν κατά τη διάρκεια της συμβίωσης, δεν παρασχέθηκαν χωρίς πρόθεση ανταλλάγματος. Με άλλα λόγια αν στον έναν από τους συμβιούντες είχε δημιουργηθεί η πεποίθηση ότι θα του παρασχεθεί κάποια περιουσιακή εξασφάλιση αντίστοιχη των υπηρεσιών που προσφέρει, τότε η μη εξασφάλισή του, κατά το χρόνο λύσης της συμβίωσης, αποτελεί πλουτισμό για αιτία μη επακολουθήσασα.¹⁰⁹

ε. Διακοπή της συμβίωσης λόγω θανάτου του ενός από τους συμβιούντες

αα. Κληρονομική διαδοχή του επιζήσαντος συντρόφου

Σε περίπτωση διακοπής της συμβίωσης λόγω θανάτου ενός από τους συμβιούντες δεν προβλέπεται από το νόμο εξ αδιαθέτου κληρονομική διαδοχή του επιζήσαντος συντρόφου. Προβλέπεται μόνο η εκ διαθήκης εγκατάσταση του ως κληρονόμου.

¹⁰⁷ ΑΠ Τμ Β' 194/1990 ό.π. με σχόλιο της *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ΑΠ 1356/1992, ό.π., ΠΠΑ 778/2004 ό.π. Εξαίρεση αποτελεί η ΑΠ 266/65, ΕΕΝ 33, 107, που είχε δεχθεί ως νόμιμο το αίτημα της απόδοσης αδικαιολόγητου πλουτισμού σε γυναίκα που είχε παράσχει οικιακές υπηρεσίες στην οικογένεια άνδρα, που της υποσχέθηκε γάμο δόλια για να την παραπείσει να παρέχει τις υπηρεσίες της χωρίς αμοιβή και να συζεί μαζί του με την πρόφαση μελλοντικού γάμου.

¹⁰⁸ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π., σ. 18.

¹⁰⁹ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, σχόλιο στην ΑΠ 194/1990, ό.π., σ. 550

Προκειμένου δε, σε κάθε περίπτωση, να κριθεί η αντίθεση ή μη της διάταξης στα χρηστά ήθη, λαμβάνεται υπόψη το περιεχόμενο, τα αποτελέσματα της διάταξης, τα αίτια, ο επιδιωκόμενος σκοπός και εν γένει το σύνολο των συνθηκών που συνοδεύουν τη διάταξη. Ειδικότερα, η διάταξη τελευταίας βουλήσεως με την οποία καταλείπει ο ένας από τους συμβιούντες στον άλλον περιουσιακά στοιχεία, δεν θεωρείται καταρχήν άκυρη, κατ' άρθρο 178 ΑΚ, εκτός αν, όπως νομολογιακώς έχει κριθεί, η συγκεκριμένη περίπτωση συνιστά έκφραση αδικαιολόγητης περιφρόνησης απέναντι στους στενούς συγγενείς¹¹⁰.

Ωστόσο, αναφορικά με την εν λόγω περίπτωση ακυρότητας της διαθήκης, έχει διατυπωθεί η άποψη, ότι ο διαθέτης, εφόσον, κατά τη διάρκεια της ζωής του, είχε καθήκον διατροφής, περίθαλψης, γονικής μέριμνας προς τα πρόσωπα του οικογενειακού του περιβάλλοντος, θα πρέπει να καταλείπει στα πρόσωπα αυτά, λόγω ιδιαίτερου ηθικού καθήκοντος, περιουσιακά στοιχεία, ώστε να εξασφαλίσει την επιβίωσή τους. Συνεπώς, γι' αυτό το λόγο και όχι εξαιτίας περιφρόνησης προς τους στενούς του συγγενείς, η διαθήκη θα είναι άκυρη¹¹¹.

Πέραν αυτού, η ελευθερία διάθεσης περιουσιακών στοιχείων αιτία θανάτου δεν περιορίζεται, ούτε εξαρτάται από τη σχέση του τετιμημένου με το διαθέτη, αφού και τρίτα πρόσωπα μπορούν να κληρονομήσουν χωρίς άλλη αιτιολόγηση εκ μέρους του διαθέτη. Ο εν λόγω συλλογισμός δηλαδή οδηγεί στο συμπέρασμα ότι η διαθήκη θα πρέπει να θεωρείται άκυρη όχι λόγω προσωπικού βίου του διαθέτη, αλλά λόγω αθέτησης ιδιαίτερου ηθικού καθήκοντος, έτσι ώστε να αποφεύγεται σε κάθε περίπτωση ο περιορισμός της ελευθερίας διάθεσης.

Η παλαιότερα κρατούσα αντίληψη, ότι η ελεύθερη συμβίωση είναι σχέση ανήθικη και κοινωνικώς μη αποδεκτή, είχε συντελέσει στο να θεωρούνται άκυρες οι διαθέσεις αιτία θανάτου στο μόνιμο σύντροφο του αποθανόντα. Η άποψη αυτή πλέον δεν γίνεται αποδεκτή, καθώς οι ελεύθερες συμβιώσεις, εκτός ελαχίστων εξαιρέσεων¹¹² δεν αντιμετωπίζονται ως αντίθετες στα χρηστά ήθη. Ηθικώς επιλήψιμη και συνεπώς άκυρη θεωρείται ωστόσο μέχρι σήμερα η διαθήκη, στην οποία καταλείπονται περιουσιακά

¹¹⁰ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σ. 20, ΟΛΑΠ 1174/1974, ό.π, 720, ΟΛΑΠ 821/1977, ό.π, 669, ΑΠ 1311/1982, ό.π, 1343, ΜΠρΘεσπρ 52/1990, ό.π, 143, ΑΠ 13/1991, ό.π, 713, ΕφΑθ 4486/1992 ΕλλΔνη 35, 477. Βλ. ΑΠ Τμ Α' 231/1982, ό.π, 1268, όπου δέχτηκε ότι δεν προσβάλλει τα χρηστά ήθη ούτε αποτελεί εκδήλωση αδικαιολόγητης περιφρόνησης προς τη νόμιμη σύζυγο και τη θυγατέρα του διαθέτη η κατάληψη περιουσιακών στοιχείων στη γυναίκα με την οποία συζούσε ο διαθέτης, εφόσον τα ως άνω πρόσωπα δεν είχαν ανάγκη οικονομικής ενίσχυσης και κατελήφθη σε αυτά περιουσία μεγαλύτερη από τη νόμιμη μοίρα.

¹¹¹ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η εξώγαμη... σ. 168 επ., ΑΠ Τμ Α' 231/1982, ό.π.

¹¹² Βλ. σχετικώς ανωτ., «ελεύθερη συμβίωση και χρηστά ήθη».

στοιχεία ως ανταμοιβή είτε για τη διατήρηση, είτε για την επανάληψη ερωτικών σχέσεων¹¹³.

Τέλος, σε περίπτωση θανάτου ενός από τους συμβιούντες τίθεται το ζήτημα της ρύθμισης της κατοικίας που χρησιμοποιούσαν οι συμβιούντες. Τα παρακάτω συμβαδίζουν με την κρατούσα άποψη, η οποία καταλήγει στο συμπέρασμα ότι, εφόσον ο επιζών ήταν συμμισθωτής με τον αποθανόντα, τότε γίνεται συμμισθωτής με τους κληρονόμους του αποθανόντα, ενώ εάν θεωρείται τρίτος, ως μη μετέχων στη μισθωτική σχέση, η μισθωτική σχέση περιέρχεται στους κληρονόμους, οπότε θεωρείται μισθωτής μόνο αν είναι εκ διαθήκης κληρονόμος, σε διαφορετική περίπτωση οφείλει να παραδώσει το μίσθιο στους κληρονόμους. Όταν όμως πρόκειται για μακροχρόνια συμβίωση, επιβάλλεται για λόγους επιείκειας η αναλογική εφαρμογή του άρθρου 612 παρ. 2 ΑΚ¹¹⁴.

ββ. Αποζημίωση για περιουσιακή ζημία

Στην περίπτωση του άρθρου 928 ΑΚ ο θάνατος του συμβιώσαντα που οφείλεται σε ατύχημα, δεν συνεπάγεται την αξίωση αποζημίωσης του επιβιώσαντος από το δράστη του ατυχήματος (άρθρο 928 ΑΚ). Κατ' εξαίρεση μόνο γίνεται δεκτό, ότι, εφόσον επέζησε η γυναίκα που είναι μητέρα παιδιού εκτός γάμου, μπορεί, εφόσον διατηρεί το κατ' άρθρο 1503 ΑΚ δικαίωμά της να ζητήσει απόδοση των δαπανών του τοκετού και διατροφής της από τον υπαίτιο για χρονικό διάστημα δύο μηνών προ και τεσσάρων μηνών μετά τον τοκετό ή το πολύ επί ένα έτος αν συντρέχουν ειδικές περιστάσεις (1503 ΑΚ)¹¹⁵.

Περαιτέρω, σχετικώς με τα νοσήλια και τα έξοδα κηδείας του αποβιώσαντα, ο επιζήσας, εφόσον δεν είναι κληρονόμος εκ διαθήκης, δεν έχει εκ του νόμου υποχρέωση να τα καταβάλει. Αν ήδη τα κατέβαλε, χωρίς να είναι κληρονόμος του αποθανόντα, μπορεί να ζητήσει την απόδοσή τους από τους κληρονόμους του συντρόφου του, κατ' εφαρμογή των διατάξεων περί διοίκησης αλλοτρίων (άρθρα 736 επ. ΑΚ). Αν όμως ο επιζήσας σύντροφος είναι εκ διαθήκης κληρονόμος, υποχρεούται να καταβάλει μέρος τους, ανάλογα με την κληρονομική του μερίδα (άρθρο 1885 ΑΚ)¹¹⁶.

Αν ο δικαιούχος της αποζημίωσης και επιζών σύζυγος, μετά τη θανάτωση του συζύγου του συνεπεία της αδικοπραξίας του τρίτου, συζεί μόνιμα με κάποιον σε ελεύθερη ένωση, δεν παύει η υποχρέωση του ζημιώσαντος τρίτου να αποζημιώσει τον επιζώντα

¹¹³ ΕφΑθ 4486/1992 ό.π, 477, ΑΠ 1311/1982 ό.π, 1343, ΑΠ 299/1974, ό.π, 1987, ΑΠ 1174/1974, ό.π, 720.

¹¹⁴ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π, σ. 187 επ, *Αγαλλοπούλου*, ό.π, σ. 21, στην ίδια, *Οι έννομες συνέπειες...* ό.π, σ. 869 επ.

¹¹⁵ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, ό.π, σ. 193 επ. , *Αγαλλοπούλου*, *Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...»*, ό.π, τ. 1, σ. 21, στην ίδια, *Οι έννομες συνέπειες...* ό.π, σ. 870 επ.

¹¹⁶ Βλ. *Αγαλλοπούλου*, *Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...»*, ό.π, τ. 1, σ. 22, στην ίδια, *Οι έννομες συνέπειες...* ό.π, σ. 870 επ.

σύζυγο (928 ΑΚ). Με άλλα λόγια σε αυτή την περίπτωση δεν τυγχάνει αναλογικής εφαρμογής η διάταξη του άρθρου 1444 παρ. 2 ΑΚ, διότι την απώλεια του συντρόφου προκάλεσε ο εναγόμενος, ο οποίος δεν είναι δυνατόν να ωφεληθεί από το δικό του πταίσμα¹¹⁷. Η εν λόγω διάταξη ρυθμίζει τις σχέσεις μεταξύ τέως συζύγων και προϋποθέτει να έχει προηγηθεί διαζύγιο, ενώ η διάταξη του άρθρου 928 εδ β' ΑΚ προϋποθέτει υπαίτια θανάτωση από τρίτον, του συζύγου του δικαιούχου της διατροφής¹¹⁸. Οι διάφορες παροχές τις οποίες ο επιζών σύζυγος δέχεται από το πρόσωπο με το οποίο συζεί μόνιμα δεν μπορούν να επιδράσουν μειωτικά στην υποχρέωση αποζημίωσης του τρίτου και να συνυπολογιστούν ως όφελος στη ζημία από το αδίκημα¹¹⁹.

γγ. Χρηματική ικανοποίηση λόγω ψυχικής οδύνης σύμφωνα με την ΑΚ 932 εδ. 3

Το άρθρο 932 εδ. 3 ΑΚ αναφέρει ότι επί θανατώσεως προσώπου η χρηματική ικανοποίηση δύναται να επιδικασθεί στην οικογένεια του θύματος λόγω ψυχικής οδύνης. Ωστόσο, μείζον ζήτημα δημιουργείται από την έλλειψη προσδιορισμού της έννοιας της οικογένειας από τις σχετικές διατάξεις του νόμου, με αποτέλεσμα να έχουν διατυπωθεί πολλές απόψεις από τη θεωρία και τη νομολογία σχετικά με το ποια πρόσωπα πρέπει να αποτελούν μέλη της οικογένειας και να εμπίπτουν στο άρθρο 932 εδ 3 ΑΚ. Η επεξήγηση που δίνεται σχετικά με την μη εξειδίκευση από το νομοθέτη του ως άνω όρου αφορά κυρίως στη φύση του θεσμού της οικογένειας, η οποία κρίνεται αναγκαστικά από τις επιδράσεις των κοινωνικών διαφοροποιήσεων κατά τη διαδρομή του χρόνου που την καθιστούν μεταβλητή¹²⁰.

Οι θέσεις της θεωρίας κλιμακώνονται από την απόλυτη ειδίκευση στην πλήρη γενικότητα. Ορισμένες επικρατούσες απόψεις, τυποποιούν το εύρος της οικογένειας περιλαμβάνοντας ορισμένα μόνο συγγενικά πρόσωπα όπως το σύζυγο, τους γονείς, τους αδελφούς, τους κατιόντες και τους ανιόντες. Υποστηρίζεται δε, ότι εγγύτερη προσέγγιση του ζητήματος παρέχουν τα άρθρα 57 και 59 ΑΚ που καθορίζουν περιοριστικώς τα πρόσωπα που δικαιούνται να ζητήσουν την προστασία της προσωπικότητας

¹¹⁷ Έτσι ΑΠ 857/2001, ό.π., 898. βλ. επίσης την αναιρεσιβαλλόμενη απόφαση ΕφΑθ 358/1997, ΕλλΔνη 39/1998, 398 επ., που δέχθηκε ότι η δημιουργία από την επιζώσα σύζυγο μόνιμης, ελεύθερης εκτός γάμου συμβίωσης, έχει ως αποτέλεσμα την κατάργηση της αξίωσης αποζημιώσεως κατά του υπευθύνου για τη θανάτωση, κατά την 928 ΑΚ, με αντίθετο σημείωμα Αθ. Κρητικού.

¹¹⁸ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η επίδραση της εξώγαμης... ό.π., σελ. 80 επ., όπου επισημαίνει επιπλέον ότι αν η εξώγαμη συμβίωση εξασφαλίζει στο δικαιούχο διατροφής πόρο επιβίωσης, θα πρέπει να συνυπολογιστεί στην αξίωσή του για διατροφή απέναντι στο πρόσωπο που θανάτωσε τον υπόχρεο, αντίθετη σε αυτό το σημείο η ΑΠ 857/2001, ό.π.

¹¹⁹ ΑΠ 857/2001, ό.π.

¹²⁰ ΟΛΑΠ 762/1992, ΠΧ ΜΒ', 1992, 665 επ.

αποθανόντος προσώπου και την επιδίκαση αποζημιώσεως λόγω ηθικής βλάβης. Βεβαίως αρκετοί συγγραφείς διευρύνουν τον κύκλο των δικαιούχων, κάνοντας λόγο για τους μνηστευμένους¹²¹.

Αιτιολογία της αποζημιώσεως του άρθρου 932 εδ. 3 ΑΚ αποτελούν οι ψυχικοί πόνοι από το θάνατο προσφιλούς προσώπου, επομένως βασική προϋπόθεση, την οποία προτείνει η θεωρία για την επιδίκαση της συγκεκριμένης αποζημίωσης συνιστά η διαπίστωση ότι πράγματι τα πρόσωπα αυτά υπέστησαν ψυχική οδύνη¹²². Στην έντονη επομένως, ψυχική οδύνη, καθώς και στο στενό σύνδεσμο με το θανατωθέντα στηρίζει μερίδα της θεωρίας¹²³ την αναλογική εφαρμογή της διάταξης του άρθρου 932 εδ. 3 ΑΚ στον επιζήσαντα σύντροφο, με τον οποίο ο αποθανών συμβιούσε σε ελεύθερη ένωση και την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης.

Περαιτέρω, ούτε από την πλευρά της νομολογίας υπάρχει σταθερή θέση απέναντι στο περιεχόμενο της έννοιας της οικογένειας, η οποία (νομολογία) χωρίς να έχει δώσει ορισμό της σχετικής έννοιας, κρίνει *ad hoc* αν τα συγκεκριμένα πρόσωπα (ενάγοντες) εμπίπτουν ή όχι στην έννοια της οικογένειας¹²⁴.

Θετικά έχει αντιμετωπίσει, σε ορισμένες περιπτώσεις, η νομολογία¹²⁵ το ζήτημα της επιδίκασης χρηματικής ικανοποίησης για ψυχική οδύνη στα πρόσωπα που δεν εμπίπτουν στη στενή έννοια της οικογένειας, κατ' άρθρο 932 εδ. 3, στηρίζοντας την κρίση της στον σκοπό της εν λόγω διατάξεως, τον οποίο, όπως προειπώθηκε, εντοπίζει στην ανακούφιση

¹²¹ Βλ. Κρητικός Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητικά ατυχήματα, 1998, παρ. 1627, Κ. Παντελίδου, Η έννοια της οικογένειας στο άρθρο 932 εδ. 3 ΑΚ, Αρμ. 1982, 402, ιδιαίτ. 404 επ, βλ. απαρίθμηση απόψεων της θεωρίας σχετικώς με την έννοια της οικογένειας. Ο Σπυριδάκης, δέχεται ότι στην εν ευρεία έννοια οικογένεια συμπεριλαμβάνονται και τα πρόσωπα που συμβιούν χωρίς γάμο, σχόλιο στην ΕφΑθ 618/1976, ΝοΒ 24, 725.

¹²² ΤριμΠλημμΠρεβ 1005/1997, τράπεζα νομικών πληροφοριών ΔΣΑ.

¹²³ Βλ. Παντελίδου, ό.π., σελ. 410, όπου κρίνει σκόπιμη την επιδίκαση ψυχικής οδύνης λόγω μακροχρόνιας συμβίωσης, το αντίθετο θεωρεί ότι θα ήταν αυθαίρετο και αντίθετο τόσο με την καλή πίστη όσο και με το άρθρο 932 παρ. 2 ΑΚ, ενώ «ιδιαιτέρως ενδιαφέρει το παραπάνω όταν η εξώγαμη συμβίωση είναι στάδιο που θα οδηγήσει στο γάμο».

¹²⁴ ΟΛΑΠ 762/1992, ό.π., 665, όπου έκρινε ότι οι πρώτοι εξάδελφοι δεν νομιμοποιούνται να παραστούν ως πολιτικές ενάγοντες και να ζητήσουν την επιδίκαση χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, έστω κι αν αυτοί είναι οι μόνοι επιζώντες συγγενείς του θανατωθέντος. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η θέση της μειοψηφίας - δέκα μελών - ότι θα πρέπει οι πρώτοι εξάδελφοι, εφόσον δεν υπάρχουν στη ζωή άλλοι εγγύτεροι συγγενείς του θανατωθέντος να περιλαμβάνονται στην περιλαμβάνονται στην έννοια του όρου «οικογένεια του θύματος», κατά το άρθρο 932 ΑΚ. Η γνώμη αυτή στηρίχθηκε στο κώλυμα γάμου που θεσπίζεται προκειμένου περί συγγενών ανηκόντων στο στενό οικογενειακό κύκλο και στα άρθρα 1815, 1929, 1930 ΑΚ περί εξ αδιαθέτου κληρονομικής διαδοχής και κληρονομικού καταπιστεύματος. Στο πλαίσιο της κριθείσας υποθέσεως προέκυψε η γνωμοδότηση της κ. Α. Ψαρούδα - Μπενάκη, ΠοινΧρον ΛΗ', 151 επ., η οποία θεωρεί επιβεβλημένη τη συστατική ερμηνεία του όρου οικογένεια όταν πρόκειται να κριθεί η παράσταση πολιτικής αγωγής για ψυχική οδύνη. ΑΠ 862/2002 ΕλλΔνη 44, 1276, ΕφΑθ 4459/2004, αδημ.

¹²⁵ Βλ. ΑΠ 614/1995 ΝοΒ 44/1996, 246, ΑΠ 1071/2002, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, σύμφωνα με τις οποίες οι μνηστοί δεν περιλαμβάνονται στην έννοια της οικογένειας του άρθρου 932 εδ. γ' ΑΚ, όμως, κατ' ανάλογη εφαρμογή της ως άνω διατάξεως, ως πρόσωπα συνδεόμενα με το θύμα με στενή σχέση αγάπης και αφοσίωσης δικαιούνται χρηματική ικανοποίηση για την εξισορρόπηση των δημιουργούμενων από την απώλεια του θύματος δυσμενών καταστάσεων.

του ηθικού πόνου των στενώς συνδεδεμένων προσώπων με το θύμα. Προχώρησε συνεπώς στην ερμηνεία της έννοιας της οικογένειας με ουσιαστικά κριτήρια και όχι τυπικά¹²⁶, θεωρώντας ότι εμπίπτουν σ' αυτήν τα πρόσωπα που συνδέονται με στενό δεσμό οικογενειακού δικαίου με τον αποβιώσαντα αλλά και με αισθήματα αγάπης και στοργής, όπως δηλαδή συμβαίνει με τον επιζήσαντα σύντροφο του αποθανόντος¹²⁷.

Η άποψη συγγραφέων¹²⁸ που αντιτίθεται στην κρίση των δικαστηρίων να αναγνωρίσουν δικαίωμα παράστασης πολιτικής αγωγής και αξίωσης χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης, αντλεί τα επιχειρήματά της από τη συνταγματική κατοχύρωση του γάμου, καθώς και από την επιθυμία των συμβιούντων, με την επιλογή της ελεύθερης ένωσης, να μην υπάγονται σε νομικές ρυθμίσεις και δεσμεύσεις, γεγονός που, όπως υποστηρίζεται, καθιστά αντιφατικό να τυγχάνουν μόνο προστασίας¹²⁹. Στο ίδιο πνεύμα κινούνται και ορισμένες δικαστικές αποφάσεις¹³⁰, οι οποίες τονίζουν ότι στην έννοια της οικογένειας δεν περιλαμβάνονται και τα πρόσωπα που συζούσαν με τον θανόντα σε κατάσταση ελεύθερης συμβίωσης, χωρίς να έχουν προκύψει τέκνα από τη συμβίωσή τους και χωρίς περαιτέρω να υπάρχει καμία πρόθεση για μελλοντική σύναψη γάμου.

¹²⁶ ΤριμΠλημμΠρεβ 1005/1997, ό.π, όπου αναλυτικώς αναφέρεται στο τυπικό και ουσιαστικό κριτήριο, βάσει των οποίων εξειδικεύεται η έννοια της οικογένειας, καταλήγει όμως ότι θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη το ουσιαστικό κριτήριο, το οποίο προσφέρει ο σκοπός της διατάξεως 932 εδ. 3 ΑΚ, δηλαδή η παροχή χρηματικής ικανοποίησης για την ψυχική οδύνη που υπέστησαν κάποιοι συγγενείς του θανόντος από την απώλειά του. Με αυτό το σκεπτικό έκρινε ότι ανήκουν στην έννοια της οικογένειας οι αγχιστείες και εν προκειμένω η κουνιάδα του θύματος, αλλιώς *N. Παπαντωνίου*, ιδιωτικές γνωμοδοτήσεις, ΠοινΧρον. ΛΗ, 149 επ. θεωρώντας ότι δεν εμπίπτει στην έννοια της οικογένειας ο εξάδελφος του θύματος, έτσι *A. Ζαχαριάδης*, Αρμ. 12/2002, 1848.

¹²⁷ ΕφΑθ 727/2001, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ ΕφΑθ 3413/2001 ό.π, 1359, ΕφΑθ 618/1976, ό.π με θετικό σχόλιο *I. Σπυριδάκη*, σ. 725 επ. επίσης ΜΠΚαρδ 193/1976, ό.π, 776, η οποία καθορίζει ως μέλη της οικογένειας «τα πρόσωπα τα συνδεόμενα μετά του θανόντος διά δεσμών στενής συγγενείας και αγάπης, και ουχί πάντοτε ωρισμένα μόνον πρόσωπα» και σχόλιο *K. Παπαδημητρίου*.

¹²⁸ Βλ. *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη*, Η εξώγαμη... ό.π, σ. 197, όπου με αφορμή την απόφαση ΜΠΚαρδ 193/1976 ό.π, αναφέρει ότι καθίσταται ανεπίτρεπτη η διασταλτική ερμηνεία του άρθρου 932 παρ. 3 ΑΚ ως προς τον όρο «οικογένεια», διότι «η αγάπη, η αφοσίωση και η στοργή που αναφέρει η απόφαση αποτελούν έννοιες έξω από το χώρο του δικαίου και δεν ιδρύουν νομικά προστατευόμενη έννοια οικογένειας», καταλήγει όμως στο ό,τι εφόσον από τις περιστάσεις συντρέχει ο ψυχικός πόνος, χωρεί αναλογική εφαρμογή του άρθρου 932 παρ. 3 ΑΚ και δικαιούται ο επιζών σύντροφος «σε εύλογη χρηματική ικανοποίηση για ψυχική οδύνη, χωρίς να χρειάζεται επέκταση του όρου οικογένεια».

¹²⁹ Βλ. *Κλειδωνόπουλο*, ό.π, σ. 907.

¹³⁰ ΑΠ 1735/2006, ό.π, ΑΠ 434/2005, ό.π.

δδ. Καταβολή σύνταξης χηρείας

Απαραίτητη προϋπόθεση για να αναγνωρισθεί συνταξιοδοτικό δικαίωμα στη χήρα συνταξιούχου είτε του ΙΚΑ, είτε του δημοσίου είναι η διετής έγγαμη συμβίωση¹³¹, προκειμένου να αποφευχθεί το φαινόμενο συνάψεως εικονικού γάμου. Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας¹³², έχει αποφανθεί ότι το στοιχείο της εικονικότητας δεν συντρέχει στην περίπτωση της υπάρξεως προηγούμενης αδιάλειπτης και μακροχρόνιας συμβιώσεως των συζύγων χωρίς να έχει τυπικώς τελεσθεί ο γάμος για το λόγο ότι υπήρχε κώλυμα που τον εμπόδιζε, τελέσθηκε δε ευθύς μόλις εξέλιπε το νομικό τούτο κώλυμα¹³³.

Έτσι, το Συμβούλιο της Επικρατείας ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 28 παρ. 7, περ. β του αν 1846/1951, έχει δεχτεί ότι για τη συμπλήρωση της διετίας συνυπολογίζεται η μακροχρόνια συμβίωση των συζύγων, με τις προϋποθέσεις που αναφέρθηκαν.

Αντιθέτως, η νομολογία του Ελεγκτικού Συνεδρίου, ερμηνεύοντας τη διάταξη του άρθρου 5 παρ. 1 περ. α' εδ. β' του πδ 1041/1979, έχει δεχτεί ότι δεν πρέπει να συνυπολογίζεται η ελεύθερη συμβίωση των συζύγων πριν την τέλεση του γάμου για συμπλήρωση της απαιτούμενης διετούς έγγαμης συμβίωσης. Συγκεκριμένα έκανε δεκτό ότι η ελεύθερη συμβίωση των μετέπειτα συζύγων δεν αποτελεί όμοια ή νομοθετικά αρρύθμιστη περίπτωση, αλλά γνωστή πραγματική κατάσταση, νομοθετικά αντιδιαστελλόμενη στην έννομη κατάσταση του γάμου. Περαιτέρω, από το συνδυασμό των διατάξεων των άρθρων 80 παρ. 1 και 73 παρ. 2 του Συντάγματος, προκύπτει, ότι οι συνταξιοδοτικές διατάξεις πρέπει να ερμηνεύονται στενά και δεν επιτρέπεται με διασταλτική ερμηνεία ή με την ανάλογη εφαρμογή τους να διευρύνεται ο κύκλος των δικαιουμένων συντάξεως προσώπων, ούτε να καθίστανται ευνοϊκότερες οι προϋποθέσεις αναγνώρισης του συνταξιοδοτικού δικαιώματος¹³⁴.

Η αφητηρία του χρονικού σημείου έναρξης της διετίας, δηλαδή ο γάμος, ως νομικό γεγονός με δεδομένη έννοια, διαφορετική και αντιτιθέμενη στην έννοια της απλής συμβίωσης, δεν επιτρέπει ούτε τη μεταβολή του χρονικού αυτού σημείου ερμηνευτικά, αφού τούτο δεν θα ενείχε ερμηνεία, αλλά νομοθέτηση τροποποιητικού χαρακτήρα, ούτε

¹³¹ Άρθρο 28 παρ. 7, περ. β του α.ν. 1846/1951, περί κοινωνικών ασφαλίσεων, όπως μεταγενέστερα τροποποιήθηκε με το άρθρο 1 του ν.δ. 208/1974 και α. 5 παρ. 1, περ. α εδ' β του π.δ. 1041/1979 περί κωδικοποιήσεως εις ενιαίον κείμενον υπό τον τίτλον «Κώδιξ Πολιτικών και Στρατιωτικών Συντάξεων» των ισχυουσών διατάξεων περί απονομής των πολιτικών και στρατιωτικών συντάξεων (και ήδη π.δ 166/2000).

¹³² ΣτΕ 2295/1987, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, ΣτΕ 1037/1995, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, ΣτΕ 2566/1998, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, με αντίθετη άποψη μειοψηφίας, ΣτΕ 816/2003, ΕλλΔνη 4/2004, 1247, ΣτΕ 1480/2004, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ.

¹³³ Βλ. Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 22, 23.

¹³⁴ ΕΣ 59/2003, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ.

την απόδοση οποιασδήποτε νομικής σημασίας σε γεγονότα, τα οποία είναι δυνατόν να επηρεάσουν επιβραδυντικά την επέλευση του ως άνω χρονικού σημείου τέλεσης του γάμου, αντιθέτως προς τη θέληση των μετέπειτα συζύγων, είτε τα γεγονότα αυτά ήσαν πραγματικά, είτε νομικά κωλύματα του γάμου. Περαιτέρω, η ως άνω διάταξη δεν αντίκειται στις διατάξεις των άρθρων 2 παρ. 1 και 21 παρ. 1 του Συντάγματος, καθόσον ούτε υποβαθμίζεται η ανθρώπινη αξία των συμβιούντων σε ελεύθερη (εξώγαμη) ένωση και μετέπειτα συζύγων από την παράλειψη του κοινού νομοθέτη να προσδώσει στην ένωση αυτή συνταξιοδοτικά αποτελέσματα, ούτε αναιρείται η συνταγματική προστασία του γάμου, ως θεσμού, από το γεγονός ότι για τη μεταβίβαση της σύνταξης του ενός συζύγου στον άλλο απαιτείται η πάροδος ορισμένου χρόνου από την τέλεση του γάμου.¹³⁵

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΟ ΔΙΚΑΙΟ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ ΚΑΙ ΤΟ ΔΕΚ

I. Κοινοτικό δίκαιο

Το κοινοτικό δίκαιο συνήθως δεν εμπλέκεται σε θέματα οικογενειακού δικαίου, την πρωτοβουλία έχει μεταθέσει στα κράτη μέλη, τα οποία ορίζουν με το εσωτερικό τους δίκαιο την έννοια της οικογένειας, τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που απορρέουν από την έγγαμη συμβίωση και όπου ειδικώς αναγνωρίζεται και από την ελεύθερη συμβίωση. Βασικός και διαρκής στόχος βεβαίως αποτελεί η συμμορφούμενη με το πρωτογενές και δευτερογενές δίκαιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης νομοθεσία των κρατών προκειμένου να επιτυγχάνεται η προάσπιση των στοιχειωδών ελευθεριών, όπως καθιερώνονται από τα άρθρα 6¹³⁶ και 7¹³⁷ της Συνθήκης της Ευρωπαϊκής Ένωσης και προκύπτουν από την ΕΣΔΑ και τις συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών.

Συνεπώς, παρά το γεγονός ότι οι ελευθερίες που αναφέρονται και προστατεύονται από τη Συνθήκη της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως η ελεύθερη κυκλοφορία των προσώπων

¹³⁵ ΕΣ 1452/2000, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, ΕΣ 1039/2002, Τράπεζα Νομικών Πληροφοριών ΔΣΑ, ΕΣ 59/2003, ό.π.

¹³⁶ Το άρθρο 6 της ΣυνθΕΕ αναφέρεται στις βασικές αρχές της Ένωσης, τα θεμελιώδη δικαιώματα, την εθνική ταυτότητα και τα απαιτούμενα μέσα. Συγκεκριμένα η παράγραφος 2 έχει ως εξής : «*Η Ένωση σέβεται τα θεμελιώδη δικαιώματα, όπως κατοχυρώνονται με την Ευρωπαϊκή Σύμβαση για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, που υπογράφηκε στη Ρώμη στις 4 Νοεμβρίου 1950, και όπως προκύπτουν από τις κοινές συνταγματικές παραδόσεις των κρατών μελών, ως γενικές αρχές του κοινοτικού δικαίου*».

¹³⁷ Το άρθρο 7 της ΣυνθΕΕ αναφέρεται στη διαπίστωση παραβίασεως, εκ μέρους κράτους – μέλους, αρχών του άρθρου 6 και στην εξ αυτού του λόγου αναστολή δικαιωμάτων, τα οποία απορρέουν από την εφαρμογή της Συνθήκης.

(ά. 39 επ.), η ελευθερία εγκατάστασης (ά. 43 επ.), η ισότητα αμοιβών και για τα δύο φύλα (ά. 141), η προστασία των ευρωπαϊών πολιτών από κάθε είδους διακρίσεις συμπεριλαμβανομένου του σεξουαλικού προσανατολισμού τους, δεν βρίσκονται σε άμεση συνάρτηση με τις εναλλακτικές μορφές οικογένειας, είναι όμως δυνατό να προκύψει μέσω αυτών, σε σχέση πάντα και με τη νομολογία του Δικαστηρίου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΔΕΚ), το νομοθετικό και εννοιολογικό πλαίσιο μέσα στο οποίο εντάσσεται η προστασία της οικογενειακής ζωής στο κοινοτικό δίκαιο¹³⁸. Άλλωστε τα τελευταία χρόνια παρατηρείται μια δραστηριότητα στο πλαίσιο της Ευρωπαϊκής Ένωσης γύρω από τις εναλλακτικές μορφές οικογένειας, η οποία εφόσον συνδυαστεί με την επισταμένη προσπάθεια εξάλειψης διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού. Προκύπτει δηλαδή μία τάση αναγνώρισης και προστασίας, ως ένα βαθμό, αυτών των μορφών οικογένειας.

Ειδικότερα, στις 16 Μαρτίου 1999 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο ενέκρινε την ετήσια έκθεση της Επιτροπής για τις Ελευθερίες και τα Δικαιώματα των Πολιτών, τη Δικαιοσύνη και τις Εσωτερικές Υποθέσεις για την κατάσταση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στα κράτη μέλη την περασμένη χρονιά¹³⁹. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζει το κεφάλαιο για τις μη ετερόφυλες σχέσεις, που περιέχεται σε - μη δεσμευτικό - συνοδευτικό ψήφισμα, όπου τα κράτη μέλη καλούνται να επεκτείνουν το νομικό καθεστώς που διέπει την οικογένεια ώστε να περιλαμβάνει τις μονογονεϊκές οικογένειες καθώς και τα ανύπαντρα ζευγάρια, ανεξαρτήτως φύλου¹⁴⁰.

Στους πρωταρχικούς στόχους της Ευρωπαϊκής Ένωσης, όπως προειπώθηκε, εντάσσεται η καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, ενώ ήδη από τη θέση σε ισχύ της Συνθήκης του Άμστερνταμ καταβάλλονται προσπάθειες μεθόδευσης και υλοποίησης του στόχου. Συγκεκριμένα, βάσει του άρθρου 13 της Συνθήκης ΕΕ¹⁴¹, στις 27 Νοεμβρίου 2000 το Συμβούλιο ενέκρινε την οδηγία

¹³⁸ ΠΕΚ, 17.6.1993, υπόθεση T- 65/92 (Monique Aurauxo-Dumay κατά Επιτροπής της ΕΕ, Συλλογή 1993, σ. II - 597, όπου το ΠΕΚ έκρινε ότι δεν είναι δυνατό να διευρυνθεί τόσο η έννοια του «γάμου» ώστε να περιλαμβάνει καταστάσεις όπως αυτή της συμβίωσης είτε ως δηλωμένης είτε ως πραγματικό γεγονός.

¹³⁹ <http://www.europarl.europa.eu/sidesSearch/search.do?type=REPORT&language=EL&term=5&author=4745>.

¹⁴⁰ Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ΕΕ (1998-1999) (11350/1999-C5-0265/1999).

¹⁴¹ Το κείμενο του άρθρου 13 της ΣυνθΕΕ έχει ως εξής : «*με την επιφύλαξη των άλλων διατάξεων της παρούσας Συνθήκης και εντός των ορίων των αρμοδιοτήτων που παρέχει αυτή στην Κοινότητα, το Συμβούλιο, αποφασίζοντας ομόφωνα, μετά από πρόταση της Επιτροπής και διαβούλευση με το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο, μπορεί να αναλάβει κατάλληλη δράση για την καταπολέμηση των διακρίσεων λόγω φύλου, φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκείας ή πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού*».

2000/78/EK¹⁴² για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία. Η οδηγία αυτή απαγορεύει, μεταξύ άλλων, τις διακρίσεις λόγω γενετήσιου προσανατολισμού στην απασχόληση και την εργασία.

Περαιτέρω, με την υιοθέτηση του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ¹⁴³ προστατεύονται για πρώτη φορά σε κοινοτικό επίπεδο ατομικά δικαιώματα, ανεξάρτητα από τις ελευθερίες της εσωτερικής αγοράς. Τα τρία πρώτα κεφάλαια του Χάρτη, που τιτλοφορούνται «Αξιοπρέπεια», «Ελευθερίες» και «Ισότητα» αντίστοιχα, περιλαμβάνουν διατάξεις οι οποίες μπορούν να εξασφαλίσουν τα δικαιώματα των σεξουαλικών μειονοτήτων. Ιδιαίτερης σημασίας δε είναι το άρθρο 21 του Χάρτη, σύμφωνα με το οποίο «Απαγορεύεται κάθε διάκριση ιδίως λόγω φύλου ... ή γενετήσιου προσανατολισμού». Επίσης με το άρθρο 9 όπου αναφέρεται ότι «το δικαίωμα γάμου και το δικαίωμα ίδρυσης οικογένειας διασφαλίζονται σύμφωνα με τις εθνικές νομοθεσίες που διέπουν την άσκησή τους», δίνεται η πρωτοβουλία οριοθέτησης του δικαιώματος στα κράτη μέλη, χωρίς παράλληλα να ορίζεται ως αναγνωρισμένη μορφή έγγαμης ή ελεύθερης συμβίωσης εκείνη των ετερόφυλων ζευγαριών, σε αντιδιαστολή δε με το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ που αναφέρεται στο γάμο ως ένωση μεταξύ μιας γυναίκας και ενός άνδρα. Ωστόσο, το γεγονός ότι ο Χάρτης δεν έχει (ακόμα) δεσμευτικό χαρακτήρα, δημιουργεί κάποιες αμφιβολίες για τον τρόπο εφαρμογής του¹⁴⁴.

Περαιτέρω, τον Ιούνιο του 2005, η Επιτροπή ενέκρινε ανακοίνωση με τίτλο «Απαγόρευση των διακρίσεων και ίσες ευκαιρίες για όλους – Στρατηγική πλαίσιο»¹⁴⁵ που θεσπίζει μια προοδευτική στρατηγική για την προαγωγή της καταπολέμησης των διακρίσεων και των ίσων ευκαιριών για όλους μέσα στην ΕΕ. Επιπλέον επισημαίνεται ότι στο πλαίσιο της διεύρυνσης της ΕΕ, οι αρχές του σεβασμού των δικαιωμάτων του ανθρώπου αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα των πολιτικών κριτηρίων για την ένταξη στην ΕΕ. Επομένως τα εν δυνάμει κράτη μέλη οφείλουν να συμμορφώνονται με το νομοθετικό

¹⁴² L 303/1 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2.12.2000. Ο ελληνικός νόμος 3304/2005 για την «εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού» εκδόθηκε προς εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας στις Οδηγίες 2000/78/EK και 2000/43/EK του Συμβουλίου.

¹⁴³ Η σύνταξη του Χάρτη ολοκληρώθηκε στις 2.12.2000, μετά από πολύμηνη διαπραγμάτευση, στην οποία συμμετείχαν εκπρόσωποι των κυβερνήσεων και των εθνικών κοινοβουλίων, καθώς και ισάριθμοι εκπρόσωποι του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και της Επιτροπής των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων. Το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο κατά τη σύνοδό του της Νίκαιας (7-9.12.2000), αποφάσισε να μεταθέσει στο μέλλον τη συζήτηση, στους κόλπους του, σχετικά με τη νομική ισχύ του Χάρτη, ευχόμενο πάντως να καταστεί, μέχρι τότε, το περιεχόμενο του Χάρτη ευρέως προσιτό στους «πολίτες της Ένωσης», βλ. Π. Στάγκο, Π. Μακρίδου, Σ. Μάρκου, Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη, η νομολογία του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ιανουάριος 1998 – Ιούνιος 2000, ΔτΑ Νο 11/2001, 823 επ.

¹⁴⁴ Βλ. Β. Χατζόπουλο, Η προστασία των σεξουαλικών μειονοτήτων από τα ευρωπαϊκά δικαιοδοτικά όργανα, ΔτΑ Νο 15/2002, 709 επ.

¹⁴⁵ COM (2005) 224 τελικό, www.eur-lex.europa.eu.

κεκτημένο της ΕΕ στο τομέα της καταπολέμησης των διακρίσεων και της παροχής ίσων ευκαιριών.

Πέραν όμως των διαφόρων πρωτοβουλιών που λαμβάνονται σε κοινοτικό επίπεδο, με σκοπό την καταπολέμηση των διακρίσεων, η έλλειψη κοινοτικής νομοθεσίας που να ρυθμίζει ειδικώς την αμοιβαία αναγνώριση των γάμων¹⁴⁶ ή των ελεύθερων συμβιώσεων (μεταξύ ετεροφυλόφιλων ή ομοφυλόφιλων ζευγαριών) μεταξύ των κρατών μελών, σε συνδυασμό με την ανομοιογένεια που παρουσιάζουν οι εθνικές νομοθεσίες των ευρωπαϊκών κρατών, προκαλεί πρακτικά προβλήματα όταν τα άγαμα ζευγάρια κυκλοφορούν στο εσωτερικό της Ευρωπαϊκής Ένωσης, ιδίως σε ό,τι αφορά τα οικονομικά ζητήματα¹⁴⁷.

Έτσι, αναφορικά με τα οικονομικής φύσεως θέματα που ανακύπτουν, η Επιτροπή, στοχεύοντας στη διασφάλιση της ελεύθερης κυκλοφορίας των προσώπων και στην αποφυγή υπονόμησης των περιουσιακών και κληρονομικών δικαιωμάτων τους¹⁴⁸, το 2005 δρομολόγησε δημόσια διαβούλευση σχετικώς με το ζήτημα των διαθηκών και της κληρονομικής διαδοχής με τη δημοσίευση ενός Πράσινου Βιβλίου¹⁴⁹. Επίσης το 2006 δημοσίευσε την Πράσινη Βίβλο¹⁵⁰ για τη ρύθμιση της σύγκρουσης νόμων όσον αφορά τις περιουσιακές σχέσεις μεταξύ συζύγων, καθώς και το ζήτημα της διεθνούς δικαιοδοσίας και της αμοιβαίας αναγνώρισης. Προκειμένου να εξετασθούν όλες οι περιουσιακές πτυχές του οικογενειακού δικαίου η Πράσινη Βίβλος προσέγγισε ζητήματα που αφορούσαν εκτός των περιουσιακών σχέσεων μεταξύ συζύγων και στις περιουσιακές συνέπειες άλλων

¹⁴⁶ Ο Κανονισμός 2201/2003 (Βρυξέλλες ΙΙ) του Συμβουλίου της 27^{ης} Νοεμβρίου 2003 για τη διεθνή δικαιοδοσία και την αναγνώριση και εκτέλεση αποφάσεων σε γαμικές διαφορές και διαφορές γονικής μέριμνας αφορά μόνο στην αμοιβαία αναγνώριση των διαζυγίων, ΕΕ L 338 της 23.12.2003, σ. 1.

¹⁴⁷ Βλ. την αναφορά 0846/2005 της Maria E.J.A.C. Sultanis – Bours, ολλανδικής ιθαγένειας, όπου διαμαρτύρεται για την άρνηση των ελληνικών αρχών, μετά την αποβίωση του Έλληνα συζύγου της, ο οποίος έζησε για σαράντα χρόνια στην Ολλανδία, να αναγνωρίσουν τη διαθήκη του και άλλα επίσημα έγγραφα που έχουν εκδοθεί από τις ολλανδικές αρχές. Η απάντηση της Επιτροπής, δεδομένης της έλλειψης κοινοτικής νομοθεσίας για τη ρύθμιση του εν λόγω θέματος, στηρίχθηκε στη σύμβαση της Χάγης που καταργεί την απαίτηση επικύρωσης αλλοδαπών δημόσιων εγγράφων, τη σύμβαση της Χάγης για τις συγκρούσεις νόμων που αφορούν στον τύπο διατάξεων διαθήκης (αμφότερες της 5.10.1961) και στη σύμβαση της Χάγης για το εφαρμοστέο δίκαιο στη διαδοχή αιτία θανάτου (της 1.8.1989). Επομένως υποστήριξε η Επιτροπή ότι, εφόσον η Ελλάδα και η Ολλανδία είναι συμβαλλόμενα μέρη των δύο πρώτων από τις συμβάσεις αυτές, θα πρέπει καταρχήν να είναι δυνατό να αναγνωρισθεί η ισχύς μιας διαθήκης που έγινε στην Ολλανδία, τουλάχιστον σε ό, τι αφορά τη μορφή της εφόσον συμμορφώνεται με το εσωτερικό δίκαιο της χώρας στην οποία συντάχθηκε (βλ. άρθρο 194 ΣυνθΕΚ), www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/cm/623/623416/623416el.pdf -

¹⁴⁸ Το ζήτημα της αναγνώρισης διαθηκών και άλλων εγγράφων ή δικαστικών πράξεων που αφορούν την κληρονομική διαδοχή εξαιρέθηκε ρητώς από τον Κανονισμό 44/2001/ΕΚ της 22.12.2000 (Βρυξέλλες Ι), ΕΕ L 12 της 16.01.01 και του Κανονισμού 2201/2003 της 27.11.2003, (Βρυξέλλες ΙΙ), ό.π. συνεπώς επί του παρόντος τουλάχιστον δεν υπάρχει καμία κοινοτική νομοθετική πράξη που να ρυθμίζει το συγκεκριμένο ζήτημα.

¹⁴⁹ COM (2005) 65 τελικό, www.eur-lex.europa.eu.

¹⁵⁰ COM(2006)400τελικό, www.eur-lex.europa.eu.

υφιστάμενων μορφών ενώσεων, καθώς και των συνεπειών που προκύπτουν από το χωρισμό των εκτός γάμου ζευγαριών.

Ένα ακόμη καίριο ζήτημα, αποτελεί το δικαίωμα των πολιτών της Ευρωπαϊκής Ένωσης στην οικογενειακή επανένωση, το οποίο έχει σαφώς βελτιωθεί με την οδηγία 2004/38/ΕΚ¹⁵¹ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου και του Συμβουλίου της 29^{ης} Απριλίου 2004, με την οποία καταργήθηκε ο Κανονισμός 1612/68/ΕΚ και η οποία αναφέρεται στο δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διαμένουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών. Στα πρόσωπα που μπορούν να ωφεληθούν από την εφαρμογή της εν λόγω οδηγίας ως μέλη της οικογένειας του πολίτη της Ένωσης, περιλαμβάνει τον/την σύζυγο¹⁵² και τον/την σύντροφο με τον (την) οποίο (-α) ο πολίτης της Ένωσης έχει σχέση δηλωμένης συμβίωσης, βάσει της νομοθεσίας κράτους μέλους, εφόσον η νομοθεσία του κράτους μέλους υποδοχής αναγνωρίζει τη σχέση αυτή ως ισοδύναμη προς το γάμο και σύμφωνα με τους όρους που προβλέπονται στην οικεία νομοθεσία του κράτους μέλους υποδοχής¹⁵³.

Συνεπώς, ένα κράτος που δεν αναγνωρίζει βάσει της νομοθεσίας του τις σχέσεις δηλωμένης συμβίωσης δεν υποχρεούται να αναγνωρίζει αυτόματα στους συντρόφους που έχουν καταχωρισμένη συμβίωση σε άλλο κράτος μέλος, το δικαίωμα διαμονής ως μελών της οικογένειας.

Ωστόσο, προκειμένου να «διατηρηθεί η ενότητα της οικογένειας με ευρύτερη έννοια», το άρθρο 3 της οδηγίας προβλέπει ότι τα κράτη μέλη διευκολύνουν την είσοδο και τη διαμονή των προσώπων που δεν περιλαμβάνονται στον ορισμό των «μελών της οικογένειας». Η υποχρέωση αυτή αφορά όχι μόνο κάθε μέλος της οικογένειας που συντηρείται από τον πολίτη της Ένωσης που δεν έχει ίδιον δικαίωμα διαμονής ή ζει υπό τη στέγη του στη χώρα προέλευσης, όπως προβλέπει και το ισχύον κεκτημένο, αλλά και τον (την) σύντροφο με τον (την) οποίο (-α) ο πολίτης της Ένωσης έχει σταθερή σχέση, δεόντως αποδεδειγμένη. Στο πλαίσιο της υποχρέωσης αυτής, το κράτος μέλος υποδοχής προβαίνει σε εκτενή εξέταση της προσωπικής κατάστασης και αιτιολογεί κάθε άρνηση εισόδου ή διαμονής των προσώπων αυτών.

¹⁵¹ ΕΕ L 258 της 30.4.2004, σ. 77, βλ. επίσης και Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22ας Σεπτεμβρίου 2003, σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, ΕΕ L 251 της 3.10.2003, σ. 12, που υιοθετήθηκε από τη χώρα μας με το ΠΔ 131/2006. Η Οδηγία αποσκοπεί στη θέσπιση, στο κοινοτικό δίκαιο, κοινών κανόνων σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης του οποίου δικαιούχοι είναι οι υπήκοοι τρίτων χωρών που διαμένουν νόμιμα στην επικράτεια των κρατών μελών. Τα κράτη μέλη παραμένουν ελεύθερα να θεσπίσουν διατάξεις που θα εντάξουν στους δικαιούχους της οικογενειακής επανένωσης και τον ανύπαντρο σύντροφο.

¹⁵² άρθρο 2.2, σημείο α

¹⁵³ άρθρο 2.2, σημείο β

Αξιοσημείωτο είναι βεβαίως το δικαίωμα ελεύθερης κυκλοφορίας και διαμονής στα Κράτη μέλη που δίνεται στους πολίτες της Ένωσης με το άρθρο 8 της Συνθήκης¹⁵⁴, ανεξάρτητα από την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας, ιδίως μετά την αναγνώριση από το ΔΕΚ αμέσου αποτελέσματος στο εν λόγω άρθρο¹⁵⁵, καθώς μπορεί να τύχει εφαρμογής από έγγαμο ή άγαμο ζευγάρι δύο πολιτών της Ένωσης, ανεξαρτήτως φύλου, που επιθυμούν να διαμείνουν σε κράτος μέλος που δεν αναγνωρίζει αυτές τις συμβιώσεις.

II. Νομολογία του ΔΕΚ/ΠΕΚ

Είναι πρόδηλο ότι η Ευρωπαϊκή Ένωση, έχει σαφώς, τα τελευταία χρόνια στραφεί προς την αναγνώριση όχι μόνο των ελεύθερων συμβιώσεων, ανεξαρτήτως φύλου, αλλά και το γάμο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου¹⁵⁶. Το ΔΕΚ από την άλλη, ξεκίνησε συντηρητικά, εμμένοντας για μεγάλο χρονικό διάστημα στην παραδοσιακή έννοια του γάμου και της οικογένειας, ενώ πλέον διαφαίνεται μια τάση ελευθεροποίησης στις αποφάσεις του, που όμως εξακολουθεί μέχρι σήμερα να είναι συγκρατημένη και φειδωλή.

Ειδικότερα, η σαφώς συντηρητική θέση του ΔΕΚ σχετικά με την έννοια της οικογένειας, σε αντίθεση με την πιο προοδευτική στάση του ΕΔΔΑ, καταδεικνύεται καταρχάς από την ερμηνεία που έδωσε στο άρθρο 10 του Κανονισμού 1612/68/ΕΚ¹⁵⁷ στην απόφαση Reed¹⁵⁸, όπου αφορούσε στο δικαίωμα μιας ανύπαντρης γυναίκας να ακολουθήσει τον επί πέντε έτη μόνιμο, εκτός γάμου, σύντροφό της στην Ολλανδία, επικαλούμενη το άρθρο 10 του ως άνω Κανονισμού. Το ΔΕΚ περιορίστηκε στη συσταλτική ερμηνεία του όρου «σύζυγος», κρίνοντας ότι αναφέρεται αποκλειστικά στον εντός γάμου σύντροφο.

¹⁵⁴ «1. Κάθε πολίτης της Ένωσης έχει το δικαίωμα να κυκλοφορεί και να διαμένει ελεύθερα στο έδαφος των κρατών μελών, υπό την επιφύλαξη των περιορισμών και με τις προϋποθέσεις που προβλέπονται στην παρούσα Συνθήκη και στις διατάξεις που θεσπίζονται για την εφαρμογή της.

2. Το Συμβούλιο μπορεί να θεσπίζει διατάξεις που διευκολύνουν την άσκηση των αναφερόμενων στην παράγραφο 1 δικαιωμάτων. Εκτός εάν άλλως ορίζεται στην παρούσα Συνθήκη, το Συμβούλιο αποφασίζει σύμφωνα με τη διαδικασία του άρθρου 251. Το Συμβούλιο αποφασίζει με ομοφωνία καθ' όλη τη διάρκεια της διαδικασίας αυτής».

¹⁵⁵ Π. Στάγκος, Γ. Γρύλλου, Ι. Κτενίδης, Η προστασία των θεμελιωδών δικαιωμάτων στην κοινοτική έννομη τάξη - η νομολογία του Δικαστηρίου και του Πρωτοδικείου των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, Ιούλιος 2000 – Δεκέμβριος 2004, ΔτΑ 27/2005, 890.

¹⁵⁶ Βλ. άρθρο 9 του Χάρτη των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

¹⁵⁷ Κανονισμός 1612/68/ΕΟΚ, για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εντός της Κοινότητας, ΕΕ L 295, της 7.12.1968, σ. 12. Στο άρθρο 10 προβλέπεται ότι οι εργαζόμενοι σε άλλη χώρα μπορούν να συνοδεύονται από τους συζύγους τους.

¹⁵⁸ ΔΕΚ 17.4.1986, υπόθεση C – 59/85 (Ολλανδία εναντίον Ann Florence Reed), Συλλογή 1986, σ. 1283, βλ. και απόφαση ΔΕΚ, υπόθεση C – 267/83 (Diatta), Συλλογή 1985, σ. 567, όπου το ΔΕΚ έκρινε ότι το άρθρο 10 του Κανονισμού «δεν πρέπει να ερμηνεύεται συσταλτικά», επομένως θεωρείται ως «σύζυγος», σύμφωνα με το άρθρο 10 η παντρεμένη γυναίκα, η οποία όμως ζούσε σε άλλη χώρα από τον άνδρα της και είχε την πρόθεση να χωρίσει, καθώς «δεν είναι αναγκαίο η οικογένεια να διαμένει μόνιμως κάτω από την ίδια στέγη»

Ωστόσο το Δικαστήριο, ως αντιστάθμισμα του ό,τι αναγνωρίζει μόνο την «πυρηνική» οικογένεια, καταφεύγει σε άλλες ερμηνευτικές λύσεις προκειμένου να επεκτείνει την προστασία του και σε άλλες κατηγορίες προσώπων. Έτσι, στην ως άνω αναφερόμενη απόφαση κατέληξε ότι η ενάγουσα θα μπορούσε να επικαλεστεί τον Κανονισμό και συγκεκριμένα το άρθρο 7, σύμφωνα με το οποίο το κράτος υποδοχής οφείλει να εξασφαλίζει στον κοινοτικό εργαζόμενο τα ίδια κοινωνικά και φορολογικά πλεονεκτήματα όπως και στους ημεδαπούς εργαζόμενους. Η δυνατότητα του κοινοτικού εργαζόμενου να συνοδεύεται από τη σύντροφό του επηρεάζει την ένταξή του στο κράτος υποδοχής και συνιστά, ως εκ τούτου, κοινωνικό πλεονέκτημα. Συνεπώς, τα κράτη τα οποία αναγνωρίζουν στους ανύπαντρους συντρόφους των ημεδαπών εργαζομένων το δικαίωμα παραμονής στην εθνική επικράτεια, οφείλουν να αναγνωρίζουν το ίδιο δικαίωμα και στους ελευθέρως συμβιούντες των κοινοτικών εργαζομένων¹⁵⁹.

Δεδομένου ότι το ΔΕΚ αναγνωρίζει έννομες συνέπειες στην εκτός γάμου συμβίωση των ετερόφυλων ζευγαριών, χωρίς βεβαίως να φτάνει στο σημείο της πλήρους εξομίσωσης με την έγγαμη συμβίωση, η πιο συντηρητική στάση του Δικαστηρίου εκδηλώνεται απέναντι στα ομόφυλα ζευγάρια. Έτσι, στην υπόθεση Grant¹⁶⁰, μία αγγλική σιδηροδρομική εταιρία προσέφερε στους υπαλλήλους της καθώς και στους συγγενείς τους μειωμένα εισιτήρια. Μέσα στους δικαιούχους περιλαμβάνονταν οι σύζυγοι και οι ετερόφυλοι σύντροφοι, όχι όμως οι ομόφυλοι. Η ενάγουσα υποστήριξε ότι η άρνηση χορήγησης του επιδόματος στην σύντροφό της, τη στιγμή που τα ίδια προνόμια χορηγούνται στα ετερόφυλα ζευγάρια, ακόμη και στα πλαίσια της ελεύθερης συμβίωσης, συνιστά άνιση μισθολογική μεταχείριση λόγω φύλου, απαγορευμένη από το άρθρο 141 της Συνθήκης¹⁶¹ και την οδηγία 75/117/ΕΟΚ περί ίσης μεταχείρισης¹⁶². Το ΔΕΚ έκρινε ότι εφόσον οι εκπτώσεις στα εισιτήρια συγκοινωνιών δεν χορηγούνται σε άνδρα εργαζόμενο που ζει με άτομο του ίδιου φύλου, δεν είναι δυνατό να χορηγούνται σε γυναίκα εργαζόμενη που ζει με άτομο του ίδιου φύλου. Περαιτέρω, για να ισχυροποιήσει την κρίση του ότι, υπό τις εν λόγω περιστάσεις, δεν μπορεί να θεωρηθεί ότι η κ. Grant υφίσταται

¹⁵⁹ *Walter Pintens*, International encyclopedia of laws, volume 1, Family and Succession Law, παρ. 86, *Χατζόπουλος*, ό.π, σ. 735, όπου αναφέρει ότι η συγκεκριμένη απόφαση καλύπτει τον ανύπαντρο σύντροφο του κοινοτικού εργαζόμενου, ανεξαρτήτως από το φύλο του συντρόφου, διότι σε αντίθεση με την έννοια της οικογένειας, στην οποία το φύλο των συντρόφων κατέχει κεντρικό ρόλο, η έννοια της κοινωνικής διευκόλυνσης είναι πλήρως απαγκιστρωμένη από οποιαδήποτε αναφορά στο φύλο.

¹⁶⁰ ΔΕΚ 17.2.1998, υπόθεση C – 249/96 (*Lisa Jacqueline Grant κατά South West Trains Ltd*), Συλλογή 1998, σ. 621.

¹⁶¹ Κατά τον Γενικό Εισαγγελέα Elmer, η ορθή ερμηνεία του άρθρου 141 απαγορεύει τις «διακρίσεις εις βάρος των εργαζομένων που οφείλονται όχι μόνο στο φύλο του εργαζομένου αλλά και στο φύλο του τέκνου, του γονέα ή άλλου ατόμου που εξαρτάται από τον εργαζόμενο» βλ. Προτάσεις της 30.9.1997, Συλλογή 1997, I - 621 επ. στην υπόθεση Grant.

¹⁶² Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 045 της 19/02/1975 σ. 0019 – 0020.

δυσμενή διάκριση στηριζόμενη ευθέως στο φύλο, το Δικαστήριο, αφού υπενθύμισε τη νομολογία του ΕΔΔΑ κατά την οποία το άρθρο 12 ΕΣΔΑ αφορά μόνο στον παραδοσιακό γάμο μεταξύ δύο ατόμων αντίθετου φύλου κατέληξε στο συμπέρασμα ότι «στο παρόν στάδιο εξέλιξης του κοινοτικού δικαίου, οι σταθερές σχέσεις μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου δεν εξομοιώνονται με τις σχέσεις μεταξύ εγγάμων ατόμων ή με τις σταθερές εξωγαμικές σχέσεις μεταξύ ατόμων αντιθέτου φύλου»¹⁶³.

Λίγα χρόνια αργότερα όμως το ΔΕΚ σε αναιρετική κρίση του, άγγιξε ακριβώς το ζήτημα των διακρίσεων λόγω γενετήσιου προσανατολισμού, αναγνωρίζοντας την παροχή προστασίας κατά αυτής της διάκρισης. Συγκεκριμένα, στην υπόθεση D και Σουηδία κατά Επιτροπής της Ευρωπαϊκής Ένωσης¹⁶⁴, ένας υπάλληλος του Συμβουλίου, σουηδικής υπηκοότητας, που είχε νομίμως, βάσει του δικαίου της Σουηδίας, εγγράψει τη συμβίωσή του με τον ομόφυλο σύντροφό του, απαίτησε από τον εργοδότη του την εξομοίωση της δηλωμένης συμβίωσης του με γάμο και την παροχή βάσει αυτού, του προβλεπόμενου στον Κανονισμό των κοινοτικών υπαλλήλων επίδομα οικογενείας. Μετά την απόρριψη του αιτήματός του από την Επιτροπή, ο κοινοτικός υπάλληλος προσέφυγε στο Πρωτοδικείο των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων (ΠΕΚ), το οποίο βασιζόμενο στην ιδιαιτερότητα της εν λόγω υποθέσεως, δηλαδή στο γεγονός ότι στρεφόταν κατά ενός Οργάνου της Ένωσης και όπου συνεπώς ο Κανονισμός των υπαλλήλων της Κοινότητας¹⁶⁵ ορίζει τους όρους «γάμος» και «σύζυγος» όχι αναγκαστικώς σύμφωνα με τα δίκαια των κρατών μελών, αλλά τους προσδίδει κοινοτικό περιεχόμενο¹⁶⁶, συμφώνησε με την απόφαση της Επιτροπής, αγνόησε παντελώς τη νομοθεσία της χώρας προέλευσης του υπαλλήλου, η οποία

¹⁶³ Βλ. Προτάσεις Γενικού Εισαγγελέα Elmer, της 30.9.1997, ό.π, όπου διατύπωσε αντίθετη άποψη, σύμφωνα με την οποία η ερμηνεία των εν λόγω διατάξεων καλύπτει «όλες τις περιπτώσεις κατά τις οποίες το φύλο αποτελεί αντικειμενικά τον λόγο για τον οποίον ο ένας εργαζόμενος αμείβεται λιγότερο».

¹⁶⁴ ΠΕΚ 28.1.1999, υπόθεση T – 264/97 (D και Σουηδία κατά Επιτροπής της ΕΕ), www.eur-lex.europa.eu

¹⁶⁵ Άρθρο 1^ο I του αναθεωρημένου εσωτερικού οργανισμού των υπαλλήλων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, το οποίο ρητά ορίζει ότι οι υπάλληλοι αυτοί δικαιούνται ίση μεταχείριση χωρίς άμεσες ή έμμεσες διακρίσεις λόγω του γενετήσιου προσανατολισμού τους, Κανονισμός 781/98 του Συμβουλίου της 7.4.1998, Διοίκηση και Κανονισμός Υπηρεσιακής Κατάστασης, Επίσημη Εφημερίδα ΕΚ 1998, L 113, σ. 4, που τροποποιεί τον κανονισμό υπηρεσιακής καταστάσεως των υπαλλήλων των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων και το καθεστώς που εφαρμόζεται στο λοιπό προσωπικό των Κοινοτήτων αυτών, σε θέματα ίσης μεταχείρισης.

¹⁶⁶ Βλ. και ΠΕΚ υπόθεση T – 43/90 (Díaz García κατά Ε. Κοινοβουλίου της ΕΕ), Συλλ. II-2619, όπου το ΠΕΚ απέρριψε αίτημα Βέλγου κοινοτικού υπαλλήλου, ο οποίοςς ζητούσε να θεωρηθεί το τέκνο της Ισπανίδας συντρόφου του, ως πρόσωπο το οποίο συντηρούσε αυτοβούλως μεν, αλλά που όμως, μετά από πολλά χρόνια, η συντήρηση μετατράπηκε σε αστική υποχρέωση. Το ΠΕΚ έκρινε ότι ούτε στο βελγικό, ούτε στο ισπανικό δίκαιο αναγνωρίζεται νομική υποχρέωση συντήρησης του τέκνου του άγαμου συντρόφου του, επομένως δεν μπορεί να εξομοιωθεί με την έννοια του υπό προστασία τέκνου που προβλέπει ο Κανονισμός των υπαλλήλων της Κοινότητας.

αναγνωρίζει στη συμβίωση των ομοφυλοφίλων έννομες συνέπειες αντίστοιχες με αυτές του γάμου και υιοθέτησε τη θέση του ΔΕΚ στην υπόθεση Grant¹⁶⁷.

Το ΔΕΚ¹⁶⁸ δικάζοντας σε δεύτερο βαθμό, επικύρωσε μεν την απόφαση του ΠΕΚ, προχώρησε όμως ένα βήμα πιο πέρα από την υπόθεση Grant¹⁶⁹, παρέχοντας, όπως προαναφέρθηκε, προστασία κατά των διακρίσεων που βασίζονται στον γενετήσιο προσανατολισμό, λέγοντας ότι σχετικώς με «την παραβίαση της αρχής της ίσης μεταχείρισης των υπαλλήλων λόγω σεξουαλικού τους προσανατολισμού, δεν είναι το φύλο του συντρόφου που αποτελεί προϋπόθεση για τη χορήγηση του επιδόματος στέγης, αλλά η από νομικής απόψεως φύση των δεσμών του με τον υπάλληλο»¹⁷⁰.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ

Η ΑΝΤΙΜΕΤΩΠΙΣΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΗΣ ΣΥΜΒΙΩΣΗΣ ΑΠΟ ΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗ ΣΥΜΒΑΣΗ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΣΔΑ) ΚΑΙ ΤΟ ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ ΤΩΝ ΔΙΚΑΙΩΜΑΤΩΝ ΤΟΥ ΑΝΘΡΩΠΟΥ (ΕΔΔΑ)

I. ΕΣΔΑ

Η Ευρωπαϊκή Σύμβαση των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου (ΕΣΔΑ) αποτελεί πρωταρχική πηγή δικαίου για τα ευρωπαϊκά δικαιώματα. Τα τρία άρθρα που κυρίως σχετίζονται με το οικογενειακό δίκαιο και κατ' επέκταση με τις ελεύθερες συμβιώσεις είναι τα άρθρα 8, 12 και 14 της ΕΣΔΑ.

Το άρθρο 8 ΕΣΔΑ¹⁷¹ προστατεύει την ιδιωτική και οικογενειακή ζωή. Από τη γραμματική διατύπωση, αλλά και την ιστορία της διατάξεως είναι γνωστό ότι ο λόγος και η κύρια βάση του πεδίου το οποίο καλύπτει, από τη νομική γωνία της προστασίας των ανθρωπίνων δικαιωμάτων, είναι η προστασία του ασύλου της κατοικίας και από ενδεχόμενες καταχρήσεις των διωκτικών αρχών και, για λόγους συστηματικούς, η

¹⁶⁷ Βλ. πιο πάνω υποσ. 160.

¹⁶⁸ ΔΕΚ 31.5.2001, υπόθεση C – 122/99 (D και Σουηδία κατά Επιτροπής της ΕΕ), Συλλογή 2001, σ. I-4319.

¹⁶⁹ Βλ. Χατζόπουλο, ό.π., σ. 733, υποσ. 88, όπου στηρίζει τη σημαντική αυτή μεταστροφή της νομολογίας του ΔΕΚ στη μεσολάβηση της υιοθέτησης του Χάρτη Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της ΕΕ, ο οποίος στο άρθρο 21 παρ. 1 απαγορεύει ρητά τις διακρίσεις με βάση τον γενετήσιο προσανατολισμό.

¹⁷⁰ Βλ. Χατζόπουλο, ό.π., σ. 734, υποσ. 92, όπου σχολιάζει ότι το πρακτικό αποτέλεσμα της μεταστροφής αυτής δεν είναι εμφανές στην προκείμενη περίπτωση, καθώς το ΔΕΚ συνηθίζει πρώτα να εξαγγέλλει τις μεταστροφές της νομολογίας του και σε μεταγενέστερο χρόνο να τις εφαρμόζει.

¹⁷¹ «Παν πρόσωπον δικαιούται εις τον σεβασμόν της ιδιωτικής και οικογενειακής του ζωής, της κατοικίας του και της αλληλογραφίας του».

επέκταση του πεδίου αυτού και στο απόρρητο της αλληλογραφίας¹⁷². Η «οικογενειακή ζωή» στο εν λόγω άρθρο είναι έννοια πολύ ευρύτερη από εκείνη της «οικογένειας» του άρθρου 12 της Σύμβασης, καθώς στη νομοτυπική μορφή του άρθρου 12, όπως θα αναλυθεί κατωτέρω, ο όρος «οικογένεια» συνδέεται με την τέλεση γάμου άντρα και γυναίκας. Αντιθέτως, «η οικογενειακή ζωή» ως πεδίο προστασίας ανθρωπίνων δικαιωμάτων, που συνδέεται άμεσα με την ιδιωτική βούληση, μπορεί να καταλάβει και de facto οικογενειακές σχέσεις ανεξαρτήτως εάν στηρίζονται στη τέλεση γάμου, χωρίς παράλληλα να οριοθετείται η ευρύτητα της έννοιας με βάση το φύλο του ζευγαριού. Υποστηρίζεται δε, με γνώμονα τη θέση της ΕΕΔΑ¹⁷³, ότι στην «οικογενειακή ζωή» δεν μπορούν να ενταχθούν άλλες σχέσεις, όπως μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου ή με τρανσεξουαλικό άτομο, οι οποίες εμπίπτουν μεν στο άρθρο 8, αλλά υπό το πρίσμα της προστασίας της ιδιωτικής ζωής¹⁷⁴. Έτσι, η ΕΣΔΑ δεν προσφέρει ιδιαίτερη προστασία στα μέλη ενός ομοφυλοφιλικού ζευγαριού, πέρα από εκείνην που χάρει το καθένα ως αυτόνομο άτομο, βάσει της διάταξης του άρθρου 8 περί «ιδιωτικής ζωής», όχι οικογενειακής¹⁷⁵.

Στο άρθρο 8 ΕΣΔΑ βεβαίως εμπίπτουν και οι σχέσεις μεταξύ γονέων και τέκνων, χωρίς να ενδιαφέρει αν τα τελευταία είναι τέκνα γεννημένα σε γάμο ή όχι, αν κατάγονται βιολογικά από τους γονείς τους ή είναι υιοθετημένα.

II. Νομολογία του ΕΔΔΑ

Το Ευρωπαϊκό Δικαστήριο των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου επιβεβαιώνει το ως άνω περιεχόμενο της έννοιας της οικογένειας, συμπληρώνει δε ότι μία σταθερή εκτός γάμου ετερόφυλη συμβίωση, μπορεί να θεωρηθεί κατά την έννοια του άρθρου 8 ΕΣΔΑ ότι εμπίπτει στο πλαίσιο μιας οικογενειακής ζωής¹⁷⁶, καθώς για το καθορισμό της τελευταίας δεν λαμβάνονται υπόψη μόνο οι δεσμοί συγγένειας, αλλά και επιπλέον κριτήρια, όπως η κοινωνία βίου που δημιουργείται από την ελεύθερη συμβίωση¹⁷⁷. Οι de facto οικογένειες

¹⁷² Πάνος Μπιτσαξής – Μαρίνα Μπράβου, Παραδοσιακή οικογένεια και ελεύθερη ένωση υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, ΚριτΕ, 1999/2, 193 επ.

¹⁷³ ΕΕΔΑ 19.5.1992, Kerkhoven & Hinke κατά Ολλανδίας, www.echr.coe.int.

¹⁷⁴ *Walter Pintens*, International encyclopedia of laws, ό.π, παρ. 39.

¹⁷⁵ Βλ. Χατζόπουλο, ό.π, σ. 729.

¹⁷⁶ ΕΔΔΑ 13.6.1979, Markcx κατά Βελγίου, ΕΔΔΑ 26.1.1998, Saucedo Gomez κατά Ισπανίας, www.echr.coe.int

¹⁷⁷ ΕΔΔΑ 18.12.1986, Johnston κατά Ιρλανδίας, www.echr.coe.int, βλ. επίσης Χατζόπουλο, οπ, σ. 729, όπου σχολιάζει ότι η σχετική νομολογία του ΕΔΔΑ έχει κριθεί αρκετά φιλελεύθερη, αφού συμπεριλαμβάνει στην έννοια της οικογένειας τις σχέσεις μεταξύ αδελφών και λοιπών συγγενών, μεταξύ γονέων και τέκνων που γεννήθηκαν εκτός ή μετά τη διάλυση του γάμου και μεταξύ εγγονής και γονέων της μητέρας της.

συνεπώς, απολαμβάνουν την ίδια νομική προστασία όπως και οι νομότυπα συσταθείσες¹⁷⁸.

Ωστόσο, στην έννοια της οικογενειακής ζωής και ακολούθως στον προστατευτικό μανδύα του άρθρου 8 έχει κρίνει το ΕΔΔΑ ότι δεν εντάσσονται οι σχέσεις μεταξύ ομόφυλων ή τρανσεξουαλικών, επομένως, για το λόγο αυτό, δεν θεωρείται δυσμενής διάκριση και προσβολή του άρθρου 14 ΕΣΔΑ η νομοθετική ρύθμιση εγχώριων κανόνων δικαίου που προβαίνουν σε διακρίσεις σε βάρος των ομόφυλων σχέσεων¹⁷⁹.

Έτσι έχει κριθεί ότι δεν παραβιάζει την ΕΣΔΑ η άρνηση στη συμβιούσα του δικαιώματος παραμονής στο μίσθιο που χρησιμοποιούνταν ως κοινή στέγη του ομόφυλου ζευγαριού, και μετά το θάνατο της συντρόφου της, παρά το γεγονός ότι τούτο αναγνωρίζεται στα ετερόφυλα άγαμα ζεύγη¹⁸⁰, ούτε η μη παραχώρηση της κηδεμονίας σε ζευγάρι ομόφυλων γυναικών, η μία εκ των οποίων τυγχάνει μητέρα του τέκνου, διότι σε αυτήν την περίπτωση το ομόφυλο ζευγάρι που ζει σε ελεύθερη ένωση δεν μπορεί να συγκριθεί με ετερόφυλο που συμβιώνει κατά τον ίδιο τρόπο¹⁸¹. Προκειμένου να στοιχειοθετηθεί διάκριση με την έννοια του άρθρου 14 ΕΣΔΑ, θα πρέπει να συγκρίνονται όμοιες καταστάσεις, χωρίς να διαφοροποιούνται ουσιωδώς μεταξύ τους, σε διαφορετική περίπτωση, όπως στις ανωτέρω αναφερόμενες, κατά την κρίση του ΕΔΔΑ, δεν υφίσταται δυσμενής διάκριση. Χαρακτηριστική προς τούτο είναι η υπόθεση Χ και Υ κατά Ηνωμένου Βασιλείου¹⁸², όπου κρινόταν αν η απέλαση ενός αλλοδαπού ομοφυλόφιλου συνιστούσε διάκριση αντίθετη προς το άρθρο 14 ΕΣΔΑ – δεδομένου ότι αν ήταν του αντίθετου φύλου δεν θα απελαυνόταν, καθώς διατελούσε σε μόνιμη σχέση με έναν Βρετανό υπήκοο – η ΕΕΔΑ¹⁸³ έκρινε ότι «είναι απαραίτητο να συγκρίνονται τα όμοια με τα όμοια» και ότι «η μόνιμη συγκρίσιμη κατηγορία ατόμων είναι οι λεσβίες, αλλά και ένα σταθερό λεσβιακό ζευγάρι θα αντιμετωπιζόταν, καταρχήν, κατά τον ίδιο τρόπο».

¹⁷⁸ ΕΔΔΑ 26.5.1994, Keggan κατά Ιρλανδίας και ΕΔΔΑ 27.10.1994, Krooyn κατά Ολλανδίας, www.echr.coe.int.

¹⁷⁹ ΕΔΔΑ 21.12.1999, In Salgueiro da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας, www.echr.coe.int, όπου έκρινε ότι η αφαίρεση της επιμέλειας του τέκνου από τον πατέρα του λόγω της εκ των υστέρων διαπίστωσης ομοφυλοφιλικής σχέσης συνιστά περιορισμό του δικαιώματός του στην οικογενειακή ζωή και επομένως υπήρξε θύμα δυσμενούς διάκρισης σε σχέση με τη μητέρα του παιδιού, βασιζόμενης στον γενετήσιο προβληματισμό του. Το ΕΔΔΑ επομένως διαπίστωσε παραβίαση του άρθρου 8 σε συνδυασμό με το άρθρο 14 της ΕΣΔΑ, βάσισε όμως την απόφασή του στην οικογενειακή ζωή που διήγε ο αιτών πριν από την εκδήλωση της ομοφυλοφιλικής του τάσης, χωρίς δηλαδή να κρίνει αν η συμβίωση των δύο ομοφύλων με το παιδί του ενός συνιστούσε προστατευόμενη οικογένεια.

¹⁸⁰ Simpson κατά Ηνωμένου Βασιλείου, βλ. Χατζόπουλο, ό.π., βλ. όμως και ΕΔΔΑ 24.10.03, Karner κατά Αυστρίας.

¹⁸¹ Έτσι και ΕΕΔΑ Kerkhoven & Hinke κατά Ολλανδίας, ό.π.

¹⁸² ΕΕΔΑ 3.5.1983, Χ και Υ κατά Ηνωμένου Βασιλείου, βλ. και Χατζόπουλο, ό.π., σ. 746.

¹⁸³ Σύμφωνα με το Πρόσθετο Πρωτόκολλο υπ' αρ. 11 της 11.5.1994, η ΕΕΔΑ συγχωνεύτηκε με το ΕΔΔΑ, δημιουργώντας ενιαίο δικαιοδοτικό όργανο, στο οποίο τα άτομα έχουν απευθείας πρόσβαση, βλ. Β. Χατζόπουλο, ό.π., σ. 719.

Αξίζει να σημειωθεί ωστόσο ότι με νομολογία του το ΕΔΔΑ εμφανίστηκε σαφώς προοδευτικό σε σχέση με τα μέλη ενός ζευγαριού, ένα εκ των οποίων είναι τρανσεξουαλικό¹⁸⁴. Στην απόφαση X Y και Z κατά Η. Βασιλείου¹⁸⁵ το Δικαστήριο έλαβε υπόψη του σειρά κριτηρίων – όπως αν το ζευγάρι ζει μαζί και από πόσο χρόνο, εάν απέκτησαν παιδιά μαζί, εάν ο ένας έχει αναλάβει υποχρεώσεις έναντι του άλλου και έκρινε ότι συνδέονται μεταξύ τους με *de facto* οικογενειακούς δεσμούς, δεδομένου ότι ο X (τέως γυναίκα) είχε υποστεί εγχείρηση αλλαγής φύλου, συζούσε επί μακρό χρονικό διάστημα με την Y αναλαμβάνοντας απέναντί της και στα μάτια όλων τον ανδρικό ρόλο και επί πλέον το ζευγάρι είχε υπό την επιμέλειά του την Z, την οποία απέκτησαν αφού ζήτησαν από κοινού και πέτυχαν τεχνητή γονιμοποίηση της Y, ο δε X συμπεριφερόταν έναντι της Z καθ' όλα σαν πατέρας¹⁸⁶.

Παράλληλα, στο άρθρο 12 ΕΣΔΑ, όπου κατοχυρώνεται το δικαίωμα στη σύναψη γάμου, το ΕΔΔΑ εντάσσει το κλασικό πρότυπο του γάμου, μεταξύ ενός άνδρα και μίας γυναίκας, απορρίπτοντας την προστασία του γάμου μεταξύ ομόφυλων, σε αντίθεση με την αρκετά φιλελεύθερη νομοθεσία ορισμένων κρατών, που θεσμοθετούν το γάμο κατά το τελετουργικό του πολιτικού γάμου ατόμων του ίδιου φύλου. Βεβαίως οι ελεύθερες συμβιώσεις δεν εμπίπτουν στο άρθρο 12, καθώς το ΕΔΔΑ, όπως προαναφέρθηκε δέχεται την προστασία τους βάσει του άρθρου 8, χωρίς βεβαίως να τις εξομοιώνει με το γάμο.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ

Η ΕΛΕΥΘΕΡΗ ΣΥΜΒΙΩΣΗ ΣΤΙΣ ΕΥΡΩΠΑΪΚΕΣ ΕΝΝΟΜΕΣ ΤΑΞΕΙΣ - ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΕΠΙΣΚΟΠΗΣΗ

Γενικά

Μπορεί η συζήτηση για τη νομική προστασία των ελεύθερων συμβιώσεων στη χώρα μας να έχει προσφάτως ξεκινήσει, δεν έχει όμως σημειωθεί καμία ουσιαστική πρόοδος σε νομοθετικό επίπεδο, σε αντίθεση με άλλα ευρωπαϊκά κράτη που έχουν θεσμοθετήσει σχετικούς κανόνες δικαίου εδώ και αρκετά χρόνια ή και πιο πρόσφατα μεν, αλλά με διάθεση οριστικής διευθέτησης και επίλυσης των ζητημάτων που ανέκυπταν από το νομοθετικό κενό. Οι κανόνες που έχουν θεσπίσει τα ευρωπαϊκά κράτη, με πρωτοπόρες

¹⁸⁴ ΕΔΔΑ 17.10.1986 Rees κατά Ηνωμένου Βασιλείου, σειρ. Α, αρ. 106, ΕΔΔΑ 27.9.1990, Cossey κατά Ηνωμένου Βασιλείου, www.echr.coe.int.

¹⁸⁵ ΕΔΔΑ 22.4.1997, X, Y και Z κατά Ηνωμένου Βασιλείου, www.echr.coe.int.

¹⁸⁶ *Walter Pintens*, *International encyclopedia of laws*, ό.π, παρ. 46, σ. 42.

σημειωτέον τις σκανδιναβικές χώρες, ακολουθούν κατεξοχήν τρεις μορφές ελεύθερων συμβιώσεων, της δηλωμένης συμβίωσης¹⁸⁷, η οποία χαρακτηρίζεται από τη μεταβίβαση των συνεπειών του γάμου και στην ελεύθερη συμβίωση μεταξύ ατόμων του ίδιου ή διαφορετικού φύλου, της δηλωμένης συγκατοίκησης¹⁸⁸, όπου σαφώς διαχωρίζεται το νομοθετικό πλαίσιο της συμβίωσης από το θεσμό του γάμου και της μη δηλωμένης συμβίωσης¹⁸⁹, όπου αναγνωρίζονται πολύ περιορισμένα δικαιώματα στα ζευγάρια κυρίως μέσω αναλογικής εφαρμογής διατάξεων που ρυθμίζουν το περιουσιακό και ιδιοκτησιακό δίκαιο.

I. Δηλωμένη συμβίωση

Η πλειοψηφία των ευρωπαϊκών κρατών ακολουθεί το θεσμό της «δηλωμένης συμβίωσης»¹⁹⁰, το οποίο παρέχει στα ζευγάρια που δηλώνουν τη συμβίωσή τους τις νομικές και κοινωνικές παροχές του παραδοσιακού γάμου, ενώ θα μπορούσε να περιγραφεί ως «οιονεί γάμος»¹⁹¹. Στους εσωτερικούς κανόνες δικαίου των κρατών παρατηρούνται σχετικές διαφοροποιήσεις του θεσμού, όπως θα καταδειχθεί στη συνέχεια, οι οποίες, χωρίς να αλλοιώνουν τα βασικά χαρακτηριστικά του, προσαρμόζονται, προφανώς, στις κοινωνικές και ηθικές αντιλήψεις που επικρατούν.

Ο θεσμός της δηλωμένης συμβίωσης, θεσπίστηκε για πρώτη φορά την 1^η Οκτωβρίου 1989 στη Δανία, ενώ λίγα χρόνια μετά, τον Απρίλιο του 1993, ο νόμος που ψηφίστηκε στη Νορβηγία βασίστηκε στον ήδη υπάρχοντα δανικό νόμο. Η Δανία θέλησε, σε μια χρονική περίοδο μάλιστα όπου πουθενά στην Ευρώπη δεν τίθετο ανάλογο θέμα, να πρωτοπορήσει, προβλέποντας ίδια δικαιώματα και υποχρεώσεις για τα ομοφυλόφιλα ζεύγη όπως και για τα ετερόφυλα. Εφάρμοσε όλες τις διατάξεις του δανικού δικαίου που αφορούν στο γάμο και στην δηλωμένη συμβίωση των ομοφυλόφιλων συντρόφων, αντιμετωπίζοντας έτσι ισότιμα τους τελευταίους με τα ετερόφυλα παντρεμένα ζεύγη. Τη Δανία και τη Νορβηγία ακολούθησαν αρκετές ακόμη χώρες της Ευρώπης που καθιέρωσαν στο εσωτερικό τους το θεσμό της δηλωμένης συμβίωσης, με κάποιες παραλλαγές στην ονομασία, αλλά χωρίς ουσιαστικές διαφοροποιήσεις στην ουσία του θεσμού.

¹⁸⁷ Registered partnership

¹⁸⁸ Registered cohabitation

¹⁸⁹ Unregistered cohabitation

¹⁹⁰ Συναντάται και ως «σκανδιναβικό μοντέλο», βλ. Α. Τράντα, Δηλωμένη συμβίωση, ένας νέος οικογενειακός θεσμός;, ΔΤΑ Νο 20/2003, σ. 1184.

¹⁹¹ Κ. *Waalwijk*, Symposium Articles, Others may follow : the introduction of marriage, quasi marriage and semi marriage for same – sex couples in European Countries, στο διαδικτυακό τόπο <http://www.nesl.edu/lawrev/Vol38/3/11-Waalwijk-PDF.pdf>, βλ. επίσης Αγαλλοπούλου, Ελεύθερες Συμβιώσεις σε «Γενέθλιον...», ό.π, τ. 1, σ. 1.

Σε ορισμένες χώρες η δυνατότητα δημόσιας καταχώρισης της συμβίωσης δίνεται μόνο στα ομόφυλα ζεύγη, ενώ σε άλλες δεν γίνεται διάκριση φύλου. Ειδικότερα, όσον αφορά στις Σκανδιναβικές χώρες¹⁹², την Ισλανδία¹⁹³, τη Φινλανδία¹⁹⁴, το Ηνωμένο Βασίλειο¹⁹⁵ και την Ελβετία¹⁹⁶, η δηλωμένη συμβίωση αφορά μόνο στα ομόφυλα ζευγάρια, ενώ στην Ολλανδία¹⁹⁷ και στο Λουξεμβούργο, το δικαίωμα καταχώρισης της ελεύθερης συμβίωσης επιτρέπεται και στα ετερόφυλα ζευγάρια.

α. Προϋποθέσεις - Διαδικασία σύναψης και λύσης

Οι βασικότερες προϋποθέσεις που ισχύουν για την έγκυρη δημόσια δήλωση μιας συμβίωσης, καθώς και η διαδικασία καταχώρισης και λύσης αυτής, παρουσιάζουν αν όχι όμοια, σίγουρα παρεμφερή στοιχεία μεταξύ των κρατών που προβλέπουν νομοθετικά τον εν λόγω θεσμό. Συγκεκριμένα, κατά τη διαδικασία της δημόσιας δήλωσης της συμβίωσης ενώπιον της αρμόδιας κρατικής αρχής απαιτείται η παρουσία δύο μαρτύρων. Η δυνατότητα βεβαίως εκκλησιαστικού γάμου δεν παρέχεται, ενώ στην Ολλανδία¹⁹⁸, στο Βέλγιο¹⁹⁹ και στην Ισπανία²⁰⁰, προβλέπεται η τέλεση πολιτικού γάμου μεταξύ

¹⁹² Δανία (Act no 327/7-6-1989), τροποποιήθηκε το 1999, Νορβηγία (Lov om, 1993-04-30 no 40), Σουηδία (registered partnership act 1994 : 1117), www.homo.se/o.o.i.s/1630.

¹⁹³ www.france.qrd.org/texts/partnership/is/iceland-remarks.html.

¹⁹⁴ Act 950/2001.

¹⁹⁵ Στο Ηνωμένο Βασίλειο ρυθμίζεται από τον Civil Partnership Act 2004 (αστικό συμβόλαιο συμβίωσης), ο οποίος τέθηκε σε την 5/12/2005, *Lowe Nigel, Douglas Gillian, Bromley's Family law*, tenth edition, Oxford University Press, 2006, σ. 100 επ.

¹⁹⁶ Η ελεύθερη ένωση οριζόμενη ως αποκλειστική και διαρκής κοινότητα βίου δύο ανθρώπων χωρίς γάμο (του αντίθετου ή του ίδιου φύλου), δεν ρυθμίζεται με ομοσπονδιακό νόμο στην Ελβετία. Δεδομένων, όμως, των άρθρων 8 και 13 του Ελβετικού Συντάγματος, όπου λαμβάνεται πρόνοια για την μη ύπαρξη διάκρισης ανάλογα με τον τρόπο ζωής και την προστασία της ιδιωτικής ζωής αντιστοίχως, η ελεύθερη ένωση προστατεύεται, είτε μεταξύ ατόμων του αντίθετου φύλου είτε του ίδιου.

Στη Γενεύη, με το νόμο L 15-2-2001 και στη Ζυρίχη L 18-6-2004, προβλέπεται καθεστώς δημόσιας καταχώρισης της ένωσης ατόμων αντίθετου ή ίδιου φύλου.

¹⁹⁷ Ο νόμος για την δηλωμένη συμβίωση περιελήφθη το 1998 στο πρώτο μέρος του ολλανδικού Αστικού Κώδικα για όλα τα ζευγάρια.

¹⁹⁸ Μετά από τρία χρόνια κοινής ζωής μπορούν να κάνουν αίτηση για δικαστική έγκριση υιοθεσίας. Δεν επιτρέπονται κοινές υιοθεσίες παιδιών που προέρχονται από χώρες που δεν υποστηρίζουν πλήρως το γάμο μεταξύ ομοφυλοφίλων και το ίδιο δικαίωμα υιοθεσίας. Τέτοια παιδιά μπορούν να υιοθετηθούν μόνο από ετερόφυλα ζευγάρια ή από ένα άτομο, <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.html>, Βλ. και Φυλακτό, ό.π, σ. 16, όπου αναφέρει ότι η ολλανδική νομοθεσία επιτρέπει πλέον τη σύναψη γάμου ομοφυλοφίλων, δίνοντας το δικαίωμα της υιοθεσίας σε Ολλανδούς μόνο πολίτες και όχι σε αλλοδαπούς που μεταβαίνουν στη χώρα μόνο για αυτό το λόγο.

¹⁹⁹ Το 2003 έγινε η δεύτερη χώρα στον κόσμο που υποστήριξε το γάμο σε ομοφυλόφιλα ζευγάρια. Δεν υποστηρίζεται η υιοθεσία, ούτε του παιδιού της συντρόφου, <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.htm>

²⁰⁰ Τον Ιούλιο του 2005 προστέθηκε μια φράση στον ισπανικό νόμο περί γάμου : «ο γάμος έχει τις ίδιες προϋποθέσεις και τα ίδια αποτελέσματα όταν το ζευγάρι είναι ομόφυλο ή ετερόφυλο». Συμπεριλαμβάνει δε και το δικαίωμα κοινής υιοθεσίας, <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.htm>

ομοφυλοφίλων, αναγνωρίζοντας τα δικαιώματα και τις υποχρεώσεις που ισχύουν στα ετερόφυλα παντρεμένα ζευγάρια.

Αναφορικώς με τα νομικά κωλύματα που καθιστούν άκυρη τη συμφωνία συμβίωσης, γίνεται αναλογική εφαρμογή των κωλυμάτων του γάμου, επομένως απαγορεύεται η διγαμία με την έννοια μιας νέας δήλωσης συμβίωσης ενώ υπάρχει ήδη υφιστάμενη έγκυρη δηλωμένη συμβίωση ή γάμος, καθώς και η δηλωμένη συμβίωση ανάμεσα σε στενούς συγγενείς. Στη Σουηδία δε προκειμένου για ετεροθαλή αδέρφια απαιτείται ειδική άδεια της Πολιτείας²⁰¹.

Σε περίπτωση που το ζευγάρι αποτελείται από ανήλικους απαιτείται, όπως και στο γάμο η έγκριση των γονέων και της αρμόδιας κρατικής αρχής, ενώ συγκεκριμένα η νομοθεσία του Ηνωμένου Βασιλείου απαγορεύει ρητώς την καταχώρηση της συμβίωσης, εφόσον και οι δύο είναι κάτω των 16 ετών²⁰². Στην Ολλανδία αντιστοίχως καθίσταται δυνατή η εγγραφή, εφόσον προηγουμένως ο Υπουργός δικαιοσύνης για σπουδαίο μόνο λόγο ή κάποιος από τους γονείς δώσει την έγκρισή του.

Προκειμένου το ζευγάρι να δηλώσει νομίμως τη συμβίωσή του σ' ένα από τα κράτη που του παρέχει αυτή τη δυνατότητα, θα πρέπει, ο ένας τουλάχιστον εκ των δύο, να είναι είτε υπήκοος, είτε κάτοικος της χώρας, στην οποία εκδηλώνει την επιθυμία να δηλώσει τη συμβίωσή του. Αυτό προβλέπεται αφενός μεν, διότι, μια τέτοια συμβίωση στην αλλοδαπή δεν θα έχει καμία ισχύ εφόσον δεν ρυθμίζεται κι εκεί αναλόγως, αφετέρου δε, η εν λόγω περιοριστική προϋπόθεση τίθεται προκειμένου να αποφευχθεί η εισροή αλλοδαπών στο εσωτερικό της χώρας με μοναδικό σκοπό τη δημόσια καταχώριση της συμβίωσής τους. Έτσι, στη Σουηδία ο σχετικός νόμος αναφέρει ότι τουλάχιστον ο ένας θα πρέπει να είναι Σουηδός πολίτης, ο οποίος να κατοικεί στη Σουηδία, διαφορετικά να είναι νόμιμος κάτοικος της χώρας για τουλάχιστον δύο χρόνια. Για τους σκοπούς του εν λόγω νόμου οι πολίτες της Δανίας, της Ισλανδίας, της Ολλανδίας και της Νορβηγίας θεωρούνται Σουηδοί πολίτες, απολαμβάνουν δηλαδή τα προνόμια που θέτει ο νόμος για το ζευγάρι των Σουηδών²⁰³. Τέλος, αναγνωρίζονται τα ομοφυλόφιλα ζευγάρια που παντρεύτηκαν σε άλλες χώρες.

Στην Ολλανδία, η δήλωση και η εγγραφή της συμβίωσης είναι έγκυρη, εφόσον κι οι δύο σύντροφοι διαθέτουν την ολλανδική υπηκοότητα ή έχουν έγκυρη άδεια παραμονής στη χώρα. Η τυπική δε αυτή προϋπόθεση καθιστά τη δήλωση της συμβίωσης δυσχερέστερη από τη σύναψη γάμου στη συγκεκριμένη χώρα, επομένως αποκλείονται σε

²⁰¹ <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/se/sweden-act.html>

²⁰² <http://www.opsi.gov.uk/acts/en2004/2004en33.htm>

²⁰³ Registered partnership act 1994 : 1117, s. 2

κάθε περίπτωση οι εικονικές δηλωμένες συμβιώσεις, στις οποίες τα μέρη συμπράττουν με σκοπό την απόκτηση δικαιώματος νόμιμης διαμονής στη χώρα²⁰⁴.

Σημαντική είναι η δυνατότητα που παρέχει η Ισλανδία σε ζευγάρι που έχει αναγνωρίσει τη σχέση του ως ελεύθερη ένωση στο εξωτερικό, καθώς μπορεί, συνεχίζοντας τη διαμονή του στην Ισλανδία πλέον, να καταχωρήσει την ένωσή του στο εσωτερικό της χώρας και να υπάγεται στο ίδιο νομικό καθεστώς όπως και κάθε άλλο ζευγάρι σε ελεύθερη ένωση καταχωρημένη στην Ισλανδία²⁰⁵.

Η λύση μιας δηλωμένης συμβίωσης επέρχεται, με το γάμο ή με το θάνατο ενός από τους συντρόφους, ή με μονομερή ή συναινετική δήλωση διάλυσης της συμβίωσης ή τέλος με δικαστική απόφαση εφαρμόζοντας αναλογικώς τις διατάξεις περί διαζυγίου και ακύρωσης του γάμου²⁰⁶, ενώ σε αντίθεση με ό,τι ισχύει στην κατάρτιση, δεν διαδραματίζει κανένα ρόλο η κατοικία και η υπηκοότητα του ζεύγους.

β. Έννομες συνέπειες

Οι έννομες συνέπειες που επέρχονται μεταξύ του ζεύγους, μετά τη δημόσια καταχώρηση της συμβίωσής τους, συμπίπτουν, κατά κύριο λόγο, με εκείνες που προβλέπονται για τα έγγαμα ζευγάρια. Ειδικότερα, η περιουσιακή κατάσταση των μερών ρυθμίζεται ακριβώς όπως και στην περίπτωση του γάμου, παράλληλα δε, εφαρμόζονται αναλογικώς οι φορολογικές και κοινωνικοασφαλιστικές διατάξεις που αφορούν στην έγγαμη συμβίωση. Στη Σουηδία συγκεκριμένα, η περιουσία των μερών θεωρείται ότι ανήκει εξίσου και στα δύο μέρη, ωστόσο στην έννοια της περιουσίας περιλαμβάνονται μόνο τα αγαθά που χρησιμοποιούνταν για την κάλυψη των αναγκών της συμβίωσης²⁰⁷. Στην Ελβετία παρά την οικονομική αυτοτέλεια κάθε προσώπου, οι πόροι που διαθέτει καθένας τίθενται στη διάθεση των συμφερόντων του κοινού οίκου.

Με την αμοιβαία δήλωση του ζευγαριού ότι θέλει να μετέχει σε μια τέτοια συμβίωση, δημιουργούνται, πέραν των προνομίων του γάμου και οι αντίστοιχες υποχρεώσεις της αμοιβαίας μέριμνας, φροντίδας, διατροφής, καθώς και τα της κοινής ευθύνης έξοδα διαβίωσης.

Εξαίρεση από τον παραπάνω γενικό κανόνα αναλογικής εφαρμογής των διατάξεων του γάμου στη δηλωμένη συμβίωση αποτελεί η απαγόρευση ενός ομοφυλόφιλου

²⁰⁴ *Gregor van der Burght, Jaap E. Doek*, International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, The Netherlands, παρ. 126 σ. 63, όπου για την εν λόγω προϋπόθεση σχολιάζει ότι, ενώ το άρθρο 12 της ΕΣΔΑ παρέχει σε όλους το δικαίωμα σύναψης γάμου και δημιουργίας οικογένειας, αυτή η δυνατότητα δεν παρέχεται στους συντρόφους.

²⁰⁵ <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/is/iceland-remarks.html>.

²⁰⁶ www.france.qrd.org/texts/partnership/is/iceland-remarks.html.

<http://www.qrd.org/qrd/world/europa/Norway/draft.same.sex.marriage.legislation>

²⁰⁷ Βλ. *Φυλακτό*, Η ελεύθερη ένωση – Συγκριτική επισκόπηση του θεσμού, 2005, σ. 26.

ζευγαριού που έχει δηλώσει κι εγγράψει τη συμβίωσή του να υιοθετήσει παιδί²⁰⁸. Στη Νορβηγία αποκλείεται όχι μόνο η από κοινού υιοθεσία ενός ξένου τέκνου, αλλά και η υιοθεσία του παιδιού του ενός συντρόφου από τον άλλο, καθώς και η τεχνητή γονιμοποίηση μεταξύ λεσβιακών ζευγαριών²⁰⁹.

Ωστόσο, στη Δανία και την Ισλανδία αναγνωρίζεται το δικαίωμα υιοθεσίας του τέκνου του/της συντρόφου, όχι όμως άλλων τέκνων. Επιπλέον, στην Ισλανδία, σε περίπτωση που ο ένας από τους συντρόφους έχει ήδη την επιμέλεια του παιδιού του κατά το διάστημα που συνάπτει τη σύμβαση της ελεύθερης ένωσης, δηλαδή, το παιδί ζει μαζί τους, εφαρμόζονται αναλογικά οι διατάξεις του οικογενειακού δικαίου που αφορούν τα παιδιά τα γεννημένα σε γάμο (child act). Σε περίπτωση δε, που ο βιολογικός πατέρας ή η βιολογική μητέρα του τέκνου πεθάνει, ο/η σύντροφος, συνεχίζει την επιμέλεια του παιδιού, ενώ η επιμέλεια του τέκνου μπορεί να δοθεί στον εν ζωή γονέα, εφόσον αυτό επιθυμεί ο πατέρας ή η μητέρα του και είναι προς το συμφέρον του τέκνου²¹⁰.

II. Δηλωμένη συγκατοίκηση

Οι νομοθεσίες των κρατών που αναγνωρίζουν στα ζευγάρια τη δυνατότητα της ελεύθερης συμβίωσης, εφόσον αυτές έχουν δηλωθεί αρμοδίως²¹¹, διαφοροποιούνται από εκείνες που έχουν υιοθετήσει το θεσμό της δηλωμένης συμβίωσης. Η ειδοποιός διαφορά εντοπίζεται στις επερχόμενες έννομες συνέπειες, οι οποίες απέχουν από εκείνες της έγγαμης συμβίωσης και επομένως με αυτή τη μορφή της ελεύθερης συμβίωσης δημιουργούνται πιο χαλαροί νομικοί δεσμοί μεταξύ του ζευγαριού συγκριτικά όχι μόνο με την έγγαμη συμβίωση, αλλά και με τη δηλωμένη συμβίωση, όπως αναπτύχθηκε πιο πάνω.

Τα κράτη που έχουν υιοθετήσει αυτή τη μορφή της ελεύθερης συμβίωσης είναι η Γερμανία²¹² και η Ζυρίχη, όπου αναγνωρίζουν τη δυνατότητα δήλωσης της ελεύθερης

²⁰⁸ Στη Σουηδία ωστόσο, αναγνωρίζεται η από κοινού υιοθεσία τέκνου. Η απαγόρευση υιοθεσίας και τεχνητής αναπαραγωγής όπως γίνεται κατανοητό αφορά μόνο στα ομόφυλα ζευγάρια, ενώ στα ετερόφυλα δεν υφίσταται αντίστοιχη απαγόρευση, <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.htm>

²⁰⁹ Στη Νορβηγία, στην τελευταία περίπτωση δεν υπάρχει ρητός αποκλεισμός ενός τέτοιου ζευγαριού από την εφαρμογή αυτών των διατάξεων όπως συμβαίνει στο δανικό δίκαιο αλλά το θέμα κρίνεται κατά περίπτωση. Α. Τράντα, ό.π, σ. 1188.

²¹⁰ <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/is/iceland-remarks.html>.

²¹¹ Το ζευγάρι που έχει δημιουργήσει αυτή τη μορφή της ελεύθερης συμβίωσης, θεωρείται ότι έχει τελέσει ένα «ημι – γάμο», βλ. Αγαλλοπούλου, ό.π. σ. 1. Επίσης ως «semi – marriage» σε Κ. Waaldijk, ό.π.

²¹² Ο γερμανικός νόμος Lebenspartnerschaftsgesetz 2002, επικυρώθηκε το Δεκέμβριο του 2000 από το γερμανικό κοινοβούλιο και εφαρμόζεται από την 1/8/2001, Dieter Schwad, Peter Gottwald, Eva Nourney, International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, Germany, παρ. 139, σ. 68.

συμβίωσης μόνο μεταξύ ατόμων του ίδιου φύλου και επιπλέον, το Βέλγιο²¹³, η Γαλλία²¹⁴, το Λουξεμβούργο και η Γενεύη, στα οποία δεν υπάρχει διάκριση λόγω φύλου.

Τα θέματα που τέθηκαν ενόψει της νομοθετικής ρύθμισης της ελεύθερης συμβίωσης ήταν πολλά και προβληματίσαν σε μεγάλο βαθμό τις έννομες τάξεις των ευρωπαϊκών κρατών. Ενδεικτικώς αναφέρεται η Γερμανία, όπου τα ζητήματα που κυρίως απασχόλησαν αφορούσαν στη συνταγματική κατοχύρωση του γάμου και της οικογένειας και κατά πόσο θίγονται από την τυποποίηση του θεσμού της δηλωμένης συμβίωσης, της ισότητας των δύο φύλων και της προστασίας της ιδιοκτησίας και του κληρονομικού δικαιώματος²¹⁵. Έτσι, με βάση τα ανωτέρω, ασκήθηκε προσφυγή από ορισμένα κρατίδια κατά του γερμανικού νόμου, ενώπιον του ομοσπονδιακού συνταγματικού δικαστηρίου. Το τελευταίο με την από 17.7.2002 απόφασή του έκρινε ότι ο γερμανικός νόμος για την αναγνωρισμένη συμβίωση προσώπων του ίδιου φύλου δεν προσκρούει στη συνταγματική εγγύηση του γάμου, καθώς αποτελεί ένα διαφορετικό μόρφωμα, σε σχέση με το γάμο²¹⁶.

Επίσης, ο νόμος 99-944 του 1999, με τον οποίο εισήχθη στη γαλλική έννομη τάξη το Pacs²¹⁷, επιτρέπει πλέον την τυποποίηση των συντροφικών σχέσεων των ετερόφυλων και ομόφυλων²¹⁸ στη Γαλλία, όμως η νομοθετική πρωτοβουλία συνοδεύτηκε από έντονη δυσaráεσκεια και συγκρούσεις στο Κοινοβούλιο, που διήρκησαν σχεδόν ένα έτος, πριν τελικώς εισαχθεί ο νέος θεσμός στη γαλλική έννομη τάξη²¹⁹.

α. Προϋποθέσεις - Διαδικασία σύναψης και λύσης

Προκειμένου το ζευγάρι να προχωρήσει στη δήλωση της ελεύθερης συμβίωσης του, απαιτείται καταρχάς η εξωτερίκευση της κοινής τους βούλησης ενώπιον της αρμόδιας αρχής παρουσία και των δύο μελών του ζεύγους, με την οποία μπορούν παράλληλα να

²¹³ Ο νόμος που προστατεύει και θέτει το νομικό πλαίσιο της δηλωμένης συμβίωσης στο Βέλγιο τέθηκε σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2000, http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_unions_in_Belgium

²¹⁴ Ο νόμος υπ' αρ. 99-944, Pacte civile de solidarité, της 15.11.1999, <http://www.france.qrd/texts/partnership/fr/explanation.html>

²¹⁵ Τα ως άνω ζητήματα τυποποιούνται στα άρθρα 6 § 1, ά. 3 §§ 1, 3, ά. 14 § 1 του Θεμελιώδους Νόμου της Βόννης αντιστοίχως, βλ. αναλυτικώς Α. Τράντα, ό.π, σ. 1171 επ.

²¹⁶ Βλ. το κείμενο της απόφασης σε Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου Ι/2003, 230 επ., με σχόλιο Παπαχρίστου, Συνταγματικότητα της «αναγνωρισμένης συμβίωσης» μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου, με αφορμή την απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, σ. 247 επ.

²¹⁷ Σύμφωνα με το άρθρο 515-1 του γαλλΑΚ, το σύμφωνο κοινωνικής αλληλεγγύης είναι μια σύμβαση που καταρτίζουν δύο ενήλικα πρόσωπα, διαφορετικού ή ίδιου φύλου για να οργανώσουν την κοινή ζωή τους.

²¹⁸ Στην Ευρώπη, η ομοφυλοφιλία αποτέλεσε ποινικό αδίκημα σε πολλές χώρες, συνεχίζεται δε να αντιμετωπίζεται με τον ίδιο τρόπο στη Βοσνία, στη Γιουγκοσλαβία και στην Αρμενία, ενώ η αποποινικοποίησή της στην Ισπανία είναι σχετικά πρόσφατη, βλ. σχετικά Ι. Καμτσίδου, Τάσεις αποθηκοποίησης του γάμου στα σύγχρονα κράτη πρόνοιας, το «Σύμφωνο κοινωνικής αλληλεγγύης» στη Γαλλία, ΔτΑ Νο 20/2003, 1151 επ. και ιδιαιτ. 1156, υποσ. 15.

²¹⁹ Βλ. Τράντα, ό.π, σ. 1171.

ρυθμίσουν ορισμένα ζητήματα, για τα οποία ο νόμος έχει δώσει την ευχέρεια να καθορίζει ελεύθερα το ζευγάρι. Έτσι, στη Γερμανία καθώς και στο Βέλγιο, οι συμβιούντες καταθέτουν τη δήλωση της περιουσιακής τους κατάστασης και του ιδιοκτησιακού καθεστώτος, που επιθυμούν να διέπει τη σχέση τους.

Στη Γαλλία η ένωση εγγράφεται ενώπιον του γραμματέα του Πρωτοδικείου του τόπου της κοινής διαμονής του ζεύγους, μαζί με τις ληξιαρχικές πράξεις που πιστοποιούν ότι τα μέρη δύνανται να συνάψουν Pacs²²⁰. Ο γραμματέας ελέγχει τα δικαιολογητικά και καταχωρίζει κοινή δήλωση των συμβαλλομένων για την κατάρτιση συμφώνου σε ειδικό μητρώο και, τέλος, επιστρέφει σε καθένα από αυτούς θεωρημένο αντίγραφο του συμφωνητικού²²¹.

Περαιτέρω, οι προϋποθέσεις που απαιτούνται για την έγκυρη σύναψη γάμου ισχύουν και στην περίπτωση της ελεύθερης συμβίωσης. Ειδικότερα, τα μέλη θα πρέπει να έχουν δικαιοπρακτική ικανότητα, να μην συνδέονται με σχέσεις συγγένειας σε ευθεία γραμμή απεριόριστα και σε πλάγια γραμμή μέχρι και τρίτου βαθμού και να μην είναι ήδη παντρεμένοι, ούτε βεβαίως να μετέχουν σε άλλη ενεργή συμβίωση. Η έλλειψη κάποιων από τις ως άνω τυπικές προϋποθέσεις οδηγεί στην ακυρότητα της συμφωνίας. Το ίδιο ισχύει και στο γαλλικό ΑΚ σχετικώς με το σύμφωνο κοινωνικής αλληλεγγύης (Pacs), ενώ στο Βέλγιο ένας ανήλικος δεν μπορεί να προβεί σε μία δηλωμένη συμβίωση, καθώς το άρθρο 1397 του βελγικού αστικού κώδικα, που αφορά στις περιπτώσεις που ένας ανήλικος μπορεί να παντρευτεί δεν βρίσκει εφαρμογή στην περίπτωση της δηλωμένης συμβίωσης²²².

Η σχετική νομοθεσία του Βελγίου προβλέπει ως τυπική προϋπόθεση εγγραφής της συμβίωσης στο Μητρώο πληθυσμού της χώρας, το ζευγάρι να έχει κοινή κατοικία στο εσωτερικό της χώρας. Έτσι, αποκλείεται αυτή η μορφή σύμβασης τόσο για τους Βέλγους που διαμένουν στην αλλοδαπή όσο και για τους αλλοδαπούς που διαμένουν στο Βέλγιο, καθώς τους απαγορεύεται να εγγραφούν στο Μητρώο πληθυσμού. Αυτός ο αποκλεισμός όμως έχει κατακριθεί διότι δεν μπορεί να δικαιολογηθεί ούτε από το βελγικό Σύνταγμα ούτε κι από τις αναγνωρισμένες και εφαρμοζόμενες από το Βέλγιο διεθνείς συμβάσεις που απαγορεύουν τις διακρίσεις²²³.

²²⁰ Δηλαδή την ενηλικότητα και το γεγονός ότι τον κρίσιμο χρόνο είναι άγαμοι, καθώς και πιστοποιητικό του γραμματέα του Πρωτοδικείου του τόπου γεννήσεως ότι δεν δεσμεύονται από άλλο σύμφωνο και εφόσον έχουν γεννηθεί στο εξωτερικό, πιστοποιητικό του γραμματέα του Πρωτοδικείου Παρισίων.

²²¹ Βλ. *Καμσιόου*, ό.π, σ. 1158.

²²² Στο Βέλγιο πέραν της δικαιοπρακτικής ικανότητας και της διγαμίας, δεν προβλέπονται άλλοι περιορισμοί, όπως τα κωλύματα του γάμου.

²²³ Βλ. *Τράντα*, ό.π, σ. 1190.

Η λύση²²⁴ τέλος, της συμφωνίας πραγματοποιείται με το θάνατο ασφαλώς και με την μονομερή ή συναινετική έγγραφη καταγγελία του συμφώνου²²⁵. Στην τελευταία περίπτωση ο γερμανικός νόμος θέτει ως προϋπόθεση την παρέλευση ενός έτους κατά το οποίο το ζεύγος θα πρέπει να βρίσκεται σε διάσταση, ενώ μετά από τριετή διάσταση, το ζευγάρι, δύναται να επιδιώξει τη λύση της συμβίωσης χωρίς άλλες προϋποθέσεις. Όμοιες έννομες συνέπειες επιφέρει, σύμφωνα με όσα προβλέπει ο γαλλικός και ο βελγικός νόμος και ο γάμος ενός από τους συμβιούντες, ο οποίος απλώς ενημερώνει τον άλλον σχετικώς με τον γάμο του²²⁶.

Έντονος αντίλογος έχει δημιουργηθεί στη Γαλλία αναφορικώς με τη δυνατότητα λύσης του συμφώνου Pacs με την τέλεση γάμου με τρίτο πρόσωπο, καθώς η χορηγούμενη από το γαλλικό νόμο δυνατότητα αυτόματου παραμερισμού προγενέστερων δεσμεύσεων από Pacs, ενόψει γάμου, εγκαθιστά μια θεσμική ιεράρχηση, όπου αναγνωρίζεται ο γάμος ως θεσμός που εξυπηρετεί «σπουδαιότερα» συμφέροντα έναντι της νέας ρύθμισης²²⁷.

β. Έννομες συνέπειες

Στη Γερμανία²²⁸ το 2004 μία αναθεώρηση του υφιστάμενου νόμου που ρυθμίζει τις ελεύθερες συμβιώσεις οδήγησε στην αναγνώριση περισσότερων εννόμων συνεπειών στους συμβιούντες, παραπλήσιων εκείνων που προβλέπονται στην έγγαμη συμβίωση. Έτσι, τους δίνεται η δυνατότητα να αλλάξουν το επώνυμό τους ή να προσθέσουν ως δεύτερο εκείνο του συντρόφου τους, ενώ πολύ σημαντική αναγνώριση αποτελεί η χορήγηση δικαιώματος κηδεμονίας, καθώς και υιοθεσίας του τέκνου του άλλου συντρόφου.

Τούτο αποτελεί εξαίρεση στον κανόνα που επικρατεί στις νομοθεσίες των υπολοίπων κρατών, όπου δεν επιτρέπεται στα ζευγάρια να προβούν στην υιοθέτηση από

²²⁴ Αναγνωρίζεται δικαίωμα αποζημίωσης, με βάση τις γενικές διατάξεις γαλλΑΚ, στο συμβαλλόμενο εις βάρος του οποίου έγινε η καταγγελία, βλ. *Καμτσιδου*, ό.π, σ. 1163, Φυλακτό, ό.π, σ. 26, υποσ. 39.

²²⁵ Στη Γαλλία υποβάλλεται με αντίγραφο της πράξης κοινοποίησης στον γραμματέα του Δικαστηρίου που είχε καταχωρήσει την κοινή δήλωση σύναψης του Pacs, τα αποτελέσματα της καταγγελίας του συμφώνου δε επέρχονται μετά την πάροδο τριμήνου από την κοινοποίησή του, *Καμτσιδου*, ό.π, σ. 1160.

²²⁶ Στη Γαλλία κοινοποιώντας του σχετική δήλωση, ενώ αντίγραφο της πράξης επίδοσης μαζί με τη ληξιαρχική πράξη του γάμου υποβάλλονται στον γραμματέα του δικαστηρίου που είχε καταχωρήσει το αρχικό σύμφωνο του Pacs. Η λύση του συμφώνου ανατρέχει στην ημερομηνία τελέσεως το γάμου, *Καμτσιδου*, ό.π, σ. 1160.

²²⁷ Βλ. *Καμτσιδου*, ό.π, σ. 1161.

²²⁸ Η εικονική δήλωση της συμβίωσης, που έχει ως μοναδικό σκοπό να καρπωθούν τα μέρη τα προνόμια που τους αναγνωρίζει ο νόμος δεν επιφέρει τις έννομες συνέπειες που προβλέπει ο νόμος, *Dieter Schwad, Peter Gottwald, Eva Nourney*, International encyclopedia of laws..., Germany, ό.π, παρ. 139-3, σ. 68-1.

κοινού τέκνου, ούτε να αποκτήσουν την από κοινού γονική μέριμνα του παιδιού του ενός²²⁹. Με άλλα λόγια το σύμφωνο δεν μπορεί να περιλαμβάνει κανέναν όρο σχετικό με υιοθεσία, καθώς μόνο παντρεμένα ζευγάρια (ετερόφυλων βεβαίως) ή μεμονωμένα άτομα, σε ορισμένες νομοθεσίες, όπως της Γαλλίας, έχουν τη δυνατότητα να υιοθετήσουν παιδί. Στη γαλλική έννομη τάξη επίσης η τεχνητή γονιμοποίηση με δωρητή επιτρέπεται κατόπιν όμως ιατρικής άδειας και σε ετερόφυλα μόνο ζευγάρια που συμβιώνουν τουλάχιστον δύο χρόνια.

Η δήλωση της ελεύθερης συμβίωσης στη Γερμανία συνεπάγεται τη δημιουργία συγγενικών δεσμών μεταξύ των οικογενειών των συντρόφων και των συντρόφων μεταξύ τους, με αποτέλεσμα να τους δίνεται το δικαίωμα άρνησης καταθέσεως ενώπιον δικαστικής αρχής για το σύντροφό τους. Αντίθετα με ό, τι ισχύει στη Γαλλία, όπου οι συμβιούντες θεωρούνται άγαμοι.

Στο Βέλγιο από την άλλη γίνεται η διάκριση ανάμεσα σε έννομες συνέπειες αναγκαστικού κι ενδοτικού δικαίου της δηλωμένης συμβίωσης. Οι έννομες συνέπειες ενδοτικού δικαίου αναφέρονται σε ζητήματα τα οποία οι συμβιούντες μπορούν με μία εγγράφως πιστοποιημένη από συμβολαιογράφο συμφωνία να ρυθμίσουν διαφορετικά από ό,τι προβλέπεται στο νόμο, όπως το περιουσιακό καθεστώς που εφαρμόζεται στη συμβίωση. Αντίθετα οι αναγκαστικού δικαίου έννομες συνέπειες αφορούν στις υποχρεώσεις μεταξύ του ζευγαριού, όπως είναι τα έξοδα διαβίωσης, οι περιορισμοί μεταβιβάσεων περιουσιακών στοιχείων, το εκ του νόμου δικαίωμα εκπροσώπησης, επίσης ζητήματα που σχετίζονται με τα παιδιά τους και τέλος η κοινή ευθύνη έναντι τρίτων για συναλλαγές της καθημερινής ζωής.

Μεταξύ των συμβιούντων δημιουργούνται υποχρεώσεις αμοιβαίας αλληλεγγύης, υποστήριξης και διατροφής, οι οποίες πηγάζουν από την κοινωνία βίου που δημιουργείται μεταξύ του ζευγαριού στα πλαίσια της ελεύθερης συμβίωσης και στοχεύουν στην εύρυθμη λειτουργία της κοινής τους ζωής, χωρίς όμως να επιβάλλονται με αναγκαστικού δικαίου κανόνες, όπως συμβαίνει στα πλαίσια της έγγαμης συμβίωσης²³⁰.

Όσον αφορά τις περιουσιακές έννομες σχέσεις, στη Γαλλία και στο Λουξεμβούργο μετά από την κατάρτιση της συμφωνίας, οι συμβιούντες θα πρέπει να δηλώσουν σε ποιον ανήκει κάθε περιουσιακό τους στοιχείο, διαφορετικά θεωρείται ότι αποτελεί κοινή περιουσία, για την οποία, μετά την πάροδο τριών ετών από την κατάρτιση του συμφώνου έχουν τη δυνατότητα να υποβάλλουν κοινή φορολογική δήλωση, ενώ εφόσον έχουν

²²⁹ Στη Γερμανία, αν ο ένας σύντροφος έχει μόνος την επιμέλεια τέκνου, ο σύντροφός του μπορεί να αποκτήσει περιορισμένο δικαίωμα επιμέλειας στο τέκνο του συντρόφου του, βλ. Παπαχρίστο, ό.π, σ. 248.

²³⁰ Dieter Schwad, Peter Gottwald, Eva Nourney, International encyclopedia of laws..., Germany, ό.π, παρ. 139-6, σ. 68-2.

αποκτήσει τέκνα, ο Γάλλος νομοθέτης καθιερώνει φορολογικές απαλλαγές, καθώς τα επιδόματα που προκύπτουν από αυτό δεν εμπίπτουν στο φορολογικό εισόδημα²³¹. Επιπλέον, όλες οι ευρωπαϊκές έννομες τάξεις που αναγνωρίζουν τη μορφή αυτή της συμβίωσης, εφαρμόζουν ευνοϊκή φορολογική μεταχείριση των δωρεών μεταξύ του ζευγαριού ή της κληρονομίας από διαθήκη²³².

Οι σχετικοί νόμοι των διαφόρων κρατών προβλέπουν ότι ο ανασφάλιστος σύντροφος επωφελείται από τις ασφαλιστικές παροχές υγείας του συντρόφου του, καθώς επίσης και από το οικογενειακό επίδομα, το επίδομα οικογενειακής στέγης, εξομοιώνοντας στο ζήτημα του κοινωνικοασφαλιστικού δικαίου τους συμβιούντες με τους συζύγους²³³.

Τέλος, η υφιστάμενη μίσθωση είναι δυνατόν να συνεχιστεί ή να μεταφερθεί στον ένα σύντροφο, χωρίς να τεθούν προϋποθέσεις διάρκειας Pacs, εάν ο άλλος εγκαταλείψει το κοινό σπίτι ή πεθάνει.

Εκτός από τις μεταξύ τους σχέσεις, τα μέρη δημιουργούν δικαιώματα και υποχρεώσεις από τις συναλλαγές τους με τρίτα πρόσωπα. Σε περίπτωση που τρίτος τελώντας σε καλή πίστη θεωρήσει ότι τα μέρη αποτελούν έγγαμο ζευγάρι δύναται να στραφεί κατά του ενός και να ζητήσει αποζημίωση από τη μη εκπλήρωση συμβατικής υποχρέωσης που δημιουργήθηκε από πράξη του συντρόφου του. Αντιστοίχως, ο συμβίος μπορεί να στραφεί κατά τρίτου και να διεκδικήσει απαίτηση του συντρόφου του²³⁴.

Μετά τη διάλυση της ελεύθερης συμβίωσης, οι νομικές συνέπειες που προκύπτουν επαφίενται στη συμβατική ελευθερία των συμβιούντων, οι οποίοι πρέπει να έχουν περιλάβει στη σχετική συμφωνία τους τις προκύπτουσες από τη λύση της, συνέπειες, σε διαφορετική περίπτωση, αρμόδιος να αποφασίσει είναι ο δικαστής²³⁵.

Στο γερμανικό νόμο, σε περίπτωση διακοπής της ελεύθερης συμβίωσης γίνεται λόγος για το δικαίωμα διατροφής, το οποίο μπορεί να έχει ο σύντροφος, σύμφωνα πάντα με την αρχή της αναλογίας επί των εξόδων διαβίωσης και τις λοιπές οικονομικές και επαγγελματικές καταστάσεις που επικρατούσαν κατά τη διάρκεια της συμβίωσης. Τα ατομικά περιουσιακά στοιχεία μετά τη λύση της σχέσης θα επιστραφούν σε αυτόν που

²³¹ Βλ. Φυλακτό, ό.π, σ. 31, υποσ. 55.

²³² Στη Γαλλία πρέπει να παρέλθει διετία, ενώ στο Λουξεμβούργο τρία έτη διάρκειας της ελεύθερης συμβίωσης.

²³³ Οι ρυθμίσεις που αφορούν στο διορισμό, τη μετάθεση ή την απόσπαση των έγγαμων υπαλλήλων του ευρύτερου δημόσιου τομέα επεκτάθηκαν και σε όσους μετέχουν σε σύμφωνο Pacs. Στον ιδιωτικό τομέα, ο νομοθέτης προέβλεψε την εξομοίωσή τους με τους συζύγους στα ζητήματα της άδειας και των οικογενειακών αδειών, καθώς επίσης του καθεστώτος απασχόλησης του ενός συντρόφου στην επιχείρηση του άλλου (άρθρο 8 του ν. 99-944/1999), βλ. Καμτσίδου, ό.π, σ. 1165.

²³⁴ Βλ. Φυλακτό, ό.π, σ. 32.

²³⁵ Βλ. Τράντα, ό.π, σ. 1171, ιδιαιτ. 1195.

αρχικά ανήκαν. Ισομερής διανομή προβλέπεται αποκτήματα τα κτηθέντα κατά τη συμβίωση²³⁶.

III. Μη δηλωμένη συγκατοίκηση

Τα δικαιώματα που αναγνωρίζονται σε ζευγάρια που επιλέγουν αυτή τη μορφή της συμβίωσης είναι πολύ περιορισμένα και δεν καλύπτουν τα περισσότερα από τα προνόμια που συνδέονται με το γάμο. Οι νομοθεσίες των εν λόγω κρατών δεν απαιτούν την τήρηση διατύπωσης εκ μέρους των συμβιούντων, προκειμένου όμως να επέλθουν οι προβλεπόμενες συνέπειες πρέπει η συμβίωση να χαρακτηρίζεται από την κοινή ζωή δύο προσώπων του ίδιου ή διαφορετικού φύλου και να παρουσιάζει διάρκεια και σταθερότητα²³⁷.

Τα κράτη της Πορτογαλίας, της Αυστρίας και της Ουγγαρίας αναγνωρίζουν το θεσμό της μη δηλωμένης συμβίωσης ως τη μοναδική μορφή ελεύθερης συμβίωσης από την οποία προκύπτουν έννομες συνέπειες, αρκετά περιορισμένες, μεταξύ του ζευγαριού. Αντιθέτως, στα κράτη της Γαλλίας, Γερμανίας, Βελγίου, Σουηδίας, Δανίας, Νορβηγίας, Φινλανδίας, Ισλανδίας και Ηνωμένου Βασιλείου τίθεται ως εναλλακτική μορφή συμβίωσης, παράλληλα δηλαδή με τις δύο ως άνω αναφερόμενες, τις οποίες έχει υιοθετήσει κάθε κράτος.

Συγκεκριμένα, η νομοθεσία της Πορτογαλίας²³⁸ αναγνωρίζει συντροφικά δικαιώματα «κοινής οικιακής οικονομίας» σε ζευγάρια του ίδιου φύλου και ετερόφυλα που συμβιώνουν για τουλάχιστον δύο χρόνια, ενώ δίνεται ελευθερία σύναψης οποιασδήποτε συμφωνίας σχετικώς με την κοινή περιουσία του ζευγαριού και τη διαχείριση των οικονομικών τους. Πολύ σημαντική αναγνώριση για τα ετερόφυλα ζευγάρια που ζουν σε ελεύθερη ένωση για δύο τουλάχιστον χρόνια αποτελεί το δικαίωμα να υιοθετήσουν τέκνο, εφόσον βεβαίως τηρηθούν και οι λοιπές προϋποθέσεις σχετικά με την υιοθεσία, που ορίζονται στο άρθρο 1979 του πορτογαλικού Αστικού Κώδικα (άρθρο 7 του ν. 7/2001 της Πορτογαλίας)²³⁹.

Στην Αυστρία ο νόμος του 2003 θέτει ως απαραίτητη προϋπόθεση τη μακροχρόνια διάρκεια της συμβίωσης προκειμένου ν' αναγνωρίσει δικαιώματα στα ομόφυλα και ετερόφυλα συγκατοικούντα ζευγάρια²⁴⁰. Αξίζει δε να σημειωθεί ότι στη νομοθετική αυτή

²³⁶ Dieter Schwad, Peter Gottwald, Eva Nourney, International encyclopedia of laws..., ό.π.

²³⁷ Βλ. Αγαλλοπούλου, ό.π. σ. 9.

²³⁸ Lei No 7/2001 de 11 de Maio, στο διαδικτυακό τόπο <http://www.ilga-portugal.org>.

²³⁹ Guilherme Freire Falcao de Oliveira, International encyclopedia of laws, *Family and Succession Law*, Portugal, παρ. 255, σ. 133.

²⁴⁰ <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.htm>

πρωτοβουλία συνέβαλε το ΕΔΔΑ με την απόφασή του κατά Αυστρίας της 24 Οκτωβρίου 2003²⁴¹.

Στην Ουγγαρία η μη δηλωμένη συγκατοίκηση θεσπίστηκε το 1996 με τροποποίηση του ΑΚ και αφορά ζευγάρια που συγκατοικούν ανεξαρτήτως φύλου. Δεν απαιτείται επίσημη εγγραφή της συμβίωσης εκ μέρους του ζευγαριού, απλώς προχωρούν στην υποβολή σχετικής αίτησης στο αρμόδιο Υπουργείο κοινωνικών παροχών της τοπικής κυβέρνησης, προκειμένου να τους αναγνωριστούν συγκεκριμένα προνόμια, μεταξύ των οποίων το δικαίωμα κληρονομιάς και συνταξιοδότησης.

Στη Γαλλία στο άρθρο 515-8 του Αστικού Κώδικα ο θεσμός του «concubinage» προβλέπει την έκδοση πιστοποιητικού ελεύθερης συμβίωσης, ενώ παράλληλα παραχωρεί πολύ περιορισμένα δικαιώματα σε θέματα όπως ενοικίαση κατοικίας, όπου προβλέπεται, σε περίπτωση θανάτου του ενός μισθωτή – συμβιούντα, η δυνατότητα στον άλλο σύντροφο να μείνει στο ίδιο σπίτι, εφόσον η συμβίωση είχε διαρκέσει πλέον του έτους. Επιπλέον το μέλος της συμβίωσης που στερείται κοινωνικής ασφάλισης μπορεί να καλύπτει μόνο τις δαπάνες του για τα φάρμακα και τα νοσήλια μέσω της κοινωνικής ασφάλισης του άλλου μέρους. Άλλες έννομες συνέπειες, όπως συμμετοχή στα βάρη της κοινής τους ζωής, ευθύνη στα χρέη του άλλου, κοινοκτημοσύνη, κατάθεση κοινής φορολογικής δήλωσης, δυνατότητα υιοθεσίας τέκνων ή τεχνητής γονιμοποίησης, δεν αναγνωρίζονται²⁴².

Στο ίδιο πνεύμα κινείται και η νομοθεσία της Ολλανδίας, όπου από το 1979 δόθηκαν σταδιακά δικαιώματα στα ζευγάρια που συγκατοικούσαν, σε τομείς όπως η ενοικίαση κατοικίας, η κοινωνική ασφάλιση, η φορολογία εισοδήματος. Στη Σουηδία ο νόμος Cohabitees (Joint Homes) Act του 1987²⁴³, ο οποίος τέθηκε σε εφαρμογή την 1/1/1988 αναγνωρίζει, όπως και ο αντίστοιχος γαλλικός περιορισμένα δικαιώματα στην κατοικία – ενοικίαση και την ιδιοκτησία ακινήτων. Στο Ηνωμένο Βασίλειο τέλος οι σύντροφοι του ίδιου φύλου που συζούν απολαμβάνουν αρκετά δικαιώματα σε τομείς όπως αποζημιώσεις ατυχημάτων, ενοικίαση κατοικίας, μετανάστευση.

ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Από τα ανωτέρω προκύπτει με σαφήνεια ότι τις τελευταίες δεκαετίες στην Ευρώπη έχουν σημειωθεί σημαντικές αλλαγές στο οικογενειακό δίκαιο και ειδικότερα στους τρόπους συγκρότησης της οικογένειας, στη διάλυση της έγγαμης συμβίωσης, στην

²⁴¹ Βλ. σχετικώς με την εν λόγω απόφαση του ΕΔΔΑ ανωτ. υποσ. 180.

²⁴² <http://www.france.qrd/texts/partnership/fr/explanation.html>.

²⁴³ *Maja kirilova Eriksson, Johanna Schiratzki*, International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, Sweden, σ. 79, παρ. 104, υποσ. 1.

αναπαραγωγή, στους ρόλους της οικογένειας. Σε αυτό το πλαίσιο σε συνδυασμό με τη μείωση της κοινωνικής πίεσης στα θέματα της οικογένειας, η ελεύθερη συμβίωση δεν αποτελεί ένα περιθωριακό, αλλά αντίθετα σύνηθες φαινόμενο.

Η ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης γίνεται πιο έντονη καθώς αν και η ελεύθερη συμβίωση παρουσιάζει πολλές ομοιότητες με την έγγαμη συμβίωση, δεν γίνεται απόλυτα δεκτή από τα δικαστήρια, όπως φάνηκε από τις πρόσφατες αποφάσεις, η αναλογική εφαρμογή των διατάξεων που ισχύουν στην έγγαμη συμβίωση και στην ελεύθερη συμβίωση. Άλλωστε η ρύθμιση της ελεύθερης συμβίωσης δεν προσκρούει στο Σύνταγμα και δεν προσβάλλει το θεσμό του γάμου. Η αποσπασματική αναφορά της ελεύθερης συμβίωσης σε διατάξεις νόμων δεν αποτελεί ορθή αντιμετώπιση του ζητήματος και δεν προσφέρει προστασία στους εκτός γάμου συμβιούντες. Κατά συνέπεια προβάλλει αναγκαία η ρύθμιση της ελεύθερης συμβίωσης.

Στο μοντέλο ρύθμισης όμως που θα επιλεγεί πρέπει να δίνεται προτεραιότητα στη βούληση των συμβιούντων, τυχόν συμφωνίες τους δηλαδή για τη ρύθμιση των προσωπικών και περιουσιακών τους σχέσεων, οι οποίες θα πρέπει καταρχήν να θεωρούνται έγκυρες.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ι. Συγγράμματα – Μονογραφίες

- *Αγαλλοπούλου Π., Ελεύθερες συμβιώσεις σε «Γενέθλιον Απόστολου Σ. Γεωργιάδη», έκδ. Αντ. Σάκκουλα*
- *Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη Ι., Εξώγαμη συμβίωση και δικαίωμα διατροφής στον τόμο «Προσφορά στον Γεώργιο Μιχαηλίδη – Νουάρο», τ. Α', 1987.*
- *Βαθρακοκοίλης Β., Το νέο οικογενειακό δίκαιο : κατ' άρθρο ερμηνεία – νομολογία – βιβλιογραφία - νομοθεσία, 2^η έκδ., 2000.*
- *Του ίδιου, ΕΡΝΟΜΑΚ : Ερμηνεία, νομολογία Αστικού Κώδικα : (κατ' άρθρο), τ. Α' : Γενικές αρχές, 2001.*
- *Του ίδιου, ΕΡΝΟΜΑΚ : Ερμηνεία, νομολογία Αστικού Κώδικα : (κατ' άρθρο), τ. Γ', ημ. Α' : Ειδικό ενοχικό, 2004.*
- *Burton Frances, Family law and practice, 1997.*
- *Βιδάλης Τ., Η συνταγματική διάσταση της εξουσίας στο γάμο και στην οικογένεια : ατομικές ελευθερίες και θεσμικοί μετασχηματισμοί, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1996.*
- *Δαγτόγλου Π., Συνταγματικό δίκαιο, Ατομικά δικαιώματα Α', εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 1991*
- *Falcao de Oliveira Guilherme Freire, σε συλλογικό έργο International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, Portugal, 2005*
- *Καράσης Μ., Γάμος και οικογένεια ως δικαιοίκοι θεσμοί : θεωρητική εισαγωγή στο οικογενειακό δίκαιο του Αστικού Κώδικα, εκδ. Σάκκουλα, 1994.*
- *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε., Οικογενειακό δίκαιο, τ. Ι, 3^η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2003.*
- *Της ίδιας, Οικογενειακό δίκαιο, τ. ΙΙ, 3^η έκδ., εκδ. Σάκκουλα, 2003.*
- *Κρητικός Α., Αποζημίωση από τροχαία αυτοκινητικά ατυχήματα, 3^η έκδ., 1998.*
- *Kirilova Eriksson Maja, Schiratzki Johanna, σε συλλογικό έργο International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, Sweden, 2001*
- *Λέκκας Γ., Ελεύθερη ένωση και πατρότητα κατά τον ΑΚ, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2003.*
- *Lowe Nigel, Douglas Gillian, Bromley's Family law, tenth edition, Oxford University Press, 2006.*
- *Παναγόπουλος Κ., Διάγραμμα αστικού δικαίου, Οικογενειακό δίκαιο, εκδ. Σάκκουλα, 1998.*

- Παπαχρίστου Θ., Εγχειρίδιο οικογενειακού δικαίου, 3^η έκδ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2005.
- Παραράς Π., Σύνταγμα και Ευρωπαϊκή Σύμβαση Δικαιωμάτων του Ανθρώπου, 2^η έκδ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2001.
- Prinz Christopher, Cohabiting, married or single, 1995.
- Pintens Walter, σε συλλογικό έργο International encyclopedia of laws, volume 1, Family and Succession Law, 2000
- Σπυριδάκης Ι., Οικογενειακό δίκαιο, εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2006.
- Schwad Dieter, Gottwald Peter, Nourney Eva, σε συλλογικό έργο International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, Germany, 2006
- Van der Burght Gregor, Jaap E. Doek, σε συλλογικό έργο International encyclopedia of laws, Family and Succession Law, The Netherlands, 2002
- Φίλιος Π., Οικογενειακό δίκαιο, 2^η έκδ., Αντ. Σάκκουλα, 2007.
- Φυλακτός Κ., Η ελεύθερη ένωση – Συγκριτική επισκόπηση του θεσμού, εκδ., Αντ. Σάκκουλα, 2005.
- Χρυσόγονος Κ., Ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα, 2^η έκδ., εκδ. Αντ. Σάκκουλα, 2002.
- Waaldijk K., Symposium Articles, Others may follow : the introduction of marriage, quasi marriage and semi marriage for same – sex couples in European Countries.

II. Άρθρα - Γνωμοδοτήσεις - Σχόλια

- Αγαλλοπούλου Π., Οι έννομες συνέπειες της ελεύθερης συμβίωσης, ΝοΒ 37/1989, 865.
- Της ίδιας, Παρένθετη μητρότητα, Digesta 2004, 1.
- Αλεξανδροπούλου Ε., Η νομική ρύθμιση της De facto οικογένειας (προτάσεις Ολλανδών νομικών), Αρμ., 1986/3, 261.
- Ανδρουλιδάκη – Δημητριάδη Ι., Σχόλιο «Εξώγαμη συμβίωση – από την εργασιακή σχέση στον αδικαιολόγητο πλουτισμό και τη συμμετοχή στα αποκτήματα» σε ΑΠ Τμ. Β', 194/1990 ΝοΒ 39/1991, 550.
- Της ίδιας, Το πλάσμα πατρότητας της ετερόλογης τεχνητής γονιμοποίησης, ΕλλΔνη 2001, 5.
- Ζαχαριάδης, Αρμ. 12/2002, 1848.
- Καμτσιδου Ι., Τάσεις αποθηκοποίησης του γάμου στα σύγχρονα κράτη πρόνοιας, Το «Σύμφωνο κοινωνικής αλληλεγγύης» στη Γαλλία, ΔτΑ Νο 20/2003, 1151.

- *Καραμάνος Γ.*, Αι ελεύθεροι συμβιώσεις, ΝοΒ 1965, 225.
- *Καράσης*, Σχέδιο νόμου για την Ιατρική Υποβοήθηση στην Ανθρώπινη Αναπαραγωγή – Κριτική θεώρηση, ΧρΙΔ Β/2002, 577.
- *Κατράς Ι.*, Σχόλιο σε ΜΠρΡόδου 206/1991, ΕλλΔνη 36/1995, 728.
- *Κλειδωνόπουλος Α.*, Η ελεύθερη ένωση, τα θέματα της χρηματικής ικανοποίησης λόγω ψυχικής οδύνης και της αποζημίωσης για στέρηση διατροφής, ΕλλΔνη 44/2003, 905.
- *Κουγουμτζή Ε.*, Η αναγνώριση της ελεύθερης συμβίωσης από το Δίκαιο – Εννοιολογική προσέγγιση, Αρμ. 1999, 1053.
- *Κουνουγέρη – Μανωλεδάκη Ε.*, Σχόλιο σε ΜΠΚοζ 204/1999, ΝοΒ 48/2000, 1450.
- *Της ίδιας*, Ο νέος νόμος 3305/2005 για την «Εφαρμογή της Ιατρικώς Υποβοηθούμενης Αναπαραγωγής» : Ζητήματα από τον συσχετισμό των διατάξεών του μεταξύ τους και με τις ρυθμίσεις του νόμου 3089/2002, Αρμ. 59/2005, 669.
- *Κρητικός Α.*, Σχόλιο σε ΕφΑθ 358/1997, ΕλλΔνη, 39/1998, 398.
- *Κριάρη – Κατράνη Ι.*, Υποβοηθούμενη αναπαραγωγή : Οι ευρωπαϊκές ρυθμίσεις και η ελληνική πρόταση, Συνήγορος 2002, 443.
- *Μπιτσαξής Π. – Μπράβου Μ.*, Παραδοσιακή οικογένεια και ελεύθερη ένωση υπό το πρίσμα της Ευρωπαϊκής Σύμβασης για την Προστασία των Δικαιωμάτων του Ανθρώπου και των Θεμελιωδών Ελευθεριών, ΚριΕ 1999/2, 1936.
- *Νικολόπουλος Π.*, Σχόλιο σε ΜΠρΡόδου 206/1991, ΕλλΔνη 36/1995, 727.
- *Του ίδιου*, Η κοινότητα βίου στο οικογενειακό δίκαιο, ΝοΒ 1994, 1132.
- *Παντελίδου Κ.*, Η έννοια της οικογένειας στο άρθρο 932 εδ. 3 ΑΚ, Αρμ. 1982, 402.
- *Παπαδημητρίου Κ.*, Σχόλιο σε ΠΚαρδ. 193/1976, ΝοΒ 25, 776.
- *Παπαντωνίου Ν.*, Ιδιωτικές γνωμοδοτήσεις, εξέλιξη της έννοιας της «οικογένειας», ΠοινΧρον ΛΗ, 149.
- *Παπαχρίστου Θ.*, Σχόλιο σε ΠΠρΑθ 6779/2000, Αρμ 54, 57.
- *Του ίδιου*, Lex dei, lex foruli;, ΧρΙΔ Β/2002, 673.
- *Του ίδιου*, Συνταγματικότητα της «Αναγνωρισμένης συμβίωσης» μεταξύ προσώπων του ίδιου φύλου, Με αφορμή την απόφαση του γερμανικού Ομοσπονδιακού Συνταγματικού Δικαστηρίου, Εφαρμογές Ι/2003
- *Σπυριδάκης Ι.*, Σχόλιο σε ΕφΑθ 618/19765, ΝοΒ 24, 725.
- *Τράντα Α.*, Δηλωμένη συμβίωση, ένας νέος οικογενειακός θεσμός;, ΔΤΑ Νο 20/2003, 1171.
- *Χατζόπουλος*, Η προστασία των σεξουαλικών μειονοτήτων από τα ευρωπαϊκά δικαιοδοτικά όργανα, ΔΤΑ Νο 15/2002, 709.

- Χρυσόγονος Κ., Το ελληνικό Σύνταγμα και η οικογένεια, ΕλλΔνη 38/1997, 739
- Ψαρούδα – Μπενάκη Α., Γνωμοδότηση, ΠοινΧρον ΛΗ, 151.

ΝΟΜΟΛΟΓΙΑ

Ι. Αποφάσεις ελληνικών δικαστηρίων

	<u>Υποσημ.:</u>
▪ ΑΠ 266/1965, ΕΕΝ 33, 107	107
▪ ΑΠ 299/1974, ΝοΒ 22, 1287	41, 113
▪ ΑΠ 1174/1974, ΝοΒ 23, 720	41, 110, 113
▪ ΑΠ 579/1976, ΝοΒ 24, 1085	41
▪ ΑΠ 231/1982, ΝοΒ 30, 1268	41, 110, 111
▪ ΑΠ 1311/1982, ΝοΒ 31, 1343	41,110,113
▪ ΑΠ 13/1991, Δ 22, 713	1, 110
▪ ΑΠ 194/1990, ΝοΒ 39/1991, 550	50, 64, 105, 107, 109
▪ ΑΠ 762/1992, ΠΧ ΜΒ 1992, 665	120, 124
▪ ΑΠ 1356/1992, ΕλλΔνη 36/1993, 340	62, 76, 77, 79, 95, 107
▪ ΑΠ 351/1993, ΝοΒ 1994, 998	4, 62, 79
▪ ΑΠ 544/1995, ΕλλΔνη 37, 314	79
▪ ΑΠ 614/1995, ΝοΒ 44/1996, 246	125
▪ ΑΠ 358/1997, ΕλλΔνη 39/1998, 398	117
▪ ΑΠ 821/1997, ΝοΒ 26, 669	39, 41, 110
▪ ΑΠ 58/2001, ΕλλΔνη 2001, 427	92
▪ ΑΠ 857/2001, ΕλλΔνη 42/2001, 898	67, 117, 118, 119
▪ ΑΠ 862/2002, ΕλλΔνη 44, 1276	124
▪ ΑΠ 1071/2002, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	125
▪ ΑΠ 564/2003, ΝοΒ 52, 24	87
▪ ΑΠ 14/2004, ΝοΒ 53/2005, 52	87
▪ ΑΠ 434/2005, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	30, 130
▪ ΑΠ 1735/2006, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	23, 30, 130
▪ ΕΣ 1452/2000, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	135
▪ ΕΣ 1039/2002, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	135
▪ ΕΣ 59/2003, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	134, 135
▪ ΣτΕ 2295/1987, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	132
▪ ΣτΕ 1037/1995, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	132

▪ ΣΤΕ 2566/1998, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	132
▪ ΣΤΕ 816/2003, ΕλλΔνη 4/2004, 1247	132
▪ ΣΤΕ 1480/2004, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	132
▪ ΕφΑθ 618/1976, ΝοΒ 24, 725	127, 121
▪ ΕφΑθ 4486/1992, ΕλλΔνη 35, 477	110, 113
▪ ΕφΑθ 3413/2001, ΕλλΔνη 42/2001, 1359	1, 127, 130
▪ ΕφΑθ 727/2001, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	127
▪ ΕφΑθ 2171/2002, ΧρΙΔ 2003, 420	43, 87
▪ ΕφΑθ 4459/2004, αδημ.	124
▪ ΕφΘεσσ. 1704/1990, Αρμ. 1990, 345	2, 3, 4
▪ ΕφΚερκ. 119/2000, ΔΕΕ 7/2001, 867	80
▪ ΜΠΘεσπρ. 52/1990, Αρμ 1992/2, 143	1, 110
▪ ΜΠΚαρδ 193/1976 ΝοΒ 25, 776	1, 127, 128
▪ ΜΠΚοζ 204/1999, ΝοΒ 48/2000, 1446	4, 75, 105, 106
▪ ΜΠΡόδου 206/1991, ΕλλΔνη 36/1995, 725	102, 103, 104
▪ ΠΠΑθ 6779/2000, Αρμ. 54/ 57	87
▪ ΠΠΑθ 778/2004, ΝοΒ 52/2004, 1004	2, 3, 105, 107
▪ ΤριμΠλημμΠρεβ. 1005/1997, Τράπεζα Νομικών Υπηρεσιών ΔΣΑ	122, 126

II. Αποφάσεις ΔΕΚ / ΠΕΚ

Υποσημ.:

▪ ΔΕΚ C-267/83 (Diatta) Συλλογή 1985, σ. 567	158
▪ ΔΕΚ 17.04.86, C-59/85 (Ολλανδία κατά Ann Florence Reed), Συλλογή 1986, σ. 1283	158
▪ ΔΕΚ 17.02.98, C-249/96 (Lisa Jacqueline Grant κατά South West Trains Ltd), Συλλογή 1998, σ. 621 {Προτάσεις της 30.09.97, Συλλογή 1997, I-621 επ. στην υπόθεση Lisa Jacqueline Grant}	160 161, 163
▪ ΔΕΚ 31.05.01, C-122/99 (D και Σουηδία κατά Επιτροπής Ε.Ε.), Συλλογή 2001, σ. I-4369	168
▪ ΠΕΚ T-43/90 (Diaz Garcia κατά Ευρωπ. Κοιν. Ε.Ε.) Συλλογή II-2619	166
▪ ΠΕΚ 17.06.93, T-65/92 (Monique Aurauxo κατά Επιτροπής της Ε.Ε.)	

Συλλογή 1993, σ. II-597	138
▪ ΠΕΚ 28.01.99, T-264/97 (D και Σουηδία κατά Επιτροπής της Ε.Ε.) www.eur-lex.europa.eu	164

III. Αποφάσεις ΕΔΔΑ / ΕΕΔΑ

Υποσημ.:

▪ ΕΔΔΑ 13.07.79, Markcz κατά Βελγίου, (www.echr.coe.int)	30, 176
▪ ΕΔΔΑ 17.10.86, Rees κατά Ην. Βασιλείου, (www.echr.coe.int)	184
▪ ΕΔΔΑ 18.12.86, Johnston κατά Ιρλανδίας, (www.echr.coe.int)	177
▪ ΕΔΔΑ 27.09.90, Cossey κατά Ην. Βασιλείου, (www.echr.coe.int)	184
▪ ΕΔΔΑ 26.05.94, Keggan κατά Ιορδανίας, (www.echr.coe.int).	178
▪ ΕΔΔΑ 27.10.94, Kroon κατά Ολλανδίας, (www.echr.coe.int)	178
▪ ΕΔΔΑ 22.04.97, X, Y, & Z κατά Ην. Βασιλείου, (www.echr.coe.int)	185
▪ ΕΔΔΑ 26.01.98, Saucedo Gomez κατά Ισπανίας, (www.echr.coe.int)	176
▪ ΕΔΔΑ 21.12.99, In Salguero da Silva Mouta κατά Πορτογαλίας, (www.echr.coe.int)	179
▪ ΕΔΔΑ 24.10.03, Karner κατά Αυστρίας, (www.echr.coe.int)	180, 241
▪ ΕΕΔΑ 03.05.83, (X & Y κατά Ην. Βασιλείου), (www.echr.coe.int)	182
▪ ΕΕΔΑ 19.05.92, (Kerkhoven and Hinke κατά Ολλανδίας), (www.echr.coe.int)	173, 181

ΝΟΜΟΘΕΣΙΑ

I. Ελληνική

- Σύνταγμα της Ελλάδος
- Αστικός Κώδικας
- Ποινικός Κώδικας
- ν. 1329/1983, Κύρωση ως Κώδικα του Σχεδίου Νόμου. "Εφαρμογή της συνταγματικής αρχής της ισότητας ανδρών και γυναικών στον Αστικό Κώδικα, τον Εισαγωγικό του Νόμο, την Εμπορική Νομοθεσία και τον Κώδικα Πολιτικής

Δικονομίας, καθώς και μερικός εκσυγχρονισμός των διατάξεων του Αστικού Κώδικα που αφορούν το Οικογενειακό Δίκαιο". (Α' 25).

- ν. 2521/1997, Ειδικό μισθολόγιο δικαστικών λειτουργών, μισθολόγια κύριου προσωπικού Νομικού Συμβούλου του Κράτους και ιατροδικαστών και άλλες διατάξεις
- ν. 3089/2002, Ιατρική υποβοήθηση στην ανθρώπινη αναπαραγωγή.
- ν. 3304/2005, Εφαρμογή της αρχής της ίσης μεταχείρισης ανεξαρτήτως φυλετικής ή εθνοτικής καταγωγής, θρησκευτικών ή άλλων πεποιθήσεων, αναπηρίας, ηλικίας ή γενετήσιου προσανατολισμού.
- π.δ. 1041/1979, Κώδικας πολιτικών και στρατιωτικών συντάξεων
- π.δ. 166/2000, Κώδικας πολιτικών και στρατιωτικών συντάξεων
- π.δ. 131/2006, Εναρμόνιση της ελληνικής νομοθεσίας με την Οδηγία 2003/86/ΕΚ σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης.
- α.ν. 1846/1951, περί κοινωνικών ασφαλίσεων, όπως μεταγενέστερα τροποποιήθηκε με το άρθρο 1 του ν.δ. 208/1974

II. Άλλων Ευρωπαϊκών κρατών

- Δανία, Act no 327/7-6-1989, τροποποιήθηκε το 1999,
- Νορβηγία, Lov om, 1993-04-30 no 40,
- Σουηδία, Registered partnership act 1994 : 1117, www.homo.se/o.o.i.s/1630
- Φινλανδία, Act 950/2001
- Ηνωμένο Βασίλειο, Civil Partnership Act 2004 (αστικό συμβόλαιο συμβίωσης) σε ισχύ από 5/12/2005.
- Ελβετία, Ελβετικό Σύνταγμα, άρθρα 8 και 13· Γενεύη, νόμος L 15-2-2001· Ζυρίχη, L 18-6-2004,
- Βέλγιο, Νομικό πλαίσιο της δηλωμένης συμβίωσης, σε ισχύ την 1η Ιανουαρίου 2000, http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_unions_in_Belgium
- Γαλλία, Νόμος υπ' αρ. 99-944, Pacte civile de solidarité, της 15.11.1999, <http://www.france.qrd/texts/partnership/fr/explanation.html>
- Γερμανία, Θεμελιώδης Νόμος της Βόννης, άρθρα 6 § 1, ά. 3 §§ 1, 3, ά. 14 § 1 .
- Γαλλία, «Σύμφωνο κοινωνικής αλληλεγγύης», ΔτΑ Νο 20/2003, 1151 επ. και ιδιαιτ. 1156, υποσ. 15.

ΚΕΙΜΕΝΑ ΕΥΡΩΠΑΪΚΗΣ ΕΝΩΣΗΣ

- Ψήφισμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου για το σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων στην ΕΕ (1998-1999) (11350/1999-C5-0265/1999).
- Οδηγίες 2000/78/ΕΚ για τη διαμόρφωση γενικού πλαισίου για την ίση μεταχείριση στην απασχόληση και την εργασία, L 303/1 Επίσημη Εφημερίδα των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων 2.12.2000.
- Οδηγία 2000/43/ΕΚ του Συμβουλίου, της 29.06.2000, περί εφαρμογής της αρχής της ίσης μεταχείρισης προσώπων ασχέτως φυλετικής ή εθνοτικής τους καταγωγής
- Κανονισμός 2201/2003 του Συμβουλίου της 27.11.2003, ΕΕ L 338 της 23.12.2003, σ. 1.
- Κανονισμός 44/2001/ΕΚ της 22.12.2000, ΕΕ L 12 της 16.01.01
- Πράσινο βιβλίο, Κληρονομική διαδοχή και διαθήκη {SEC(2005) 270} COM/2005/0065 τελικό
- 2006/400/ΕΚ: Απόφαση της Επιτροπής, της 20.01.2006 για τη θέσπιση λεπτομερών κανόνων εφαρμογής της απόφασης 2004/904/ΕΚ του Συμβουλίου όσον αφορά τις διαδικασίες εφαρμογής των δημοσιονομικών διορθώσεων στο πλαίσιο των ενεργειών που συγχρηματοδοτούνται από το Ευρωπαϊκό Ταμείο για τους Πρόσφυγες [κοινοποιηθείσα υπό τον αριθμό E(2006) 51/2], Επίσημη Εφημερίδα αριθ. L 162 της 14/06/2006 σ. 0011 – 0019 {COM(2006)400τελικό}.
- Οδηγία 2004/38/ΕΚ του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου της 29.04.04, σχετικά με το δικαίωμα των πολιτών της Ένωσης και των μελών των οικογενειών τους να κυκλοφορούν και να διανέμουν ελεύθερα στην επικράτεια των κρατών μελών, για την τροποποίηση του κανονισμού της ΕΟΚ αριθμ. 1612/68, ΕΕ L 258 της 30.4.2004, σ. 77
- Οδηγία 2003/86/ΕΚ του Συμβουλίου, της 22.09.2003 σχετικά με το δικαίωμα οικογενειακής επανένωσης, ΕΕ L 251 της 3.10.2003.
- Χάρτης των Θεμελιωδών Δικαιωμάτων της Ευρωπαϊκής Ένωσης
- Κανονισμός 1612/68/ΕΟΚ, για την ελεύθερη κυκλοφορία των εργαζομένων εντός της Κοινότητας, ΕΕ L 295, της 7.12.1968, σ. 12.

ΔΙΑΔΙΚΤΥΑΚΟΙ ΤΟΠΟΙ

- <http://www.echr.coe.int>.
- <http://www.eur-lex.europa.eu>.
- http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2004_2009/documents/cm/623/623416/623416el.pdf -
- <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/is/iceland-remarks.html>
- <http://www.homo.se/o.o.i.s/1630>
- <http://www.qrd.org/qrd/world/europa/Norway/draft.same.sex.marriage.legislation>
- <http://www.sapphogr.net/dikaiwma/marriage/mworld.html>
- http://en.wikipedia.org/wiki/Civil_unions_in_Belgium
- <http://www.europarl.europa.eu/sidesSearch/search.do?type=REPORT&language=EL&term=5&author=4745>.
- <http://www.france.qrd.org/texts/partnership/se/sweden-act.html>
- <http://www.france.qrd/texts/partnership/fr/explanation.html>
- <http://www.ilga-portugal.org>.
- <http://www.nesl.edu/lawrev/Vol38/3/11-Waaldijk-PDF.pdf>
- <http://www.opsi.gov.uk/acts/en2004/2004en33.htm>